

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Židovská rada starších v okupované Praze (1943–1945)
Jewish Council of Elders in occupied Prague (1943–1945)

Bc. Luboš Felgr

Vedoucí práce: PhDr. Petr Koura, Ph.D.

Studijní program: Učitelství pro střední školy

Studijní obor: Učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů pro základní školy a
střední školy: dějepis – německý jazyk (N D-NJ)

Odevzdáním této diplomové práce na téma Židovská rada starších v okupované Praze (1943–1945) potvrzuji, že jsem ji vypracoval pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze 16. 4. 2021

Děkuji PhDr. Petru Kourovi, Ph.D. za vedení diplomové práce, za jeho čas a cenné rady, které mi napomohly nasměrovat a vypracovat tuto práci.

ABSTRAKT

Diplomová práce se zabývá Židovskou radou starších v Praze, jejíž existence je vymezena léty 1943–1945. Správní orgán, který formálně vznikl přejmenováním válečné Židovské náboženské obce v Praze v únoru roku 1943, byl povinen vykonávat příkazy nadřízených orgánů a plnit funkci prostředníka mezi nacistickým vedením a pronásledovaným židovským obyvatelstvem. Dřívější vystěhovalecké, přeškolovací či pečovatelské aktivity byly vystřídány likvidačními úkoly a vedením dalších činností, které měly ve svém důsledku směřovat k úplnému zániku židovského života na území okupovaných Čech a Moravy. Diplomová práce se zaměřuje na historický a organizační vývoj výše jmenované židovské rady od jejího vzniku až do likvidace v poválečném období, dále také na činnosti jednotlivých oddělení a osudy některých zaměstnanců. Organizace je zasazena do kontextu závěrečné fáze židovského pronásledování, které se ve sledovaném období zaměřovalo převážně na tzv. míšence a židy ze smíšených manželství, a nacistické politiky likvidace náboženských obcí a zakládání židovských rad. Práce je zpracována na základě užití a srovnání archivních zdrojů, dobových periodik, pramenných edic či vzpomínek pamětníků. Podstatná část primárních zdrojů je čerpána z Archivu Židovského muzea v Praze a dokumentačních sbírek Židovského muzea v Praze. Nezanedbatelným informačním zdrojem je odborná sekundární literatura české i zahraniční provenience.

KLÍČOVÁ SLOVA

židé, Židovská náboženská obec v Praze, Židovská rada starších v Praze, židovské rady, organizace, Salo Krämer, František Friedmann, míšenci, smíšená manželství, deportace

ABSTRACT

The diploma thesis deals with the Jewish Council of Elders in Prague, whose existence is defined in the years 1943–1945. The administrative body, which was formally established by renaming the wartime Jewish Community of Prague in February 1943, was obliged to carry out orders from superior authorities and act as an intermediary between the Nazi leadership and the persecuted Jewish population. Earlier emigration, retraining and care activities were replaced by the liquidation tasks and the management of other activities, which in consequence were to lead to the complete destruction of Jewish life in the occupied Bohemia and Moravia. The diploma thesis focuses on the historical and organizational development of the above-mentioned Jewish council from its inception to liquidation in the post-war period, as well as on the activities of departments and the fates of some employees. The organization is set in the context of the final phase of Jewish persecution, which in the period under review focused mainly on so-called Mischlinge and Jews from mixed marriages, and the Nazi policy of liquidation of Jewish communities and establish of Jewish councils. The thesis is based on the use and comparison of archival sources, periodicals, source editions or memories of contemporary witnesses. The main part of the primary sources is gained from the Archives of the Jewish Museum in Prague and the documentary collections of the Jewish Museum in Prague. An important source of information is secondary literature of Czech and foreign provenance.

KEYWORDS

Jews, Jewish Community of Prague, Jewish Council of Elders in Prague, Councils of Elders, organisation, Salo Krämer, František Friedmann, Mischlinge, mixed marriages, deportation

Obsah

Úvod	9
Použité prameny a dosavadní bádání k tématu.....	11
1 Válečná ŽNO v Praze: vývoj a činnost do konce roku 1942.....	15
1.1 Podstatné změny roku 1942	22
2 Vznik ŽRS v Praze	26
2.1 Deportace vedení válečné ŽNO v Praze	26
2.2 Transformace ŽNO v Praze v ŽRS	27
2.3 Obecná charakteristika židovských rad	30
3 Přechodné vedení ŽRS v Praze a organizační proměny	35
3.1 Typologie zaměstnanců dle rasové terminologie.....	37
3.2 Přední funkcionáři přechodného vedení ŽRS v Praze	40
3.3 Historický vývoj a činnost ŽRS v Praze v období tzv. přechodného vedení.....	49
4 Stav ŽRS v Praze po transportech v červenci 1943.....	60
4.1 Organizační struktura ŽRS v Praze.....	61
4.1.1 Předsednictvo	62
4.1.2 Ústřední administrativa	72
4.1.3 Technické oddělení	74
4.1.4 Evidenční oddělení.....	76
4.1.5 Náboženské a matriční oddělení	79
4.1.6 Kulturní oddělení.....	80
4.1.7 Oddělení pro sociální péči.....	83
4.1.8 <i>Treuhandstelle</i>	85
4.1.9 Oddělení pro věci ghetta	86
4.1.10 Oddělení „H“	87

4.2 Vývoj a činnost od srpna 1943 do konce roku 1944.....	89
5 Rok 1945 a likvidace ŽRS v Praze	97
Závěr	103
Seznam použitých zkratek	106
Seznam použitých pramenů a literatury	107
Seznam příloh	I

Pravopisná poznámka

Ačkoliv si autor práce uvědomuje dnešní významovou rozdílnost v psaní velkého a malého počátečního písmena ve slovech „žid“, „židé“ a dalších odvozených označení dle současných pravidel pravopisu, rozhodl se pro jednotné užívání malého počátečního písmena pro všechna uvedená slova. Patřičné rozlišování by zvláště pro období německé okupace činilo obtíže, neboť někteří lidé, již se k židovskému náboženství a židovské národnosti nehlásili, byli i přesto dle nacistické rasové terminologie klasifikováni jako židé. Dalším důvodem je záměrný odstup od nařízené kodifikace velkého písmena ve slově „žid“ z roku 1941, kdy zásah do českého jazyka byl zároveň symbolem vyřazení určité skupiny osob ze společnosti.

Úvod

Židovská rada starších v Praze (dále jen ŽRS v Praze) byla jedinou povolenou židovskou institucí v Protektorátu Čechy a Morava. Jako výkonný orgán nadřízených úřadů byla nucena bezvýhradně poslouchat a plnit předkládané příkazy, které směřovaly k likvidaci židovské komunity, židovského života i samotné organizace.

Existence ŽRS v Praze představovala vrcholnou fázi židovské „samosprávy“ v protektorátu, na jejímž počátku stála válečná Židovská náboženská obec v Praze (dále jen ŽNO v Praze). Livie Rothkirchenová, přední historička a autorka mnoha knih o holocaustu, rozlišuje ve své knize tři fáze židovské „samosprávy“. První fázi datuje léty 1939–1941, kdy na jedné straně vycházela nepřehledná změť nařízení a omezení, na straně druhé byla řada osob vyhnána do zahraničí. ŽNO v Praze, jež byla postavena do role předního zástupce protektorátní židovské komunity a vykonavatele příkazů, se snažila svými zásahy zmírnit nastalé těžkosti židů, hledat způsoby, jak překonat narůstající bídu židovského obyvatelstva, a zároveň tajně udržovat kontakt se zahraničními pomocnými organizacemi.¹

Pražská obec potvrdila svoji pozici výkonného orgánu v říjnu 1941, kdy započaly masové deportace židů do ghatt a nacistických táborů. V letech 1941–1943 byli zaměstnanci ŽNO v Praze omezeni na pouhé dodržování předpisů.² Nelibost židů vůči židovské samosprávě byla umocněna skutečností, že zatímco rodiny, známí a přátelé mizeli s každým odbaveným vlakem, členové obce byli před transporty chráněni.

Změna nastala počátkem roku 1943. Na konci ledna bylo vedení ŽNO v Praze taktéž deportováno do Terezína, v únoru pak následovala transformace pražské obce v ŽRS. Výše jmenovaná autorka nakonec uzavírá svoji periodizaci roky 1943–1945, tedy léty existence ŽRS v Praze.³

Pokud si vypůjčíme autorčino rozdělení, pak závěrečná fáze a působnost ŽRS v Praze tvoří rámec diplomové práce, který je vymezen roky 1943–1945. Práce se zaměří na představení správního a historického vývoje ŽRS v Praze s orientací na jednotlivá oddělení, činnosti a přední zaměstnance. Vývoj, který byl ovlivněn probíhající válkou

¹ ROTHKIRCHENOVÁ, Livie. *The Jews of Bohemia and Moravia: facing the holocaust*. Lincoln: University of Nebraska Press, 2005, s. 134.

² Tamtéž, s. 135.

³ Tamtéž.

situací a konečnou etapou protizidovského pronásledování, bude v práci popsán do květnových dní roku 1945 s přesahem do poválečného období, kdy probíhala likvidace židovské organizace.

Diplomová práce nejprve stručně představí ŽNO v Praze s podstatnými změnami do konce roku 1942. ŽRS v Praze byla totiž přejmenovanou obdobou pražské obce. Z tohoto důvodu je nutné zasazení ŽRS v Praze do kontextu předchozího správního vývoje. Pro uvedení do tématu je nápomocný například vývoj židovských náboženských obcí do uvedeného roku, kdy mimo jiné došlo ke zrušení venkovských (mimopražských) náboženských obcí, jejichž činnosti byly převedeny na ŽNO v Praze a její pobočky. Ve stejné situaci se pak nacházela i ŽRS v Praze.

Následně budou popsány změny počátku roku 1943, kdy došlo k deportaci vedoucích představitelů ŽNO v Praze a k transformaci obce v ŽRS. Zda se jednalo o čistě lokální případ či o jev zaznamenaný i ve střední Evropě, doloží srovnání se správními a personálními změnami v nacistickém Německu a Rakousku. Práce dále uvede obecnou charakteristiku židovských rad a zároveň zodpoví otázku, zda lze uvedenou formu „samosprávy“ připodobnit k pražské organizaci.

Následovat bude popis období tzv. přechodného vedení ŽRS v Praze a dále stavu po červencových transportech roku 1943. Práce se zaměří na již zmiňovaný organizační a historický vývoj, zaměstnance a jednotlivá oddělení. Práce neopomene ani činnosti ŽRS v Praze v posledních letech války a její poválečnou likvidaci. Snahou je také charakteristika vzájemného vztahu ŽRS v Praze s nadřízeným úřadem, kterým byl od roku 1942 Ústřední úřad pro řešení židovské otázky v Čechách a na Moravě (*Zentralamt für die Regelung der Judenfrage in Böhmen und Mähren*).

Cílem práce je poskytnout ucelený obraz o ŽRS v Praze od jejího vzniku až po vlastní likvidaci, taktéž i představení celého byrokratického aparátu a zasazení organizace do kontextu závěrečné fáze židovského pronásledování. Práce si rovněž klade za cíl ukázat na činnostech oddělení a osudech některých osob, že pozice pracovníků ŽRS v Praze byla stejně tak nejistá a nezáviděníhodná jako u ostatních perzekvovaných židů.

Použité prameny a dosavadní bádání k tématu

Diplomová práce čerpá informace z archivních zdrojů, dobových periodik, pramenných edic a sekundární odborné literatury české i zahraniční provenience. Pokud se nejdříve zaměříme na primární zdroje, pak přední místo zaujímá Archiv Židovského muzea v Praze, kde je v rámci fondu Židovská náboženská obec v Praze za okupace možné dohledat bohaté množství oběžníků, týdenních, měsíčních a ročních zpráv, telefonních seznamů a administrativních členění, protižidovských nařízení a pokynů. Těžiště práce tvoří nejen interní ustanovení s pokyny, nařízení a pravidly pro vnitřní chod ŽRS v Praze, ale i dobové zprávy, které byli zaměstnanci nuceni pravidelně vypracovávat pro nadřízený úřad. Zprávy jsou dokladem postupující pauperizace židovské komunity či průběhu likvidačních úkolů a dalších činností organizace. Cenné jsou i přiložené statistiky a grafy mnohdy srovnávající aktuální stav s počátkem nacistické okupace. Nezanedbatelným zdrojem jsou přehledy jednotlivých oddělení, které nám poskytují informace o počtu a struktuře těchto správních složek. Práce využívá také další fondy výše uvedeného archivu, jmenovitě Židovská náboženská obec Slaný a Židovské muzeum v Praze.

Téměř všechny zmíněné dokumenty jsou dostupné v katalogu sbírek v rámci webových stránek Židovského muzea v Praze. Z důvodu textové přehlednosti poznámek jsou webové adresy uvedeny vždy a jen v seznamu použitých informačních zdrojů. Prvně citovaný dokument je doplněn o poznámku „citováno dle elektronické podoby dokumentu“.

Židovské muzeum v Praze dále spravuje archivní úsek Dokumentace šoa se sbírkou Dokumenty perzekuce, odkud pochází další potřebné materiály. Součástí zmíněného úseku je také sbírka Osobních pozůstalostí, z níž jsou pro práci využity pozůstalosti Erika Kolára a Arnošta Weigla. Velmi cenným zdrojem jsou anonymizované přepisy rozhovorů zaznamenávající vzpomínky osob, které přežily nacistické pronásledování. Přepisy jsou součástí sbírky Rozhovory s pamětníky, jež je také ve správě Židovského muzea v Praze. Cenné jsou kromě jiného z důvodu uchování informací o konkrétních osobách židovské „samosprávy“ nebo o činnostech zaměstnanců a oddělení.

Potřebné údaje k obětem perzekuce vycházejí z Databáze obětí nacistického pronásledování, kterou spravuje Institut Tereziánské iniciativy. Databáze je dostupná na internetovém portálu *holocaust.cz*, kde se kromě záznamů umučených lidí nacházejí také digitální kopie autentických dokumentů. Originály jsou ve vlastnictví Národního archivu

v Praze. Z tohoto důvodu je v práci u těchto dokumentů odkazováno nejprve na Národní archiv, jako vlastníka originálu, a poté je uvedena informace o dostupnosti na webových stránkách *holocaust.cz*.

Informace jsou také čerpány z dokumentů Památníku Terezín a památníku obětí šoa Yad Vashem. Z dobových periodik je v práci odkazováno na *Židovské listy* a *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*.

Diplomová práce rovněž pracuje s odbornou literaturou. Téma holocaustu na území tehdejšího Protektorátu Čechy a Morava je zdokumentováno například Miroslavem Kárným⁴ nebo německým historikem Wolfem Grunerem.⁵ Nicméně v obou případech musím konstatovat, že se citovaná díla větší měrou zaměřují na léta 1939–1942. Zbylým rokům je věnováno podstatně méně pozornosti. Tato tendence je patrná rovněž u dalších autorů. Pokud popsanou skutečnost připodobníme k tématu židovské „samosprávy“, pak větší pozornost je v knihách věnována především aktivitám a vývoji ŽNO v Praze než působení pozdější ŽRS.

ŽNO v Praze je zastoupena například v dílech H. G. Adlera,⁶ Karla Laguse a Josefa Poláka⁷ či Ruth Bondyové.⁸ Autoři sice seznamují čtenáře s válečnou ŽNO v Praze, některými odděleními a osobnostmi, nicméně ústředním tématem knih je buď ghetto Terezín, nebo osobnost Jakoba Edelsteina.

Klíčovým zdrojem diplomové práce je sborník dokumentů sestavený Helenou Krejčovou, Janou Svobodovou a Annou Hyndrákovou.⁹ Jedná se o knižní vydání situační zprávy za rok 1942 s přesahem do roku 1943. Helena Krejčová doplnila sborník úvodní kapitolou o ŽNO za války, kde na přibližně dvaceti stranách stručně shrnula organizační

⁴ KÁRNÝ, Miroslav. „Konečné řešení“: *Genocida českých židů v německé protektorátní politice*. 1. vydání. Praha: Academia, 1991.

⁵ GRUNER, Wolf. *Pronásledování Židů v Protektorátu Čechy a Morava: místní iniciativy, centrální rozhodnutí, reakce Židů 1939–1945*. Praha: Academia, 2019.

⁶ ADLER, Hans Günther. *Theresienstadt 1941–1945: Das Antlitz einer Zwangsgemeinschaft*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1960. Ačkoliv se v našem prostředí prosadil český překlad Adlerovy knihy, je v diplomové práci použit německý originál. Důvodem jsou především citace jiných autorů, kteří odkazují na Adlerovo původní dílo. Autor diplomové práce si je vědom kontroverzí a některých nepřesností, které jsou s knihou H. G. Adlera spojeny. Z tohoto důvodu bylo nutné postoupit v práci uváděné informace kritice.

⁷ LAGUS, Karel, POLÁK, Josef. *Město za mřížemi*. 2. vydání. Praha: Baset, 2006.

⁸ BONDYOVÁ, Ruth. *Jakob Edelstein*. Praha: Sefer, 2001.

⁹ KREJČOVÁ, Helena, SVOBODOVÁ, Jana a HYNDRÁKOVÁ, Anna. *Židé v protektorátu: Hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942: dokumenty*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997.

složení obce, historický vývoj do roku 1945 a nastínění problematiky účasti židovských obcí na holocaustu. Ačkoliv je ŽRS v Praze v úvodní kapitole rovněž zmíněna, hlavní pozornost je opět věnována ŽNO do roku 1942. Přínosem pro diplomovou práci jsou uveřejněné dokumenty (především zpráva o činnosti ŽRS v Praze z období tzv. přechodného vedení) a příloha o personálním stavu ŽNO v Praze ke dni 21. září 1942. Kniha tak sice představuje jediné dílo, které se uceleně zabývá židovskou „samosprávnou“ organizací v okupované Praze, nicméně jeho tematické zaměření je omezeno dobou publikovaných dokumentů, tedy do začátku roku 1943. Magda Veselská, autorka knihy o historickém vývoji pražského židovského muzea¹⁰ a studie o vývoji židovských obcí v období protektorátu,¹¹ poukázala na jisté nepřesnosti knihy a na pouhé uveřejnění dokumentů, které nebyly postoupeny žádné kritice.¹² Z tohoto důvodu se v diplomové práci často vyskytují srovnání několika zdrojů, která mají potvrdit věrohodnost uváděných informací. Srovnání si zasloužily nejen dokumenty v uvedeném sborníku, ale i výše představené archivní prameny. Helena Krejčová se ŽRS v Praze zabývala ještě ve svém dalším díle,¹³ nicméně se jedná o několik stran v úvodní části knihy, v popředí vystupuje oddělení *Treuhandstelle*.

Téma válečné židovské „samosprávy“ je hojněji zastoupeno v zahraniční literatuře, v níž se však autoři zabývají především místními organizacemi. Například Beate Meyer popsala ve své knize situaci Říšského sdružení židů v Německu,¹⁴ Doron Rabinovici se zabýval naopak ŽNO a následnou ŽRS ve Vídni.¹⁵ Otázka židovských rad ve východní Evropě je tématem rozsáhlé knihy anglicky píšícího Isaiaha Trunka.¹⁶

¹⁰ VESELSKÁ, Magda. *Archa paměti: cesta pražského židovského muzea pohnutým 20. stoletím*. Praha: Academia, 2012.

¹¹ VESELSKÁ, Magda. „*Sie müssen sich als Jude dessen bewusst sein, welche Opfer zu tragen sind*“: *Handlungsspielräume der jüdischen Kultusgemeinden im Protektorat bis zum Ende der großen Deportationen*. In: *Alltag im Holocaust*. München: Oldenbourg Verlag, 2013.

¹² Tamtéž, s. 152.

¹³ KREJČOVÁ, Helena, VLČEK, Mario. *Návraty paměti: Deponáty židovského majetku v Uměleckoprůmyslovém muzeu v Praze*. Praha: Centrum pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí II. světové války, 2007.

¹⁴ MEYER, Beate. *Tödliche Gratwanderung: Die Reichsvereinigung der Juden in Deutschland zwischen Hoffnung, Zwang, Selbstbehauptung und Verstrickung (1939–1945)*. Göttingen: Wallstein, 2011.

¹⁵ RABINOVICI, Doron. *Instanzen der Ohnmacht: Wien 1938–1945: Der Weg zum Judenrat*. Frankfurt am Main: Jüdischer Verlag, 2000.

¹⁶ TRUNK, Isaiah. *Judenrat: The Jewish Council in Eastern Europe under Nazi Occupation*. New York: The Macmillan Company, 1972.

Práce s archivními prameny a dostupnou odbornou literaturou by měla vést k naplnění stanovených cílů a otázek, rovněž i přispět k bližšímu poznání ŽRS v Praze v letech 1943–1945. Předkládaná práce by tak měla přispět k poznání opomíjené organizace, která si jistě zaslouží větší pozornost.

1 Válečná ŽNO v Praze: vývoj a činnost do konce roku 1942

Přináležitost k židovské komunitě byla vždy vyjadřována účastí na náboženském životě a začleněním členů do kongregace věřících. Ať už se jednalo o povinná náboženská sdružení středověkého typu, nebo o novodobé politicko-správní náboženské obce, fungovaly tyto jednotky vždy jako místa vzájemného setkávání a participace na židovském životě.¹⁷

Podoba moderních židovských obcí¹⁸ byla vymezena zákonem o izraelitských náboženských obcích z roku 1890. Obce byly nově vnímány jako geografické jednotky, které povinně sdružovaly všechny věřící dané oblasti. Stát díky tomu získal kontrolu nad životem židovského obyvatelstva.¹⁹ Z náboženské daně bylo financováno fungování obcí a vydržování rabínů.²⁰ Náboženský život se stal hlavním posláním židovských náboženských obcí, neboť zákonem stanovené povinnosti, jako například správa synagog, zaopatření rabína, zajištění náboženské výuky pro mladé členy či zachování tradic, měly zvrátit dosavadní ekonomické problémy způsobené odlivem členů.²¹ Ačkoliv se obtíže nepodařilo překonat (důvodem byla nadále pokračující asimilace židů a jejich zvyšující se nezájem o náboženství), zůstal zákon v platnosti až do roku 1949.²²

Stabilita ustanovení byla však narušena v období tzv. Protektorátu Čechy a Morava. Zákon byl sice jednoznačně zrušen, nicméně mnohá ustanovení zůstala v platnosti tak, aby nestála v protikladu k nové úpravě.²³ Změnu uspořádání totiž představovalo nařízení říšského protektora o péči o židy a židovské organizace z března 1940.²⁴ Otázka zákona a nově nařízených pravidel byla znovu diskutována na začátku roku 1943, tedy v době, kdy v Praze a ve Vídni vznikaly židovské rady starších.

¹⁷ PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. 2. přepracované a rozšířené vydání. Praha: Sefer, 2001, s. 325nn.

¹⁸ Utváření moderních židovských náboženských obcí můžeme časově zařadit do poloviny 19. století. Viz PETRÁŠ, René, ŠULTOVÁ, Kristýna. *Právní a praktické problémy fungování židovských náboženských obcí 1890–1949. Právněhistorické studie*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2019, 49/1, s. 92.

¹⁹ Tamtéž, s. 95.

²⁰ Tamtéž, s. 100.

²¹ PĚKNÝ, T., *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, s. 338. Srov. PETRÁŠ, R., ŠULTOVÁ, K., *Právní a praktické problémy fungování židovských náboženských obcí 1890–1949*, s. 98.

²² PETRÁŠ, R., ŠULTOVÁ, K., *Právní a praktické problémy fungování židovských náboženských obcí 1890–1949*, s. 98.

²³ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 353.

²⁴ Tamtéž.

Na počátku německé okupace se na území Čech a Moravy nacházelo celkem 136 židovských náboženských obcí, z nichž se jedna nacházela v Praze a dalších šest na jejich předměstích. Původně byly obce seskupeny v Zemské svazy v rámci zastřešující Nejvyšší rady Svazu židovských obcí náboženských v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (dále jen Rada). Obce si však zachovávaly svoji samostatnost, neboť jejich účast v Radě byla dobrovolná.²⁵ Náhlé změny po 15. březnu 1939 si vynutily jednání mezi představiteli pražských židovských obcí a reorganizaci vzájemného fungování. Cílem byla jednotnost a centralizace činností.²⁶ Na začátku dubna došlo nakonec ke sjednocení židovských náboženských obcí Velké Prahy, čímž vznikla jednotná ŽNO v Praze.²⁷

V počátcích existence protektorátu přineslo navíc komplikace uzavření židovských institucí, jež se dostaly pod kontrolu gestapa. Uzavřeny byly především instituce organizující židovskou emigraci a zajišťující sociální péči. Nicméně již v dubnu 1939 byla jejich činnost obnovena.²⁸

Vedoucími zástupci sjednocené pražské obce byli Emil Kafka, bývalý čelní představitel Rady a nový předseda pražské obce, a jeho zástupce František Weidmann. Oba reprezentovali zájmy českého asimilačního hnutí.²⁹ Sionistický směr zde zastupovali Jakob Edelstein, František Friedmann či Otto Zucker, za ženy například Hana Steinerová nebo Marie Schmolková.³⁰ Již od počátku bylo snahou dosavadní spory mezi českými asimilanty a sionisty upozadit, sjednotit se proti společnému nepříteli a zaměřit se na pomoc židovskému obyvatelstvu. Praha tak byla svědkem vzájemné spolupráce místní ŽNO (pod vedením zastánců asimilace) a Palestinského úřadu, který organizoval emigraci židů do Palestiny. V čele Palestinského úřadu stál organizačně schopný Jakob Edelstein.³¹

S příchodem Adolfa Eichmanna do Prahy nastaly pro protektorátní židovské obyvatelstvo zásadní změny. Muž pověřený židovskými záležitostmi zde okamžitě začal uskutečňovat svůj již ověřený postup z rakouské metropole. Ačkoliv byla Praha oproti

²⁵ LAGUS, K., POLÁK, J., *Město za mřížemi*, s. 32. Srov. KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 12.

²⁶ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 12.

²⁷ PĚKNÝ, T., *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, s. 342. Srov. ROTHKIRCHENOVÁ, Livie. *Osud židů v Čechách a na Moravě v letech 1938–1945*. In: ROTHKIRCHENOVÁ, Livie a kol. *Osud Židů v Protektorátu 1939–1945*. Praha: Trizonia, 1991, s. 47.

²⁸ GRUNER, W., *Pronásledování Židů v Protektorátu Čechy a Morava*, s. 59.

²⁹ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 12.

³⁰ PĚKNÝ, T., *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, s. 342.

³¹ BONDYOVÁ, R., *Jakob Edelstein*, s. 57nn.

Vídni poněkud odlišným prostředím (na rozdíl od vídeňského židovského vedení nebylo to pražské uvězněno, navíc čelní představitelé ŽNO v Praze byli zastánci asimilace, kterou nacisté považovali za dokonce nebezpečnější než sionistický směr podporující emigraci židů do zahraničí), podařilo se Adolfu Eichmannovi i zde dostat pod kontrolu protektorátní židy,³² nově uspořádat pražskou židovskou obec a založit Ústřednu pro židovské vystěholectví dle vídeňského vzoru.³³

Nová organizace židovské „samosprávy“ v protektorátu vycházela z rakouského vzoru, jehož cílem bylo dostat židovskou administrativu pod kontrolu nacistů.³⁴ V červenci 1939 byl do Prahy poslán zaměstnanec vídeňské židovské obce Richard Friedmann, aby zde dohlížel na správní restrukturalizaci, s níž se již setkal v Rakousku.³⁵ Jeho příchod nebyl ze strany pražských zaměstnanců obce příliš vítán, neboť německy mluvící cizinec, který přišel do Prahy společně s Eichmannem a jeho muži, zdůrazňoval nutnost spolupráce s nacisty a společně s nimi se podílel na přeměně samostatně fungující obce na centrálně kontrolovanou instituci.³⁶ Stejně jako ve Vídni se i v Praze uplatnil tzv. vůdcovský systém. Původně volené orgány a židovská reprezentace obce byly nahrazeny samostatně zodpovědnou osobou, na níž byla převedena veškerá práva a povinnosti. Zároveň ručila za správné plnění nařízení vycházející ze strany nacistických úřadů, později především z Ústředny pro židovské vystěholectví.³⁷

Pražská obec, německými orgány ovládaná byrokratická instituce s početnou zaměstnaneckou základnou a velkým množstvím oddělení a referátů, plnila funkci prostředníka mezi nacistickou správou a židovským obyvatelstvem. Zajímavostí je, že systém, který byl aplikován na židovské náboženské obce a který se uplatnil také v rámci zakládání židovských rad v evropských ghettech, neměl zcela jednotnou podobu. Důkazem jsou mimo jiné odlišná pojmenování židovských „samospráv“. Židovská náboženská obec v Praze si například ponechala svůj původní oficiální název, jež užívala před březnovou nacistickou okupací.

³² Např. 21. června 1939 přikázal Adolf Eichmann soustředit všechny venkovské (mimopražské) židy v hlavním městě. Viz ROTHKIRCHENOVÁ, L., *Osud židů v Čechách a na Moravě v letech 1938–1945*, s. 35.

³³ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 10nn.

³⁴ RABINOVICI, D., *Instanzen der Ohnmacht*, s. 82.

³⁵ Tamtéž, s. 212.

³⁶ Tamtéž, s. 213.

³⁷ Tamtéž, s. 85.

V červenci 1939 vznikla na základě výnosu říšského protektora Konstantina von Neuratha Ústředna pro židovské vystěhovalectví v Praze (dále jen Ústředna).³⁸ Organizace pocházející opět z vídeňského vzoru od počátku uskutečňovala hlavní plán nacistické protižidovské politiky, a sice vyhnat židy z Němci ovládaného území a arizovat jejich majetek. Židé donucení k emigraci zde museli zanechat svůj movitý i nemovitý majetek, který připadl do rukou nacistů. S postupem doby se pravomoci Ústředny rozšiřovaly, až se nakonec stala hlavní koordinátorkou nacistické protižidovské politiky.³⁹ Celý byrokratický aparát spadl pod kontrolu Adolfa Eichmanna, nicméně formálním vedoucím byl nejprve Franz Stahlecker, kterého brzy nato vystřídal Hans Günther. Kompetence Ústředny byly nejprve omezeny na Prahu, od února 1940 byly rozšířeny na celé území Protektorátu Čechy a Morava. Tím mimo jiné dosáhla možnosti získat majetek všech protektorátních židů. Nositelem majetku Ústředny se od března 1940 stal Vystěhovalecký fond pro Čechy a Moravu (dále jen Vystěhovalecký fond), jemuž náleželo zanechané jmění vystěhovaných a v pozdějších letech také deportovaných židů.⁴⁰

Nicméně bez součinnosti židovské strany nebylo možné úkoly Ústředny vykonávat. Židé se tak měli stát pravou rukou okupačních orgánů a vykonavateli nacistických plánů. Volba nakonec padla na ŽNO v Praze, neboť představovala jisté centrum židovského života v českých zemích a od konce třicátých let sem směřovali uprchlíci z československého pohraničí a němečtí židé. Pražská obec byla navíc schopna vybudovat nezbytný aparát židovské správy a zajistit jeho financování.⁴¹ Život židů byl tedy formálně řízen z Prahy. Příkazy Ústředny byly nejprve postoupeny ŽNO v Praze, která je dále tlumočila ostatním obcím protektorátu. Jednotlivé obce pak poskytovaly informace svým členům.⁴²

³⁸ MILOTOVÁ, Jaroslava. Ústředna pro židovské vystěhovalectví v Praze: Geneze a činnost do počátku roku 1940. In: *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Academia, 1997, s. 10.

³⁹ RABINOVICI, D., *Instanzen der Ohnmacht*, s. 112. Nutno však podotknout, že Ústředna měla zpočátku jistou konkurenci v gestapu, které si rovněž činilo nároky na diktování příkazů židovským obcím. Zástupci venkovských obcí museli například téměř denně docházet na gestapo a informovat jeho pracovníky o stavu obce a svých členů. Viz VESELSKÁ, M., *Handlungsspielräume der jüdischen Kultusgemeinden im Protektorat bis zum Ende der großen Deportationen*, s. 154–155.

⁴⁰ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 9.

⁴¹ VESELSKÁ, M., *Handlungsspielräume der jüdischen Kultusgemeinden im Protektorat bis zum Ende der großen Deportationen*, s. 154.

⁴² Tamtéž, s. 158.

Změny po vzniku Ústředny bylo nutné projednat napříč židovskými obcemi. V Praze se tak několikrát konaly porady zástupců protektorátních židovských obcí. Prioritou zůstávala podpora vystěhovalectví a sociální péče o své členy.⁴³ Komunikace s přibližně 130 obcemi nebyla pro ŽNO v Praze vůbec jednoduchá. Venkovské obce byly nuceny určit jednoho svého zástupce, který pak zajišťoval kontakt s pražským centrem. Nakonec se ujala jistá hierarchie židovského správního systému. Praha předávala pokyny krajským obcím, které je pak dále postoupily svým podřízeným komunitám.⁴⁴ Komunikace probíhala za pomoci pošty či v případě rychlého vyřízení telefonicky a telegraficky.⁴⁵

Po emigraci čelního představitele pražské obce Emila Kafky bylo nutné jmenovat nové vedení. Vedoucím byl určen František Weidmann, jeho zástupcem pak Jakob Edelstein.⁴⁶ Vedení obce bylo sice rozděleno mezi členy asimilačního a sionistického hnutí, nicméně zodpovědnost za chod obce nesla pouze jedna osoba jmenovaná nadřízeným úřadem.⁴⁷

ŽNO v Praze se od počátku potýkala s finančními problémy. Peníze vystěhovaných židů převáděné na VystěhovalECKÝ fond měly finančně zajistit další židovskou emigraci a později i samotné deportace. Po zjištění, že se venkovské obce snažily (nebo se jim dokonce podařilo) odprodat židovské jmění, které mělo původně směřovat na konto zmíněného fondu, bylo vydáno nařízení říšského protektora z 5. března 1940 o péči o židy a židovské organizace, jež řešilo tyto finanční záležitosti. Kromě toho také stanovovalo postavení pražské obce. Ta se dle nařízení stala nadřízenou instancí všech židovských obcí a dalších židovských organizací v protektorátu, což v praxi znamenalo právo na ukládání úkolů a jmenování či odvolání úředníků obce. Málokdy však bylo této výsady využito, neboť ŽNO v Praze fungovala spíše jako prostředník mezi Ústřednou a obcemi.⁴⁸ Veškeré

⁴³ VESELSKÁ, M., *Handlungsspielräume der jüdischen Kultusgemeinden im Protektorat bis zum Ende der großen Deportationen*, s. 158.

⁴⁴ Tamtéž, s. 159–160.

⁴⁵ Tamtéž, s. 160.

⁴⁶ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 12.

⁴⁷ Tamtéž.

⁴⁸ VESELSKÁ, M., *Handlungsspielräume der jüdischen Kultusgemeinden im Protektorat bis zum Ende der großen Deportationen*, s. 163.

židovské instituce navíc podléhaly doзору Ústředny, která si ponechala možnost dané organizace, fondy a obce rozpouštět či slučovat.⁴⁹

Od března 1940 byli židé nemojžišského vyznání povinni se přihlásit na příslušné obci, která je tak zařadila do své kartotéky.⁵⁰ Transporty venkovských židů a postupné vyliďňování obcí⁵¹ nakonec vedly 27. března 1942 k úplnému zrušení všech venkovských obcí. Veškeré organizační a správní záležitosti převzaly venkovské pobočky ŽNO v Praze.⁵² Vzájemná interakce však probíhala jako doposud. Nařízení vycházející z Ústředny byla přes pražské centrum předávána pobočkám v jednotlivých krajích Protektorátu Čechy a Morava.⁵³

Podoba a vnitřní organizace ŽNO v Praze se v průběhu let měnila. Změny se projevovaly vznikem či likvidací oddělení⁵⁴ a nárůstem, nebo naopak úbytkem zaměstnanců. Ve srovnání s předválečným stavem se obec stala poměrně rozsáhlou byrokratickou institucí, která zaměstnávala několik tisíc židovských zaměstnanců pracujících v několika odděleních. Helena Krejčová shrnuje na základě vlastní pramenné práce veškeré činnosti obce do třech oblastí: práce nově vykonávané pro nacistické orgány, práce zajišťující chod židovského života v protektorátu a práce související s vlastní likvidací. Zaměstnanci obce se tak starali na jedné straně o celkovou evidenci osob židovského původu a vypracovávání přehledných zpráv o počtu židů a činnosti obce, na straně druhé o náboženský a kulturní život, hospodářský chod obce a také o sociální zajištění chudých, nemocných a osamocených osob. Poslední poněkud eufemisticky znějící oblast činností se týká samotného provádění protižidovské politiky, tedy organizace

⁴⁹ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 267. Srov. PĚKNÝ, T., *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, s. 344.

⁵⁰ ADLER, H. G., *Theresienstadt 1941–1945*, s. 13.

⁵¹ V nacistické terminologii se užíval název *judenfreie Gebiete*, tedy tzv. odžidovštěné oblasti. Srov. VESELSKÁ, M., *Handlungsspielräume der jüdischen Kultusgemeinden im Protektorat bis zum Ende der großen Deportationen*, s. 164.

⁵² KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 13. Srov. Tamtéž, s. 353.

⁵³ VESELSKÁ, M., *Handlungsspielräume der jüdischen Kultusgemeinden im Protektorat bis zum Ende der großen Deportationen*, s. 164.

⁵⁴ Jednalo se například o vznik Vystěhovaleckého oddělení či Oddělení pro věci (tereziňského) ghetta. Prvně jmenované oddělení společně ještě se Školským a vzdělávacím oddělením byly později zrušeny z důvodu ztráty potřeby. KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 14.

vystěhovalectví v počáteční fázi, dále tlumočení nepřehledného množství zákazů a nařízení, konečně zajištění transportů ve fázi závěrečné.⁵⁵

Pro srovnání historička Livie Rothkirchenová shrnuje funkce válečné ŽNO v Praze do pěti bodů, které se vesměs shodují s výše uvedenými činnostmi. Autorka zmiňuje nutnost vybírání daní a poplatků, dále sociální péči o své členy, vypracovávání statistických dat, vystěhovalectví a plnění nařízení s poukázáním na nucené práce.⁵⁶

Každé oddělení ŽNO v Praze se dále dělilo na patřičné referáty, kanceláře, ústředny aj. Přes 2 000 zaměstnanců pracovalo ve 136 referátech.⁵⁷ Nacistické orgány se po jistou dobu držely pravidla nezařazovat do transportů zaměstnance židovské obce a také jejich rodinné příslušníky. Ochrana před transporty, která byla důvodem zvýšeného zájmu židů o práci na židovské obci, byla typická pro řadu evropských židovských obcí a rad.⁵⁸

Vedení a zaměstnanci ŽNO v Praze vzbuzovali u místního židovského obyvatelstva jistý pocit zloby a nenávisti. Nevraživost vůči židovské obci byla důsledkem úřední šikany, kterou židé zažívali doslova na vlastní kůži. Nelogický sled nařízení a zákazů, dlouhé fronty na obci, například při vyřizování bytových záležitostí,⁵⁹ či obava ze ztráty zaměstnání a trvalého příjmu. Zášť proti pražské obci byla vystupňována počátkem deportací, před nimiž byli v počáteční fázi zaměstnanci obce a jejich rodinní příslušníci chráněni. Ze vzpomínek se dozvídáme, že prostí lidé, kteří nebyli chráněni a neustále jim hrozily transporty, obec nenáviděli⁶⁰ a chápali ji jako viníka vlastního neštěstí, zvláště při představě, že je do transportu zařazují samotní zaměstnanci. Rovněž negativně byla vnímána ochrana přátel a politicky spřízněných osob. Vedoucí pracovníci obce měli totiž možnost své známé vyškrtnout z transportních seznamů. Někteří lékaři a advokáti

⁵⁵ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 13–14.

⁵⁶ ROTHKIRCHENOVÁ, L., *Osud židů v Čechách a na Moravě v letech 1938–1945*, s. 53.

⁵⁷ Stav z roku 1942. KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 14.

⁵⁸ Srov. RABINOVICI, D., *Instanzen der Ohnmacht*, s. 268. Srov. KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 14.

⁵⁹ Heda Kaufmannová ve své knize vzpomíná na byrokracii spojenou při hledání bytu v době přemísťování židů do vybraných městských čtvrtí. Autorka popisuje chaos při hledání vhodného, a především volného bytu a neustálé obíhání úřadů a kanceláří. Poukazuje také na výhody, které plynuly zaměstnancům na Bytovém referátu židovské obce, kteří si dle jejích vzpomínek schovávali lepší byty pro sebe a své známé. Viz KAUFMANNOVÁ, Heda. *Léta 1938–1945: válečné vzpomínky*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1999, s. 75–76.

⁶⁰ Židovské muzeum v Praze (dále jen ŽMP), sbírka Rozhovory s pamětníky, rozhovor č. 079, žena, nar. 1919, natočeno 20. září 1991, s. 13–14.

využívali svých kontaktů na obci, aby oni sami zde mohli být zaměstnáni. Za umělce a kulturní pracovníky údajně nikdo neintervenoval.⁶¹

Na druhou stranu si musíme uvědomit, že pozice členů obce nebyla vůbec jednoduchá. Za správné provádění příkazů a poklidný chod obce byli zaměstnanci a vedoucí oddělení sami zodpovědní, mnohdy ručili i vlastním životem. Příkladem je osud vedoucích Vystěhovaleckého a později Registračního oddělení, básníka Hanuše Bonna a Emila Kafky, kteří poukázali na nemožnost odbavit pět transportů s pěti tisíci lidmi v tak krátké lhůtě, jakou stanovila Ústředna. Na základě udání byli oba jmenovaní v říjnu 1941 zatčeni, transportováni do koncentračního tábora Mauthausen a zde umučeni. Zatčení vyvolalo na obci takový strach, že si již nikdo netroufl nacistickým orgánům odporovat.⁶²

Heda Kaufmannová ve svých vzpomínkách blíže popisuje ovzduší strachu, nejistoty a nenávisti přítomné v kancelářích obce, jakož i beznaděj, tichou poslušnost či stereotypní odevzdanost nacistické zvůli.⁶³ Nesmíme zapomínat ani na fakt, že zaměstnanci obce a její vedení ztratili koncem roku 1942 výsadní postavení a svoji ochranu před deportacemi. Čekal je nakonec stejný osud jako jejich předchůdce, tedy transport do Terezína a poté do koncentračních a vyhlazovacích táborů na východě.

1.1 Podstatné změny roku 1942

Rok 1942 byl ve znamení dalších protižidovských opatření, která se stále častěji zaměřovala na tzv. míšence a židy ze smíšených manželství. Od 13. března 1942 bylo mimo jiné zakázáno uzavírání nových smíšených manželství, tedy sňatků mezi židy a protektorátními příslušníky nežidovského původu.⁶⁴

Hrozbou pro protektorátní židovské obyvatelstvo byly nadále deportace. Zatímco od října 1941 byly transporty tisíců protektorátních židů vedeny do přelidněného lodžského ghetta, o měsíc později již transportní vlaky směřovaly do Bohušovic nad Ohří, odkud se

⁶¹ ŽMP, Dokumentace šoa, sbírka Dokumenty perzekuce, inv. č. 80, Vzpomínky a literární a odborné zpracování období perzekuce, vzniklé po válce, kart. 74, Reiner, Karel: Naše činnost 1939–1944, s. 3–4. Citováno dle elektronické podoby dokumentu.

⁶² KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 16. Srov. ŽMP, sbírka Rozhovory s pamětníky, rozhovor č. 079, žena, nar. 1919, natočeno 20. září 1991, s. 9–10.

⁶³ KAUFMANNOVÁ, H., *Léta 1938–1945*, s. 76.

⁶⁴ *Židovské listy*, roč. 4, č. 12 (20. 3. 1942), s. 1.

židé obtěžkáni svými zbylými věcmi vydali pěšky do nově vybudovaného ghetta v Terezíně. Transporty byly vedeny jak z Prahy, tak také z Brna, Českých Budějovic, Hradce Králové, Kolína, Moravské Ostravy, Olomouce, Pardubic, Plzně, Třebíče a dalších míst.⁶⁵ Výsledkem deportací bylo postupné vylidňování venkovských židovských obcí, které byly nakonec v březnu 1942 zrušeny a jejich dosavadní činnosti převedeny na ŽNO v Praze a její pobočky.⁶⁶ Zaměstnanci pražské obce se museli stále častěji zabývat přípravou a odbavováním transportů, registrací, evidencí, majetkem deportovaných a aktualizací svých kartoték.⁶⁷

Zhoršení situace přineslo předvolání dvou zaměstnanců pražské obce, Františka Weidmanna a Františka Friedmanna, do Berlína ve věci nezdařeného žhářského útoku skupiny německých židů na propagandisticky pojatou putovní výstavu Sovětský ráj. Oba protektorátní zástupci měli společně s vídeňskými a berlínskými kolegy po několika hodinovém stání obličejem ke zdi sdělit svým židovským obcím, že podobné události povedou k dalším popravám a represivním postupům.⁶⁸ Další údajnou odvetnou akcí nacistů měl být podle dřívějších zdrojů trestný transport jednoho tisíce protektorátních židů za úspěšný atentát na Reinharda Heydricha. Dne 10. června 1942 byl z Prahy odbaven transportní vlak s označením AAH, jehož cílem byla oblast Lublinu.⁶⁹ Ačkoliv byla sledována jistá spojitost mezi označením transportu AAH a německým slovním spojením *Attentat auf Heydrich*, jednalo se ve skutečnosti pouze o městskou legendu.⁷⁰ Vnímaná souvislost mezi transportem a atentátem je proto nesprávná.

S transporty bylo nutné řešit také otázku zachrany židovských památek, o které se měly postarat samotné židovské obce.⁷¹ Dne 26. května 1942 bylo Ústřednou nařízeno převést do Prahy veškeré historicky cenné předměty z venkovských obcí.⁷² Pod dohledem Ústředny odborníci Památkového referátu Kulturního a školského oddělení pražské

⁶⁵ KÁRNÝ, M., „Konečné řešení“, s. 151nn.

⁶⁶ GRUNER, W., *Pronásledování Židů v Protektorátu Čechy a Morava*, s. 262.

⁶⁷ Tamtéž, s. 266.

⁶⁸ Tamtéž, s. 276–277. Srov. MEYER, B., *Tödliche Gratwanderung*, s. 190–191.

⁶⁹ GRUNER, W., *Pronásledování Židů v Protektorátu Čechy a Morava*, s. 279.

⁷⁰ HÁJKOVÁ, Anna. *The Last Ghetto: An Everyday History of Theresienstadt*. New York: Oxford University Press, 2020, s. 208 a pozn. v knize č. 47.

⁷¹ VESELSKÁ, M., *Archa paměti*, s. 59.

⁷² Tamtéž, s. 65.

židovské obce shromažďovali četné předměty z venkovských obcí v pražském muzeu,⁷³ odkud měly být sbírky poté instalovány ve vybraných synagogách. Snaha zachránit majetek venkovských židů, kteří byli postupně deportováni do Terezína, vedla nakonec zaměstnance obce, konkrétně Oddělení pro záležitosti venkova, k myšlence vzniku muzea, které by na jednom místě shromáždilo veškerý majetek židů. Návrh ze srpna 1942 byl nakonec schválen i Ústřednou, jež ve vzniku instituce sledovala vlastní zájem související se zhodnocením veškerého majetku protektorátních židů.⁷⁴ Nově vzniklé Ústřední muzeum se nakonec stalo samostatným oddělením pražské obce sdružující předměty židovských obcí. Instalovány byly v Pinkasově a Klausově synagoze, využita byla Vysoká i Staronová synagoga.⁷⁵

V červenci 1942 došlo k uzavření všech židovských škol, čímž byl zamezen židovským dětem přístup ke vzdělání, které se pro osoby židovského původu stávalo již v předešlých letech stále méně dostupnější. Zakázána byla nakonec jak veřejná, tak soukromá výuka.⁷⁶ Vzdělávání dětí nicméně nadále probíhalo, a to ilegální cestou.⁷⁷ Pracovníkům zrušeného oddělení a nezaměstnaným židovským učitelům byla přidělena nová práce, a sice vyřizování transportů a organizace zanechaného majetku a bytů.⁷⁸

ŽNO v Praze nutně potřebovala pracovní síly pro pomoc při odbavování transportů a správě zanechaného majetku. Z tohoto důvodu byla v červenci 1942 ukončena činnost Oddělení pro židy nemojžíšského vyznání. Redukce referátů postihla například Oddělení pro sociální péči.⁷⁹

Cesta ke „konečnému řešení židovské otázky“ vedla k zastavení legální možnosti židů vystěhovat se z protektorátu⁸⁰ a k ukončení vystěhovaleckých úkolů Ústředny pro židovské vystěhovalectví v Praze. Její činnosti se však již tehdy neomezovaly pouze na emigraci židovského obyvatelstva, ale také na zajištění jejich majetku, bytů a na vedení

⁷³ GRUNER, W., *Pronásledování Židů v Protektorátu Čechy a Morava*, s. 287.

⁷⁴ VESELSKÁ, M., *Archa paměti*, s. 71–72.

⁷⁵ Tamtéž, s. 73–74.

⁷⁶ GRUNER, W., *Pronásledování Židů v Protektorátu Čechy a Morava*, s. 281.

⁷⁷ KASPEROVÁ, Dana. Vzdělávání židovských dětí v Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939–1942. *Pedagogika* 3/2005. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2005, s. 228.

⁷⁸ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 388.

⁷⁹ Tamtéž.

⁸⁰ Zastavení vystěhovalecké fáze židovského pronásledování bylo stanoveno výnosem Hlavního úřadu říšské bezpečnosti (RSHA) 23. října 1941. PÄTZOLD, K., *Verfolgung, Vertreibung, Vernichtung*, s. 306.

židovských záležitostí, se kterými souviselo například založení terezínského ghetta či řízení transportů protektorátních židů.⁸¹ Ústředna pro židovské vystěhovalce byla nakonec v srpnu 1942 přejmenována na Ústřední úřad pro řešení židovské otázky v Čechách a na Moravě (dále jen Ústřední úřad). Nový název sám poukázal na priority nacistické protizidovské politiky.⁸²

V listopadu 1942 bylo vydáno nařízení, na základě kterého protektorátní židé pobývající v zahraničí ztratili protektorátní příslušnost. Výsledkem byla automatická ztráta majetku, který připadl nacistickému Německu. Nařízením bylo umožněno vyvlastnit všechny deportované osoby.⁸³

Roku 1942 byly vedeny další registrace židů zahrnující také tzv. židovské míšence a židy ve smíšených manželstvích. Na území protektorátu (mimo ghetto Terezín) bylo na konci roku 1942 evidováno 15 550 osob židovského původu, z nichž 6 211 žilo ve smíšených manželstvích.⁸⁴ Aktualizace kartoték vedla k dalšímu podchycení židovského obyvatelstva, které se ještě na konci roku 1942 nacházelo na území Protektorátu Čechy a Morava.

⁸¹ Národní archiv v Praze, Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, inv. č. 1592, sign. 109-4/1346, kart. 82, Aufgabe und rechtliche Grundlagen des Zentralamts für die Regelung der Judenfrage. Citováno dle elektronické podoby dokumentu.

⁸² GRUNER, W., *Pronásledování Židů v Protektorátu Čechy a Morava*, s. 284.

⁸³ Tamtéž, s. 299.

⁸⁴ Tamtéž, s. 302.

2 Vznik ŽRS v Praze

Počátek roku 1943 přinesl několik zásadních změn, které ve svém důsledku pozměnily podobu židovské „samosprávy“ v Praze. Největším otřesem byla deportace vedoucích funkcionářů ŽNO v Praze do Terezína na konci ledna 1943.

2.1 Deportace vedení válečné ŽNO v Praze

Jak již bylo výše zmíněno, vedení, zaměstnanci obce a jejich rodinní příslušníci požívali do konce roku 1942 jisté ochrany před transporty. Deportace úředníků a spolupracovníků ŽNO v Praze započaly již transportem do Terezína 20. listopadu 1942.⁸⁵ Na konci ledna roku 1943 se již na Ústředním úřadu v Praze připravovaly změny ve vedení pražské ŽNO. V noci před 28. lednem bylo zjištěno, že František Weidmann, tehdejší vedoucí pražské obce, obdržel od Hanse Günthera příkaz připravit se k transportu do Terezína. Richard Friedmann, bývalý zaměstnanec vídeňské obce a kontaktní osoba mezi pražskou náboženskou obcí a gestapem, strávil tu noc u Weidmanna a zároveň mu slíbil, že se s ním před odjezdem společně s dalšími blízkými spolupracovníky v dopoledních hodinách na Ústředním úřadě rozloučí. Již tehdy si však Friedmann uvědomoval nebezpečí, které jemu a dalším vedoucím činitelům obce hrozí, a proto se rozhodl skrýt před úřady a přejít do ilegality. Kolem jedenácté hodiny dopolední se však objevila informace, že Richard Friedmann a ještě další jeho kolegové, mezi nimi i sionista Franz Kahn, byli uvězněni. Do svých bytů se již nesměli vrátit, ani své příbuzné kontaktovat. Téhož dne byli jednotlivě deportováni do Terezína. Rodinní příslušníci následovali své muže o den později, aniž by věděli, zda se vůbec společně setkají.⁸⁶

Do terezínského ghetta tak byly na začátku roku 1943 deportovány vedoucí špičky pražské obce i s rodinami. Společně s výše jmenovanými byl do transportu zařazen také Abraham Fixler, tehdejší prostředník mezi Ústřednou a pražskou obcí.⁸⁷ Výjimečnost transportu dokládá možnost přivést si do Terezína nábytek z vlastních bytů.⁸⁸

⁸⁵ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 388.

⁸⁶ Yad Vashem (dále jen YVA), O.64.2/SCH.5/93, Protokoll, Biografie Richarda Israele Friedmanna, s. 28–29. Dostupné na: <https://documents.yadvashem.org>

⁸⁷ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 389.

⁸⁸ HYNDRÁKOVÁ, Anna, KREJČOVÁ, Helena. *Prominenti v ghettu Terezín (1942–1945)*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1996, s. 41.

Příjezd vedení s předsedou Františkem Weidmannem byl 29. ledna již očekáván. Terezín se totiž v této době připravoval na personální změny v židovské radě ghetta související s příjezdem vedoucích činitelů z Berlína, Vídně a Prahy, kde docházelo k postupnému rušení dosavadních forem židovské „samosprávy“. Do Terezína tak měli současně s pražským vedením přijet Paul Eppstein, vedoucí Říšského sdružení židů v Německu, Josef Löwenherz, čelní představitel vídeňské obce, a jejich spolupracovníci. Druhý jmenovaný byl nakonec nahrazen Benjaminem Marmelsteinem.⁸⁹

Zajímavá je skutečnost, že se u pražského vedení příliš nepočítalo s vysokými pozicemi v židovské radě ghetta. František Weidmann se sice stal jejím členem, nicméně nikdy nedosáhl významné funkce a také nezískal na rozdíl od předních osobností z Berlína a Vídně status prominenta.⁹⁰ Na druhou stranu je nutné zmínit, že česká strana v čele s Jakobem Edelsteinem a Ottou Zuckerem již zastoupení ve vedení ghetta měla, navíc s rostoucím počtem transportů z Německa a Rakouska bylo rozhodnuto v rámci správy posílit německé zastoupení.

2.2 Transformace ŽNO v Praze v ŽRS

Postup nacistů v likvidaci stávajících židovských obcí na území Německé říše byl od konce roku 1942 obdobný. Židovské náboženské obce byly formálně zrušeny a nahrazeny jistými institucionálními společenstvími s cílem pečovat o zbylé osoby židovského původu. Vedoucí židovští představitelé byli deportováni do Terezína a na jejich místa nastoupilo nové vedení sestávající převážně z židů ze smíšených manželství.

Již v listopadu 1942 byla z finančních důvodů rozpuštěna vídeňská náboženská obec a nahrazena Židovskou radou starších ve Vídni, která převzala úkoly obcí a pomocných organizací pro péči o židy nemojžišského vyznání. Ve Vídni se již tehdy nacházeli převážně jen tzv. míšenci a židé ve smíšených manželstvích.⁹¹ Vlastnictví zrušené obce bylo následně převedeno na konto Vystěhovaleckého fondu, ze kterého se mělo nadále

⁸⁹ HYNDRÁKOVÁ, A., *Prominenti v ghettu Terezín (1942–1945)*, s. 41–42.

⁹⁰ Tamtéž, s. 41. František Weidmann setrval v Terezíně do podzimu roku 1944, kdy byl poslán na smrt do Osvětimi. ADLER, H. G., *Theresienstadt 1941–1945*, s. 253. Srov. KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 389.

⁹¹ RABINOVICI, D., *Instanzen der Ohnmacht*, s. 241.

financovat udržování terezínského ghetta a také deportace do koncentračních táborů. Peníze tak byly nadále využívány pro fyzickou likvidaci židů.⁹²

Dalším příkladem je Říšské sdružení židů v Německu (dále jen Říšské sdružení), jehož vedení bylo na konci ledna 1943 deportováno do Terezína.⁹³ Následovaly protizidovské razie⁹⁴ a v květnu 1943 se pokračovalo s likvidací organizace.⁹⁵ Židovští funkcionáři, jejichž vedoucí postavení pokračovalo v terezínském ghettu, byli nahrazeni tzv. míšenci. Ti zastávali pozice ve značně zredukované správní organizaci, kterou německá autorka Beate Meyer označuje jako tzv. zbylé či nové Říšské sdružení.⁹⁶ Sama však poukazuje na různorodost názorů v konci či pokračování dějin této organizace, neboť někteří historikové spatřují v deportacích vedoucích představitelů zánik Říšského sdružení.⁹⁷

Dne 28. ledna 1943, tedy v době desetiletého výročí nástupu Adolfa Hitlera k moci a ve stejný den, kdy byli vedoucí představitelé pražské obce deportováni do Terezína, byla původní organizační forma ŽNO v Praze zrušena.⁹⁸ Z pozdější zprávy o činnosti ŽNO v Praze se dozvídáme, že organizace již splnila své hlavní úkoly, tedy evidenci osob židovského původu na území protektorátu, péči o vystěhovalectví a pracovní nasazení židů, tak jako pomoc při organizaci a likvidaci opuštěného majetku a bytů. Z tohoto důvodu a také pro postupné snižování počtu židů již nebylo účelné nadále udržovat ŽNO v Praze podle zákona z roku 1890.⁹⁹ Jak vidíme, zpráva odkazuje na zákon z roku 1890, který byl sice formálně zrušen, nicméně některá ustanovení zůstávala v platnosti v koordinaci s platnými předpisy.¹⁰⁰ Na druhou stranu úplná absence židovské instituce v protektorátu byla i v této době nemyslitelná. Nadále bylo zapotřebí evidovat zbylé

⁹² RABINOVICI, D., *Instanzen der Ohnmacht*, s. 259.

⁹³ MEYER, B., *Tödliche Gratwanderung*, s. 211.

⁹⁴ Zatýkání a deportace židovských osob v březnu 1943. Známe také pod německým označením *Fabrik-Aktion*. Tamtéž, s. 214nn.

⁹⁵ Tamtéž, s. 218.

⁹⁶ Rest- oder Neue Reichsvereinigung. Tamtéž, s. 219.

⁹⁷ Tamtéž.

⁹⁸ ROTHKIRCHENOVÁ, L., *Osud židů v Čechách a na Moravě v letech 1938–1945*, s. 58. Srov. KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 355.

⁹⁹ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 389.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 353.

židovské obyvatelstvo, pečovat o ně a také provádět dané příkazy.¹⁰¹ Proto dle citovaného dokumentu podala ŽNO v Praze žádost k transformaci obce v ŽRS.¹⁰²

Zajímavé je srovnání s vídeňskou náboženskou obcí, která byla zřízena rovněž na základě zákona z roku 1890, a tudíž mohla být dle jeho ustanovení zrušena.¹⁰³ Právní situace u ŽNO v Praze však byla jiná. Zákon z roku 1890 v mnohých bodech nahradilo 5. března 1940 nařízení říšského protektora o péči o židy a židovské organizace.¹⁰⁴ Dle § 3 uvedeného nařízení byla dozorcím orgánem obce Ústředna pro židovské vystěhovalce v Praze (od roku 1942 Ústřední úřad), která měla pravomoc židovské organizace rozpustit, převést či včlenit do jiné. Rozhodnutí Ústředna nemusela nijak odůvodnit a bylo zcela nezpochybnitelné.¹⁰⁵ Na základě tohoto paragrafu tak nebylo nutné vydat k rozpuštění ŽNO v Praze další nařízení ve formě zákona, ale pouze stačil výnos Ústředního úřadu.¹⁰⁶ Nicméně pro včlenění či převedení obce do jiné organizace musela taková instituce existovat. Nařízení z března 1940 navíc vůbec nezmiňuje právo na zřízení nové organizace. Z tohoto důvodu byl obcí podán návrh na rozpuštění ŽNO v Praze, jejíž dosavadní úkoly, povinnosti a práva by převzala nová organizační forma, a sice Ústředním úřadem jmenovaná ŽRS v Praze.¹⁰⁷

Dne 8. února 1943 byla nakonec na základě rozhodnutí velitele Bezpečnostní policie a Bezpečnostní služby původní pražská obec přejmenována na Židovskou radu starších v Praze.¹⁰⁸ Ve vyjádření tehdejšího velitele Erwina Weinmanna se píše: „Nařizuji na základě § 3 nařízení říšského protektora v Čechách a na Moravě z 5. března 1940 o péči o židy a židovské organizace přejmenování Židovské náboženské obce v Praze na Židovskou radu starších v Praze. V právech a povinnostech náboženských obcí nenastávají

¹⁰¹ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 389.

¹⁰² Tamtéž.

¹⁰³ Archiv Židovského muzea v Praze (dále jen AŽMP), Židovská náboženská obec za okupace (dále jen ŽNOP za okupace), inv. č. 2, Právní rozklad o přetvoření ŽNO v ŽRS (srovnání s Vídní), s. 1. Citováno dle elektronické podoby dokumentu.

¹⁰⁴ Tamtéž. Srov. KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 353.

¹⁰⁵ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 116, Nařízení říšských a protektorátních úřadů týkající se židů, Verordnungen und Durchführungserlässe des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren, Beilage 9, Verordnung vom 5. 3. 1940 VB1RProt. S. 77 über die Betreuung der Juden und jüdischen Organisationen, s. 2. Srov. KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 353.

¹⁰⁶ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 353.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 354–355.

¹⁰⁸ Německý *Ältestenrat der Juden in Prag*. Tamtéž, s. 389. Srov. ROTHKIRCHENOVÁ, L., *Osud židů v Čechách a na Moravě v letech 1938–1945*, s. 58.

žádné změny.¹⁰⁹ Poslední věta citovaného rozhodnutí jasně zmiňuje neměnnost dosud vykonávaných úkolů a stanovených práv. Oproti Vídni, kde utvořená instituce ztratila svůj veřejnoprávní charakter¹¹⁰ a měla ve vztahu k poplatkům a daním status soukromého spolku,¹¹¹ si totiž pražská ŽRS svůj charakter veřejnoprávní korporace ponechala za účelem možného výběru daní.¹¹² V porovnání s vídeňskou obdobou již nebyla ŽRS v Praze organizací, ke které náleželi všichni židé, ale naopak byla vnímána jako sdružení osob, tedy rada, s cílem vést a starat se o zbylé židovské obyvatelstvo na území protektorátu.¹¹³

2.3 Obecná charakteristika židovských rad

Pod pojmem židovská rada (*Judenrat*) či rada starších (*Ältestenrat*) dnes rozumíme nacistickými orgány vnucené sdružení židů zprostředkovávající vzájemný kontakt mezi nacisty a židovskými obětmi. Původ obou označení je však starší, sahá až do doby před židovskou emancipací, v německých oblastech se s nimi setkáme již v 15. století. Původně se jednalo o rozhodovací orgány židovských obcí, které byly považovány za samostatné správní sbory, jejichž autonomie se zakládala na četných privilegiích.¹¹⁴

V dubnu 1933, dva měsíce po převzetí moci nacisty, se Německo zabývalo myšlenkou právní segregace židů, kteří měli být organizováni v jakémsi nuceném společenství s vlastním židovským vedením. Nacistický režim totiž prosazoval politiku odejmutí židovských práv a navrácení právního statusu židů z doby před emancipací.¹¹⁵ Plán na utvoření jistého sdružení židů byl znovu diskutován až roku 1937 členy Bezpečnostní služby,¹¹⁶ kteří poukázali na neefektivitu právních, ekonomických a dalších opatření, která byla ve skutečnosti cílena na jednotlivce, a nikoliv na celou komunitu. Větší

¹⁰⁹ Překlad autora. Originální znění viz Příloha č. 3. Památník Terezín, Sbírký dokumentačního oddělení, Databáze listinného materiálu Památníku Terezín, inv. č. 7867, Přejmenování ŽNO v Praze. Citováno dle elektronické podoby dokumentu.

¹¹⁰ RABINOVICI, D., *Instanzen der Ohnmacht*, s. 311.

¹¹¹ Tzv. *Privatverein*. Tamtéž, s. 259.

¹¹² KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 354.

¹¹³ Tamtéž.

¹¹⁴ Judenrat. In: *Enzyklopädie jüdischer Geschichte und Kultur*. Band 3: He–Lu. Stuttgart: J. B. Metzler, 2012, s. 236.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 236–237.

¹¹⁶ *Sicherheitsdienst (SD)*.

účinnost nařízení mohlo přinést jednání s židy jako jednotným celkem. Ten měla představovat organizace vedená židovskými autoritami a kontrolovaná nacistickými nadřízenými orgány.¹¹⁷

Pokusným místem se nakonec stala Vídeň a místní židovská obec, která byla po připojení Rakouska k Německu a příchodu Adolfa Eichmanna reorganizována a podřízena nově utvořené Ústředně pro židovské vystěhovalectví. Patrný Eichmannův úspěch v počtu vystěhovaných židů z Rakouska a v kontrole židovské komunity vedl nakonec k přenesení tzv. vídeňského modelu na židovské společenství v Německu; v březnu 1939 byl použit také v Praze.¹¹⁸

Do doby před druhou světovou válkou se tak v Evropě utvořily dva modely židovských rad. Na jedné straně se jedná o model místní, jenž byl aplikován ve Vídni či v Praze.¹¹⁹ V obou případech došlo k reorganizaci místních židovských náboženských obcí, které se postupem doby staly jedinými kompetentními institucemi v jednání s nadřízenými nacistickými orgány a v realizaci nařízení týkajících se židů a dalších židovských komunit. Ačkoliv si mohly ponechat své původní označení, byly již tehdy považovány za jistou formu židovské rady, v jejímž čele stála jedna oprávněná osoba dbající na správné plnění ústně předávaných pokynů.¹²⁰ Na straně druhé hovoříme o celostátním modelu židovské rady, který se uplatnil v Německu po vzniku Říšského sdružení. Celostátní organizace s povinnou příslušností židovských obcí a všech osob židovského původu byla vázána na právní situaci Německa a vystupovala v jistém kompromisu mezi bezpečnostními složkami, nacistickými orgány a dalšími místními úřady.¹²¹

Po německém vpádu do Polska v září 1939 došlo k rozšíření konceptu židovských rad. Již od prvních dnů zde byly zakládány rady bez písemného nařízení a jednotného postupu. Podoba jejich zřizování byla stanovena v dopise Reinharda Heydricha 21. září 1939, který stanovil vznik židovských rad starších v každé židovské obci.¹²² Ta měla sestávat z vlivných osobností a rabínů, měla být zcela zodpovědná za vykonávání

¹¹⁷ Judenrat. In: *Enzyklopädie jüdischer Geschichte und Kultur*, s. 237.

¹¹⁸ Tamtéž.

¹¹⁹ Tamtéž.

¹²⁰ Tamtéž, s. 238.

¹²¹ Tamtéž.

¹²² Tamtéž.

vydaných pokynů a měla se vyvarovat pod hrozbou nejpřísnějších trestů jakékoliv sabotáží. Nově utvořené židovské rady měly provádět sčítání osob židovského původu ve své oblasti a také se připravit na židovskou „evakuaci“ do větších měst.¹²³ Během dvou měsíců byla již více než polovina židovského obyvatelstva zahrnuta do systému židovských rad.¹²⁴

Tento vývoj nám dokládá fakt, že židovské rady starších byly zřizovány již před vznikem ghatt, kde nacisté shromažďovali evropské židy před jejich likvidací a pro něž byl právě takový správní systém typický. Měly proto odlišný původ. Se vznikem ghatt došlo k utváření židovských rad jako výkonných orgánů, čímž se spojila myšlenka koncentrace židů v městských čtvrtích s myšlenkou vlastní židovské správy podřízené pokynům nacistických složek. Rozdílný původ nám dokazuje také neexistence ghatt v okupovaném Polsku bez židovské rady, zatímco řada židovských rad se nacházela v oblastech samostatně bez ghatta.¹²⁵ S válečnými úspěchy Německa byly zakládány na obsazených územích další nucená sdružení židů.¹²⁶ Dle oficiální nacistické dokumentace byly vznikající židovské rady ve východní Evropě obdobou židovských samospráv střední a západní Evropy, tedy právě analogií ŽNO ve Vídni, v Praze či Říšského sdružení židů v Německu.¹²⁷

Úkoly a cíle židovských rad můžeme rozdělit do několika kategorií. První skupinou jsou povinnosti ukládané nadřízenými orgány, tedy sčítání židovského obyvatelstva či zajištění nucené práce a pracovních táborů. Židovské rady byly povinny vypracovávat do značných detailů pravidelné týdenní a měsíční zprávy o činnostech, vývoji nebo zaměstnancích.¹²⁸ Rady se dále zabývaly sociální péčí židů, zajišťovaly lékařské ošetření, vzdělání, kulturní aktivity a úkony spojené s náboženstvím. Židovské rady v ghettech se dále staraly o ubytování, pitnou vodu, dodávky potravin a další k životu potřebné věci. Pošta, pokud nebyla nacisty zakázána, umožňovala jediný možný kontakt s vnějším

¹²³ TRUNK, I., *Judenrat*, s. 2–3. Srov. Tamtéž, s. 4.

¹²⁴ *Judenrat*. In: *Enzyklopädie jüdischer Geschichte und Kultur*, s. 237.

¹²⁵ Tamtéž.

¹²⁶ Tamtéž, s. 238.

¹²⁷ TRUNK, I., *Judenrat*, s. 259.

¹²⁸ Tamtéž, s. 277.

světem.¹²⁹ Rozmanité činnosti si vyžádaly růst správního aparátu s početnou zaměstnaneckou základnou.¹³⁰

S „konečným řešením židovské otázky“ byly židovské rady postaveny před nelehký úkol, a sice zajistit registraci všech dosud žijících židů a následné deportace do ghet a koncentračních táborů.¹³¹ Tlak nacistických orgánů na vystavení určitého počtu osob k transportu vedl čelní představitele rad k rozhodnutí vydat nejprve staré obyvatelstvo, nemocné a další slabé skupiny, aby tak měla možnost přežít produktivní a silná skupina lidí, která by zajistila kolektivní přežití židovské populace.¹³² Cílem vedení židovských rad bylo také dokázat nacistům přínos židovské práce pro německé hospodářství a zachránit se tak před transporty. Zvláště v ghettech se rozvíjela pracovní činnost a jistá forma výroby, která měla zajistit záchranu prostřednictvím práce.¹³³

Otázka židovských rad a jejich spoluúčasti na „konečném řešení židovské otázky“ byla po válce živě diskutována jak samotnými oběťmi nacistické genocidy, tak historiky a odbornou společností. Za zmínku stojí například knihy od Hanny Arendtové¹³⁴ a Isaiaha Trunka;¹³⁵ každá z nich vyjadřuje autorovo stanovisko k problematice židovských rad za druhé světové války. Problematikou viny a nevin židovských samospráv se zabývá také Helena Krejčová.¹³⁶ Nastínění vývoje diskuzí včetně přiblížení kontroverzí, které svými díly vyvolala Hannah Arendtová, popisuje Dan Michman ve svém slovníkovém hesle.¹³⁷ Ze současných německy píšících autorů si zaslouží doporučení výše citovaná díla Beate Meyer či Dorona Rabinovici.

Pokud bychom měli výše popsané připodobnit k Židovské radě starších v Praze, musíme nejprve poukázat na skutečnost, že již ŽNO v Praze do počátku roku 1943 byla jistou formou židovské rady. Instituce podřízená pokynům nacistických orgánů, konkrétně Ústředně pro židovské vystěhovalce, plnila jeden ze svých hlavních účelů, tedy přijímat

¹²⁹ TRUNK, I., *Judenrat*, s. 178.

¹³⁰ Tamtéž, s. 44. Srov. *Judenrat*. In: *Enzyklopädie jüdischer Geschichte und Kultur*, s. 238.

¹³¹ *Judenrat*. In: *Enzyklopädie jüdischer Geschichte und Kultur*, s. 238.

¹³² Tamtéž, s. 239. Srov. TRUNK, I., *Judenrat*, s. 420nn.

¹³³ TRUNK, I., *Judenrat*, s. 400nn.

¹³⁴ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: Zpráva o banalitě zla*. Praha: Mladá fronta, 1995.

¹³⁵ TRUNK, Isaiah. *Judenrat: The Jewish Council in Eastern Europe under Nazi Occupation*. New York: The Macmillan Company, 1972.

¹³⁶ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 20nn.

¹³⁷ *Judenrat*. In: *Enzyklopädie jüdischer Geschichte und Kultur*. Band 3: He–Lu. Stuttgart: J. B. Metzler, 2012, s. 240nn.

jednotná nařízení pro celé židovské obyvatelstvo, usnadnit vzájemnou komunikaci a tím zvýšit účinnost opatření. Shodují se rovněž úkoly a povinnosti, které bylo nutné plnit bez jakékoliv formy odporu.

Přejmenování pražské obce roku 1943 na ŽRS nakonec převážně potvrdilo její formální povahu a s konečnou platností ji zařadilo mezi ostatní evropské židovské rady. Změnou bylo vnímání pražské instituce jako pouhého kolegia osob, které na základě pokynů vede zbylé židovské obyvatelstvo.

Některé z činností ŽNO v Praze zůstaly po 8. únoru 1943, kdy byla obec přejmenována na ŽRS, stejné. Jednalo se například o evidenci, vypracovávání zpráv, sociální péči nebo o pracovní nasazení. I přesto můžeme v povinnostech ŽRS v Praze vyzorovat jisté odchylky od předchozího správního stavu, a sice větší důraz na likvidační úkoly. Změny ve správě a v úkolech byly zpravidla výsledkem válečné situace a fázi židovského pronásledování. Příkladem může být zvýšená pozornost nacistů vůči tzv. míšencům a židům ze smíšených manželství. Výše zmíněné skutečnosti budou v práci ještě blíže popsány.

Likvidace židovských obcí a jejich transformace v židovské rady ve střední Evropě od konce roku 1942 byly určitým vývojem nacistické protižidovské politiky. Snižující se počet židů, naplňování plánu „konečného řešení“, pokračující transporty zaměstnanců židovské „samosprávy“ a přenesení správy do rukou židů ze smíšených manželství byly skutečnosti, které nevyhnutelně spěly k likvidaci dosavadních židovských obcí a k zajištění jejich majetku nacisty. Vznikem židovských rad se zároveň potvrzoval fakt, že bylo nutné postarat se o zbylé osoby židovského původu, u nichž se ale v budoucnu rovněž počítalo s deportací.

3 Přechodné vedení ŽRS v Praze a organizační proměny

Po deportacích čelních funkcionářů a dalších zaměstnanců ŽNO v Praze na počátku roku 1943 bylo nutné ustanovit nové vedení. 28. ledna informoval přednosta Odboru pro věci venkova Karel Stein venkovské pobočky o pověření Herberta Langerera prozatímním vedením ŽNO v Praze.¹³⁸ Již 2. února byli pracovníci pražské obce obeznámeni s rozhodnutím nadřízeného úřadu, který pověřil do vedoucí pozice ŽNO v Praze Salo Krämera a jeho zástupce Herberta Langerera. Salo Krämer se sám vyjádřil, že se jeho zvolením nemění dosavadní způsob práce, a požádal své kolegy, aby nadále plnili své úkoly přesně a svědomitě, aby tak nebyla přerušena práce, za níž odpovídají jak nadřízeným orgánům, tak židovské společnosti.¹³⁹ Již 8. února 1943 se ustanovený vedoucí stal prvním tzv. židovským starším ŽRS v Praze.¹⁴⁰

ŽRS v Praze byla v užším smyslu kolegiem pěti funkcionářů, kteří si rozdělili jednotlivé oblasti práce a řídili svá patřičná oddělení.¹⁴¹ Jednalo se o již zmíněného Salo Krämera a Herberta Langerera, dále pak Františka Friedmanna, Františka Fuchse a Karla Steina. Přednostní postavení zastávali ještě Karel Fleischmann a Adolf Beneš.¹⁴² Židovský starší se svým zástupcem vedli ŽRS a také ji zastupovali na venek; Herbert Langer kromě toho nadále vedl administrativu.¹⁴³ František Friedmann, výrazná osobnost sionistického směru a právník, zastával funkci jednatele, tedy výkonného orgánu rady.¹⁴⁴ Jeho oblast působnosti byla opravdu rozsáhlá. Zastupoval vedení v případě nepřítomnosti, byl zmocněncem pro otázky finanční a právní, jednal s úřady či jednotlivci, dohlížel na dodržování vymezených kompetencí při vzájemném jednání jedné strany s vedením, vedl předběžná jednání v důležitých záležitostech právních a otázkách sociálního postavení židů a vedl postup a včasná dokončení prací, jejichž lhůta byla stanovena nadřízenými

¹³⁸ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 20, Oběžníky a nařízení, oběžník z 28. 1. 1943. Citováno dle elektronické podoby dokumentu.

¹³⁹ Tamtéž, inv. č. 12, Interní ustanovení a oběžníky, Oběžník č. 201 z 2. 2. 1943, Změna ve Vedení ŽRS. Citováno dle elektronické podoby dokumentu.

¹⁴⁰ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 389.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 389–390.

¹⁴² AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 12, Interní ustanovení a oběžníky, Oprava oběžníku č. 87 z 18. 3. 1943, Rozdělení kompetence v odd. P, s. 2. Citováno dle elektronické podoby dokumentu.

¹⁴³ Tamtéž, s. 1.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 3. Srov. KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 390.

orgány či správními místy ŽRS.¹⁴⁵ Karel Stein zastával funkci vedoucího Oddělení pro věci venkova, František Fuchs zase zmocněnce pro otázky sociální péče.¹⁴⁶

Z důvodu pokračujících transportů pracovníků ŽRS, kteří dle oficiálních dokumentů tzv. přeložili své bydliště do Terezína, se musel správní systém reorganizovat a přizpůsobit nové situaci. Typickým jevem bylo sjednocování činností a centralizace, tedy přemísťování pracovních míst, rušení a slučování oddělení či jejich referátů a kanceláří, uzavírání dalších institucí.¹⁴⁷ Okruh činností se měl v nadcházejících měsících změnit. Zatímco ve srovnání s rokem 1939 spočívala hlavní váha na vystěhovalectví a péči o židovské obyvatelstvo, od roku 1943 se měl aparát ŽRS v Praze zaměřit především na provádění úředních příkazů vedoucí k vlastní destrukci.¹⁴⁸ Středem pozornosti zaměstnanců rady již neměly být emigrace, přeškolovací kurzy, školství či náboženský život, ale naopak registrace, evidence židů, vedení statistiky a matriky, pracovní nasazení, odbavování transportů či vyklízení opuštěných bytů a domácností.¹⁴⁹ K takovým účelům mělo například posloužit v únoru založené Evidenční oddělení, které sloučilo kartotéky dalších správních míst a které v budoucnu mohlo registrací zachytit i tzv. židovské míšence a židy ze smíšených manželství.¹⁵⁰

V březnu 1943 došlo ke slučování odborů v rámci Oddělení pro sociální péči. Z administrativních důvodů se sloučil odbor Ústavní sociální péče s odborem Nemocniční péče. Vznikl tak samostatný odbor Ústavní péče.¹⁵¹ Z důvodu transportů a úbytku pracovníků bylo nutné zjednodušit dosavadní práci oddělení, která se projevovala mimo jiné i hromaděním funkcí sociálních referentů. Dále se rušily instituce pečující o mládež a staré osoby.¹⁵²

¹⁴⁵ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 12, Interní ustanovení a oběžníky, Oprava oběžníku č. 87 z 18. 3. 1943, Rozdělení kompetence v odd. P, s. 1.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 3.

¹⁴⁷ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 390.

¹⁴⁸ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 8, Židovská rada starších – zpráva za rok 1943. Citováno dle elektronické podoby dokumentu.

¹⁴⁹ Tamtéž, Wandlung des Arbeitsbereiches.

¹⁵⁰ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 390. Srov. AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 8, Židovská rada starších – zpráva za rok 1943, Abbau – Kalender 1943.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 393.

¹⁵² Tamtéž. Srov. AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 8, Židovská rada starších – zpráva za rok 1943, Abbau – Kalender 1943.

Změny zasáhly i venkov. Jak již bylo v práci zmíněno, na jaře 1942 došlo k rozpuštění židovských obcí, ke ztrátě jejich zdánlivé samostatnosti a k utvoření tzv. venkovských poboček (*Außenstellen*) a místních úřadoven (*Ortsstellen*) pražské ŽNO. Zatímco do konce června 1942 existovalo v protektorátu 114 místních úřadoven a 14 venkovských poboček, v březnu 1943 již jen 2 místní úřadovny (Jihlava, Klatovy) a nadále 14 venkovských poboček (České Budějovice, Brno, Hradec Králové, Kladno, Kolín, Mladá Boleslav, Moravská Ostrava, Olomouc, Pardubice, Písek, Plzeň, Tábor, Třebíč, Uherský Brod).¹⁵³ Pouze venkovská pobočka Třebíč byla nakonec z technických důvodů přičleněna k Brnu.¹⁵⁴ Jak je zřejmé, centralizace zasáhla i správu na venkově. Činnosti místních úřadoven převzaly pobočky venkovské (původně existující na úrovni krajských náboženských obcí), v nichž se soustřeďovala administrativa a záležitosti celého regionu a jež zaměstnávaly zpravidla tři pracovníky. Ve městech byli vedle toho dosazováni důvěrníci obce. V obou případech pocházeli z řad židů žijících ve smíšeném manželství.¹⁵⁵

3.1 Typologie zaměstnanců dle rasové terminologie

Z výše popsaného je patrné, že personální složení ŽRS v Praze se postupně měnilo. Vedle střídání osob v jednotlivých odděleních a referátů se pozměnila i typologie zaměstnanců. V nacistické terminologii se totiž setkáme s různými označeními pro osoby považované dle platných německých (norimberských) zákonů za židy.

Do července 1943 se transporty zaměřovaly především na zaměstnance pražské obce a židovské rady klasifikované jako tzv. *Volljuden*,¹⁵⁶ tedy potomky se čtyřmi či třemi židovskými prarodiči.¹⁵⁷ Samotná definice pojmu „žid“, která vycházela z nařízení říšského protektora z 21. června 1939, byla založena na rasovém základě. Diskutován byl

¹⁵³ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 360. Srov. tamtéž, s. 390.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 390. Srov. AŽMP, Židovská náboženská obec Slaný, čís. poř. 59, Různá úřední korespondence, Oběžníky (1943–1944), Oběžník II/43 z 12. 3. 1943, Převedení správy pobočky v Třebíči na pobočku v Brně. Citováno dle elektronické podoby dokumentu.

¹⁵⁵ Tamtéž. Srov. VESELSKÁ, M., *Handlungsspielräume der jüdischen Kultusgemeinden im Protektorat bis zum Ende der großen Deportationen*, s. 164.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 14.

¹⁵⁷ ADLER, H. G., *Theresienstadt 1941–1945*, Wörterverzeichnis, s. LVII.

původ a příslušnost k židovské náboženské obci buď konkrétní osoby, nebo předků.¹⁵⁸ V protektorátu bylo užíváno také označení *A-Juden* či *Glaubensjuden*, tedy židé, kteří se k mojžíšskému vyznání vědomě hlásili. Na druhé straně označení *B-Juden* bylo užíváno pro osoby sice katolického či protestantského vyznání, nicméně díky židovským předkům byly klasifikovány jako židé. Pro tyto pokřtěné židy se užívalo také pojmenování *Getauften*.¹⁵⁹

Další skupinou byli tzv. *Halbjuden*, lépe však tzv. židovští míšenci (*Mischlinge*). Rovněž i zde byla rozhodující skupina prarodičů. Pokud osoba nepovažující se za žida měla dva židovské prarodiče, pak byla zařazena mezi tzv. míšence prvního stupně, pokud pouze jednoho židovského prarodiče, poté mezi tzv. míšence druhého stupně.¹⁶⁰ Židovští míšenci mohli být však označeni zároveň za *Geltungsjuden*,¹⁶¹ tedy osoby tzv. platící za židy, a to opět na základě víry nebo sňatku s židovským partnerem.

Protižidovská opatření v protektorátu byla od roku 1942 namířena na tzv. židovské míšence s cílem „ochrany rasy českého národa“¹⁶² a také na židy ze smíšených manželství. Společně s plánem likvidace evropských židů byla na konferenci ve Wannsee diskutována i situace 28 000 smíšených manželství v oblasti Říše včetně Protektorátu Čechy a Morava. Tato manželství měla být do „konečného řešení“ rovněž zahrnuta, nicméně se u nich mělo postupovat jednotlivě s možností povinných rozvodů partnerů. Nejednotnost názorů nakonec vedla k odložení plánů a posunu stanovení verdiktu až po konečném válečném vítězství.¹⁶³

Židé ze smíšeného manželství (*Mischehe*) byli označováni jako „árijsky spříznění židé“ (*arisch versippte Juden*). Dle nacistické terminologie se jednalo o manželský svazek, ve kterém byl jeden z partnerů na základě rasové definice žid.¹⁶⁴ Manželství mohlo být dále klasifikováno jako privilegované či neprivilegované, a sice na základě pohlaví židovského partnera, existence dětí a jejich náboženské výchovy. Záleželo tedy

¹⁵⁸ PETRŮV, Helena. *Zákonné bezpráví: Židé v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha: Auditorium, 2011, s. 178.

¹⁵⁹ ADLER, H. G., *Theresienstadt 1941–1945*, Wörterverzeichnis, s. XLI.

¹⁶⁰ PETRŮV, H., *Zákonné bezpráví*, s. 179.

¹⁶¹ ADLER, H. G., *Theresienstadt 1941–1945*, Wörterverzeichnis, s. XLI. Srov. tamtéž, s. XXXIX.

¹⁶² PETRŮV, H., *Zákonné bezpráví*, s. 174.

¹⁶³ MEYER, Beate. „Jüdische Mischlinge“: Rassenpolitik und Verfolgungserfahrung 1933–1945. Hamburg: Dölling und Galitz, 2002, s. 51.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 26.

na několika vzájemně provázaných kritériích. Rozhodovalo, zda byl židovského původu muž nebo žena, zda bylo manželství bezdětné či ne a zda byli případní potomci vychováni v židovské víře.¹⁶⁵

Židé z privilegovaných smíšených manželství se mohli vyhnout některým diskriminačním opatřením, například byli vyjmuti z povinnosti nosit na oděvu viditelné židovské označení.¹⁶⁶ Kromě toho byli „árijsky spříznění židé“ díky smíšenému svazku chráněni před transporty.¹⁶⁷ Na druhou stranu je nutné poznamenat, že i přes uvedené výhody se jich dotkla většina protižidovských nařízení,¹⁶⁸ která víceméně doléhala i na nežidovského partnera. Tlak na nežidovské partnery opustit židovského manžela či manželku a nechat se rozvést, čímž by židovský partner automaticky ztratil zmíněné výhody, a především ochranu před deportací, byl značný. Zajímavé je, že židovsky spříznění muži byli vystaveni diskriminaci a pronásledování méně než židovsky spřízněné ženy.¹⁶⁹ Jinak řečeno, represe silněji zasáhly taková manželství, v nichž byl židovského původu muž.

V případě rozvodu či smrti manžela byla žena považovaná za židovku chráněna před deportací pouze za předpokladu, že pečovala o nezletilé dítě, které nebylo vychováno v židovském náboženství. Pokud se do stejné situace dostali židovští muži, pak takovou ochranou nedisponovali.¹⁷⁰

Vrátíme-li se zpět k typologii zaměstnanců ŽRS v Praze, byli novými pracovníky židovské rady po transportech tzv. *Volljuden* především „árijsky spříznění židé“ požívající díky svým partnerům ochrany před transporty a některými opatřeními. V závěru okupace, konkrétně od konce ledna 1945, se však nacisté zaměřili i na židy ze smíšených manželství. Postupně byli i oni zařazováni do transportů do Terezína.¹⁷¹

¹⁶⁵ Viz MEYER, B., „Jüdische Mischlinge“: *Rassenpolitik und Verfolgungserfahrung 1933–1945*, s. 30.

¹⁶⁶ Tamtéž. Srov. AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 116, Nařízení říšských a protektorátních úřadů týkající se židů, *Verordnungen und Durchführungserlasse des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren*, Beilage 30g, Die Polizeiverordnung über die Kennzeichnung der Juden vom 1. September 1941, s. 1.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 31.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 30.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 56.

¹⁷⁰ MEYER, B., *Tödliche Gratwanderung*, s. 348.

¹⁷¹ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 14.

3.2 Přední funkcionáři přechodného vedení ŽRS v Praze

Práce se nyní blíže zaměří na osobnosti přechodného vedení pražské ŽRS, které stanuly na počátku roku 1943 v jejím čele a které byly již v červenci téhož roku deportovány společně s dalšími tzv. *Volljuden* do Terezína.

Salomon Krämer (1899–1944) se narodil 20. září 1899 v Ostravě-Přívoze do rodiny obchodníků. Společně se svým starším bratrem Jindřichem vlastnili smíšené zboží a po smrti matky zdědili také mlékárnu,¹⁷² která zásobovala Ostravu mléčnými výrobky.¹⁷³ Jeho ženou byla o více než dva roky starší Erna Rosengartenová, s níž měl dvě děti, Josefa a Gustava.¹⁷⁴ Obě rodiny, Salova i Jindřichova, žily pospolu zcela zaměstnány svými živnostmi. Roku 1934 si rodiny postavily nedaleko obchodů společný dům.¹⁷⁵ Po vpádu německých vojsk do zbytku Čech a Moravy byli Krämerovi nuceni se podřídit novým protizidovským opatřením. Obchod i mlékárna byly rodině sebrány,¹⁷⁶ děti musely opustit dosud navštěvované české školy a nastoupit ve školním roce 1939–1940 do školy židovské. Roku 1940 následovalo také uskromnění ve vlastním domě, neboť se ke Krämerům přistěhovaly další židovské rodiny z Ostravy, kterým nacisté zabavili byty.¹⁷⁷

Salo Krämer zastával již před březnovou okupací vysoké funkce. Nejenže byl prezidentem židovské banky v Moravské Ostravě, která půjčovala peníze a s úvěry pomáhala například židovským maloprůmyslníkům, ale také předsedou ostravské ŽNO.¹⁷⁸ Zajímavostí je, že Salo Krämer byl posledním předválečným platně zvoleným předsedou židovské obce v Moravské Ostravě.¹⁷⁹ Po okupaci byla zmíněná banka zarizována a zlikvidována. V jejích místnostech pak docházelo k registraci ostravských židů.¹⁸⁰

¹⁷² ŽMP, Sbírky k dějinám šoa, Osobní a rodinné materiály a pozůstalosti, Židé v Ostravě, Alter-Elad, Gabby, Krämer, Salomon: biografické informace, abstrakt rozhovoru. Citováno dle elektronické podoby dokumentu.

¹⁷³ ŽMP, sbírka Rozhovory s pamětníky, rozhovor č. 939, žena, nar. 1928, natočeno 12. října 2001, s. 1.

¹⁷⁴ ŽMP, Sbírky k dějinám šoa, Osobní a rodinné materiály a pozůstalosti, Židé v Ostravě, Alter-Elad, Gabby, Krämer, Salomon: biografické informace, abstrakt rozhovoru.

¹⁷⁵ ŽMP, sbírka Rozhovory s pamětníky, rozhovor č. 939, žena, nar. 1928, natočeno 12. října 2001, s. 1.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 3.

¹⁷⁷ OTISK, Marek. *Město v nás: Příběhy ostravských Židů*. Ostrava: Montanex, 2004, s. 77.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 78.

¹⁷⁹ ŽMP, Sbírky k dějinám šoa, Osobní a rodinné materiály a pozůstalosti, Židé v Ostravě, Alter-Elad, Gabby, Krämer, Salomon: biografické informace, abstrakt rozhovoru.

¹⁸⁰ OTISK, M., *Město v nás: Příběhy ostravských Židů*, s. 78.

Jeho jméno je však nejvíce skloňováno v souvislosti s organizací a realizací prvních transportů protektorátních židů z Moravské Ostravy do Niska nad Sanem v říjnu 1939. Původně byl gestapem požádán sestavit seznam fyzicky zdatných mužů, kteří by se dobrovolně přihlásili na přeškolení a výstavbu židovské kolonie.¹⁸¹ Ačkoliv nikomu nebylo jasné, jaké přesné plány mají nacisté s židovskými muži, byly zde zřejmé obavy rodin z odchodu jejich mužských příslušníků. Nevyhovující počet dobrovolníků nakonec vedl k povinnému hlášení ostravských mužů pod sedmdesát let v místní jízdárně, odkud museli vybraní jedinci „dobrovolně“ nastoupit k transportu do přeškolovacího tábora.¹⁸² Jménem Salo Krämera jsou pak podepsány pokyny k zabalení maximálního nutného množství věcí,¹⁸³ k dostavení se na shromaždiště ostravské jízdrny či k celkovému odbavení transportu a nutného chování a jednání deportovaných.¹⁸⁴ Z tajné zprávy, kterou zřejmě vypracoval Salo Krämer, se dozvídáme, že ostravská židovská obec byla pod kontrolou místní pobočky Ústředny pro židovské vystěhovalectví a že za veškerá nařízení byli zodpovědní předseda a tajemník obce. Pokyny byly úmyslně sdělovány ústně, aby tak veškerý proces budil dojem, že vychází z české strany.

Nelehkou pozici předsedy ostravské obce dokládá také událost zastavení transportu židů u Bohumína, kteří byli následně okradeni o své věci. Salo Krämer o této události informoval Prahu, za což byl tělesně potrestán.¹⁸⁵ Gestapo si totiž hlídalo, aby se informace o transportech nedostaly na veřejnost. Vše mělo zůstat za zdmi židovské obce a jakýkoliv únik informací mohl vést k transportu do koncentračního tábora.¹⁸⁶

Na začátku roku 1940 odjel Salo Krämer se svojí rodinou do Prahy,¹⁸⁷ kde se o rok později stal vedoucím jednoho z oddělení pražské ŽNO, tzv. *Treuhandstelle*.¹⁸⁸ Svým rozvětveným správním aparátem, vlastní hospodářskou správou a velkým množstvím

¹⁸¹ BONDYOVÁ, R., *Jakob Edelstein*, s. 160–161.

¹⁸² KÁRNÝ, M., „*Konečné řešení*“, s. 42–43.

¹⁸³ Viz ŽMP, Sbírky k dějinám šoa, Soupis potřebných věcí pro transport do Niska nad Sanem. Citováno dle elektronické podoby dokumentu.

¹⁸⁴ Viz YVA, O.7.cz/275, Pokyny mužům před nástupem k transportu do Niska. Dostupné na: <https://documents.yadvashem.org>

¹⁸⁵ ROTHKIRCHENOVÁ, L., *The Jews of Bohemia and Moravia: facing the holocaust*, s. 111.

¹⁸⁶ BORÁK, Mečislav. *První deportace evropských židů: Transporty do Niska nad Sanem (1939–1940)*. Ostrava: Tilia, 2009, s. 74.

¹⁸⁷ ŽMP, Sbírky k dějinám šoa, Osobní a rodinné materiály a pozůstalosti, Židé v Ostravě, Alter-Elad, Gabby, Krämer, Salomon: biografické informace, abstrakt rozhovoru.

¹⁸⁸ VESELSKÁ, M., *Archa paměti*, s. 116.

pracovníků připomínalo spíše samostatnou organizaci než oddělení židovské obce. *Treuhandstelle* vznikla 13. října 1941 z nařízení Ústředny pro židovské vystěhovalectví.¹⁸⁹ Jejím úkolem bylo shromažďovat a organizovat předměty z opuštěných židovských bytů a domů po vystěhovaných a od října 1941 deportovaných židovských rodinách.¹⁹⁰ Likvidačními pracemi a přípravou zhodnocení zanechaného majetku byla v době před velkými deportacemi pověřena ŽNO v Praze, která právě pro tyto účely zřídila patřičné oddělení.¹⁹¹ Ze zprávy, kterou zaměstnanci museli pravidelně vypracovávat a zasílat nadřízenému úřadu, se dozvídáme, že se oddělení mělo zabývat evidencí a správou zanechaných předmětů, tedy bytového zařízení, nábytku a osobních věcí.¹⁹² Dle přednosta *Treuhandstelle* vzniklo i neformální označení celého oddělení, *Krämer-Gruppe* či *Krämer-Aktion*.

Po transportu židů obdrželi pracovníci Krämerovy skupiny klíče od bytů. Ty byly následně spolupracovníky prohledány, opatřeny transportním číslem deportovaného a předměty zaevidovány. Stav zanechaných věcí, především nábytku, musel být písemně zaznamenán. Velká část nezhodnocených předmětů byla židovskými pracovními skupinami z bytů odnášena,¹⁹³ tříděna, katalogizována a shromažďována v synagogách, modlitebnách či na židovských hřbitovech. Opravu věcí¹⁹⁴ a renovování bytů zajišťovali židovští architekti a další odborní zaměstnanci oddělení. Předměty či vyklizené byty mohly být nakonec levně prodány německým oblíbencům Ústředny, neboť ta mohla jako jediná disponovat nabytým majetkem.¹⁹⁵

Roku 1942, kdy byly vedeny transporty z Moravské Ostravy, dostal Salo Krämer povolení přestěhovat deset rodin do Prahy a ochránit je tak před deportací. Privilegium, které získal nejspíše díky svému zaměstnání na obci, využil pro rodinu svého bratra

¹⁸⁹ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 17. V práci je obecně užíváno německé označení tohoto oddělení než poněkud dlouhý a nejednotný český překlad, a sice správa věrné ruky.

¹⁹⁰ BONDYOVÁ, R., *Jakob Edelstein*, s. 246.

¹⁹¹ ADLER, Hans Günther. *Die verheimlichte Wahrheit: Theresienstädter Dokumente*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1958, s. 80.

¹⁹² AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 126, *Treuhandstelle při Židovské náboženské obci v Praze – zpráva*, s. 17. Citováno dle elektronické podoby dokumentu.

¹⁹³ Vyklizením bytů byli pověřeni taktéž židovští zaměstnanci, kteří byli označováni jako gladiátoři. ŽMP, sbírka Rozhovory s pamětníky, rozhovor č. 939, žena, nar. 1928, natočeno 12. října 2001, s. 4.

¹⁹⁴ Docházelo např. k čištění knih, párání či vymazávání monogramů a jmen na předmětech bývalých vlastníků. ROTHKIRCHENOVÁ, L., *Osud židů v Čechách a na Moravě v letech 1938–1945*, s. 56.

¹⁹⁵ ADLER, H. G., *Die verheimlichte Wahrheit: Theresienstädter Dokumente*, s. 80.

Jindřicha, dále rodinu své ženy a další přátele.¹⁹⁶ Přestěhování však vyvolalo nelibost vůči jeho osobě u řady židů, kteří takovou možnost neměli. Jeho neteř ho však popisuje jako člověka, jenž ostatním pomáhal, uklidňoval je a vždy se snažil najít vhodné řešení.¹⁹⁷ Důkazem této vzpomínky může být také založení židovské nemocnice v Ostravě-Přívoze v červnu 1940, o jejíž vznik se Salo Krämer zasloužil přímluvou u gestapa a dalších úřadů.¹⁹⁸ Jiná ze vzpomínek na druhou stranu popisuje Salo Krämera jako autoritativního vedoucího, který v případě nelibosti vyhrožoval gestapem.¹⁹⁹

Po transpotech funkcionářů obce se stal vedoucím ŽNO v Praze, od února 1943 prvním židovským starším pražské ŽRS. Ve vedoucích pozicích (stále zastával nejvyšší funkci v *Treuhandstelle* při ŽRS)²⁰⁰ zůstal do 15. července 1943, kdy byl společně se svou rodinou transportem Dk deportován do Terezína.²⁰¹ Zde se následně stal členem židovské samosprávy.²⁰² Mohl tak nadále chránit své rodinné příslušníky před dalšími transporty na východ. V říjnu 1944 byl nakonec sám předvolán k transportu do Osvětimi, odkud se již nikdy nevrátil.²⁰³

Herbert Langer (1914–1944), prozatímní vedoucí pražské židovské obce a od února 1943 zástupce židovského staršího, se narodil 22. 10. 1914 v Praze Josefovi a Olze Langerovým.²⁰⁴ Jeho otec byl znám především jako ředitel Ústecké montáží

¹⁹⁶ ŽMP, sbírka Rozhovory s pamětníky, rozhovor č. 939, žena, nar. 1928, natočeno 12. října 2001, s. 4.

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 6.

¹⁹⁸ OTISK, M., *Město v nás: Příběhy ostravských Židů*, s. 19.

¹⁹⁹ V době příprav transportů do Niska se Salo Krämer organizačně zabýval také odbavením stavebního materiálu. K nakládání materiálu do vagonů se dobrovolně přihlásili židovští chlapci se slibem, že je druhý den vystřídají jiní. Své slovo nicméně Krämer nedodržel a po vyjádření nesouhlasu chlapci začal křičet, že v případě nepříchodu je nechá předvést gestapem. Viz BORÁK, M., *První deportace evropských židů*, s. 60.

²⁰⁰ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Administrativní členění ŽRS v Praze z 15. 4. 1943, s. 10. Citováno dle elektronické podoby dokumentu.

²⁰¹ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 14. Srov. ŽMP, Sbírky k dějinám šoa, Osobní a rodinné materiály a pozůstalosti, *Židé v Ostravě*, Alter-Elad, Gabby, Krämer, Salomon: biografické informace, abstrakt rozhovoru.

²⁰² VESELSKÁ, M., *Archa paměti*, s. 116.

²⁰³ ŽMP, sbírka Rozhovory s pamětníky, rozhovor č. 939, žena, nar. 1928, natočeno 12. října 2001, s. 9. Srov. ŽMP, Sbírky k dějinám šoa, Osobní a rodinné materiály a pozůstalosti, *Židé v Ostravě*, Alter-Elad, Gabby, Krämer, Salomon: biografické informace, abstrakt rozhovoru.

²⁰⁴ Národní archiv v Praze, Policejní ředitelství v Praze, 1941–1950, sign. L 424/5, Langerová Olga, Žádost o vydání cestovního pasu. Dostupné také na: Databáze digitalizovaných dokumentů. Langerová Olga: Žádost o vydání cestovního pasu. *holocaust.cz* [online]. Praha: Institut Tereziánské iniciativy [cit. 2021-02-21].

společnosti²⁰⁵ a od roku 1927 člen správní rady Falknovsko-chebské společnosti, kterou ovládal známý bankovní dům Petschek a spol.²⁰⁶ Na svoji spolupráci s vlivnou židovskou rodinou z Prahy a Ústí nad Labem nakonec nešťastně doplatil, neboť po svém zatčení a transportu do Terezína zde roku 1941 či 1942 zemřel.²⁰⁷

Herbert Langer před válkou studoval práva a již v době svých studií byl velmi společensky angažovaný. Názorově zastupoval zájmy tzv. čechožidů, tedy zastánců českožidovské asimilace.²⁰⁸ V lednu 1937 se konal sjezd Svazu Čechů-židů, který měl řešit otázku dalšího politického směřování. Diskutován byl nacionalistický a protiněmecký program svazu, rovněž také součinnost se sionisty. Na sjezdu se nakonec prokázala názorová rozdílnost starší generace (zdůrazňující politiku nacionální orientace a odmítající spolupráci se sionisty) a mladých studentů (kritizující naopak nacionální argumentaci).²⁰⁹ Na sjezdu vystoupil i Herbert Langer, který zastupoval zájmy mladší generace a názor revize programu a který svým projevem vyvolal další názorové konfrontace. Poukázal na společné zájmy československého státu a českožidovského hnutí a zdůraznil především posílení demokracie a boj proti antisemitismu, který čechožidé měli se sionisty společný. Nezapomněl zmínit, že protiněmecké tendence by neměly být výlučným programem hnutí.²¹⁰ Ačkoliv názory mladých akademiků nebyly přijaty a zvítězila nakonec názorová i početní dominance starší generace, byl přesto Herbert Langer v lednu 1938 zvolen do výboru Svazu Čechů-židů.²¹¹

Dostupné na: <https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/164145-langerova-olga-zadost-o-vydani-cestovniho-pasu/>

²⁰⁵ Tamtéž.

²⁰⁶ Archiv společnosti Sokolovská uhelná, Hnědouhelné doly a briketárny, Sokolov, Falknovsko-chebská důlní akc. spol. v Ústí nad Labem – inventář, Vývoj původce fondu, s. 3–4. *Sokolovská uhelná* [online]. Dostupné na:

https://www.suas.cz/images/dokumenty/inventar/Falknovsko_chebska_usti_v_usti_nad_labem_1837_1901_1946_1949.pdf

²⁰⁷ Národní archiv v Praze, Policejní ředitelství v Praze, 1941–1950, sign. L 424/5, Langerová Olga, Šetření o pobytu odtransportovaných židů. Dostupné také na: Databáze digitalizovaných dokumentů. Langerová Olga: Šetření o pobytu odtransportovaných židů. *holocaust.cz* [online]. Praha: Institut Terezínské iniciativy [cit. 2021-02-21]. Dostupné na: <https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/164149-langerova-olga-setreni-o-pobytu-odtransportovanych-zidu/>

²⁰⁸ ČAPKOVÁ, Kateřina. *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách: 1918–1938*. Litomyšl: Paseka, 2005, s. 165.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 163nn.

²¹⁰ Tamtéž, s. 165–166.

²¹¹ Tamtéž, s. 166–167.

Během svého působení na ŽNO v Praze zastával funkci zástupce ústředního tajemníka v rámci Ústředního sekretariátu a také byl vedoucím Hospodářské správy.²¹² Díky své pozici na obci mohl chránit své příbuzné před transporty, a sice svoji ženu Gertu, matku Olgu²¹³ i sestru Hanu.²¹⁴ Dle vzpomínek byli Herbert Langer a jeho žena velkými muzikanty a skvělými lidmi. Oba se ujali vdovy po Hanuši Bonnovi, v Mauthausenu nacisty umučeném zaměstnanci Vystěhovaleckého, respektive Registračního oddělení pražské obce, se kterou se Langerovi dobře znali, neboť dříve společně trávili večery a s dalšími přáteli poslouchali gramofonové desky.²¹⁵ Nakonec to byl i sám Herbert Langer, který jí navrhl práci na obci, aby se tak mohla chránit před deportacemi.²¹⁶ Ze vzpomínky je také zřejmé, že se Herbert Langer snažil nejen své přátele, ale i jejich rodinné příslušníky chránit, pokud to za dané situace bylo možné.²¹⁷

Po personálních a správních změnách na začátku roku 1943 se stal zástupcem Salo Krämera, konkrétně náměstkem židovského staršího. Vedle toho vedl také Ústřední administrativu ŽRS v Praze.²¹⁸ Dne 15. července 1943 byl se svojí rodinou deportován do Terezína.²¹⁹ O pár dní dříve byla deportována i jeho sestra Hana.²²⁰ Stejně jako Salo Krämer zastával Langer jistou funkci v terezínské samosprávě a mohl tak znovu svoji pozicí tzv. vyreklamovat osoby z transportních listin.²²¹ Dle vzpomínky tušil, jaké

²¹² Údaj ze září 1942. KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 409. Srov. AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 12, Interní ustanovení a oběžníky, Oběžník č. 61 z 3. 4. 1940, Personální změny ve vedení náboženské obce. Citováno dle elektronické podoby dokumentu.

²¹³ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 409.

²¹⁴ Národní archiv v Praze, Policejní ředitelství v Praze, 1941–1950, sign. L 424/5, Langerová Olga, Šetření o pobytu odtransportovaných židů. Dostupné také na: Databáze digitalizovaných dokumentů. Langerová Olga: Šetření o pobytu odtransportovaných židů. *holocaust.cz* [online]. Praha: Institut Terezínské iniciativy [cit. 2021-02-21]. Dostupné na: <https://www.holocaust.cz/database-dokumentu/dokument/164149-langerova-olga-setreni-o-pobytu-odtransportovanych-zidu/>

²¹⁵ ŽMP, sbírka Rozhovory s pamětníky, rozhovor č. 079, žena, nar. 1919, natočeno 20. září 1991, s. 13.

²¹⁶ Tamtéž, s. 13–14.

²¹⁷ Tamtéž, s. 19.

²¹⁸ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 12, Interní ustanovení a oběžníky, Oprava oběžníku č. 87 z 18. 3. 1943, Rozdělení kompetence v odd. P, s. 1nn. Srov. tamtéž, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Administrativní členění ŽRS v Praze z 15. 4. 1943, s. 2–3.

²¹⁹ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 389.

²²⁰ Viz pozn. č. 214.

²²¹ ŽMP, sbírka Rozhovory s pamětníky, rozhovor č. 079, žena, nar. 1919, natočeno 20. září 1991, s. 21.

podmínky panují na východě. Sám se jim však nevyhnul. Dne 28. října 1944 nastoupil svoji poslední cestu do Osvětimi.²²²

František Fuchs (1905–1981), narozený v Radošovicích u Říčan, vystudoval stavební inženýrství a stejně jako Herbert Langer byl aktivním členem předválečného českožidovského hnutí.²²³ Během války pracoval na pražské ŽNO, kde zastával funkci přednosty Bytového referátu v rámci Oddělení sociální péče.²²⁴ Zároveň byl přednostou tzv. Oddělení G,²²⁵ které bylo založeno v souvislosti s plánováním vzniku ghetta na území protektorátu. Po jeho zřízení v Terezíně se oddělení stalo úřadovnou zajišťující jeho materiální podporu a místem s evidencí transportovaných osob.²²⁶ V ŽRS v Praze poté zastával funkci zmocněnce pro otázky sociální péče²²⁷ a byl nadále přednostou Bytového referátu.²²⁸

V červenci 1943 byl s ženou Valérií a synem Pavlem deportován do Terezína,²²⁹ kde válku přežili. Zajímavý je jeho poválečný osud, kdy se účastnil obrody židovského života,²³⁰ v letech 1945–1948 stanul v čele obnoveného Svazu Čechů-židů a do roku 1966 byl místopředsedou Rady židovských náboženských obcí. Pozici předsedy zmíněné Rady poté zastával do roku 1975,²³¹ kdy se musel z politických důvodů vzdát svých funkcí.²³²

Karel Stein (1906–1961), narozený ve Světlé nad Sázavou, působil po studiích na právnické fakultě jako advokát v Praze.²³³ V letech 1939–1943 zastával funkci

²²² ŽMP, sbírka Rozhovory s pamětníky, rozhovor č. 079, žena, nar. 1919, natočeno 20. září 1991, s. 22.

²²³ HANKOVÁ, Monika. *Kapitoly z poválečných dějin židovské komunity v Čechách a na Moravě (1945–1956)*. Praha, 2006. Diplomová práce. Univerzita Karlova. Filozofická fakulta, s. 34.

²²⁴ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 470.

²²⁵ Tamtéž, s. 460.

²²⁶ Tamtéž, s. 18. Srov. ADLER, H. G., *Theresienstadt 1941–1945*, s. 21.

²²⁷ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Administrativní členění ŽRS v Praze z 15. 4. 1943, s. 2.

²²⁸ Tamtéž, s. 8.

²²⁹ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 389.

²³⁰ MICHALCOVÁ, Andrea. *Náboženství židovského obyvatelstva a žité židovství v době normalizace v Praze*. Praha, 2016. Diplomová práce. Univerzita Karlova. Evangelická teologická fakulta, s. 76.

²³¹ HANKOVÁ, M., *Kapitoly z poválečných dějin židovské komunity*, s. 34.

²³² MICHALCOVÁ, A., *Náboženství židovského obyvatelstva*, s. 76.

²³³ KADLEC, Jaroslav. *Rada židovských náboženských obcí – politika židovské organizace*. Brno, 2009. Diplomová práce. Masarykova univerzita v Brně. Filozofická fakulta, s. 27. Srov. HANKOVÁ, M., *Kapitoly z poválečných dějin židovské komunity v Čechách a na Moravě (1945–1956)*, s. 40.

vedoucího Referátu pro venkovské záležitosti, tedy ve věcech venkovských obcí.²³⁴ Právě Steinova myšlenka na soustředění a úschovu židovských památek a předmětů z vylidňujících se obcí vedla ke vzniku Židovského ústředního muzea a nakonec i k jejich záchraně.²³⁵ Po transformaci obce na ŽRS byl nadále čelním představitelem Odboru pro věci venkova, zároveň se stal zmocněncem pro otázky pracovní a kulturní.²³⁶ Od ledna 1943 vykonával dohled nad muzeem.²³⁷ Červencovým deportacím se ani Karel Stein nevyhnul, nicméně stejně jako František Fuchs nacistické pronásledování přežil, ačkoliv oproti němu nezůstal „pouze“ v Terezíně, ale byl transportován dále na východ.²³⁸ Po válce se podílel na obnově židovského života a náboženských obcí, zjišťoval dopady nacistické politiky, zasloužil se o znovuoobnovení pražského židovského muzea.²³⁹ Jako člen přípravného výboru ŽNO v Praze se zasazoval o obnovu obce a také o vytvoření zastřešující organizace pro české a moravskoslezské židovské komunity.²⁴⁰ Nakonec se stal předsedou obnovené ŽNO v Praze.²⁴¹ Po nástupu komunistů k moci však rezignoval a v dubnu 1949 emigroval do zahraničí.²⁴² Zemřel v Jeruzalémě roku 1961.²⁴³

Karel Fleischmann (1904–1944), advokát narozený 6. listopadu 1904 v Dobříši,²⁴⁴ pracoval na ŽNO v Praze jako ústřední tajemník, jenž byl zastupován již jmenovaným Herbertem Langerem.²⁴⁵ Do roku 1941 byl odpovědným redaktorem *Židovských listů*;

²³⁴ KADLEC, J., *Rada židovských náboženských obcí*, s. 27. Srov. KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 410.

²³⁵ VESELSKÁ, M., *Archa paměti*, s. 71.

²³⁶ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Administrativní členění ŽRS v Praze z 15. 4. 1943, s. 2.

²³⁷ VESELSKÁ, M., *Archa paměti*, s. 85.

²³⁸ HANKOVÁ, M., *Kapitoly z poválečných dějin židovské komunity*, s. 40.

²³⁹ Tamtéž.

²⁴⁰ VESELSKÁ, M., *Archa paměti*, s. 125.

²⁴¹ HANKOVÁ, M., *Kapitoly z poválečných dějin židovské komunity*, s. 40.

²⁴² VESELSKÁ, M., *Archa paměti*, s. 136.

²⁴³ HANKOVÁ, M., *Kapitoly z poválečných dějin židovské komunity*, s. 40.

²⁴⁴ Národní archiv v Praze, Policejní ředitelství v Praze, 1931–1940, sign. F 973/17, Fleischmann Karel, Šetření o náboženském vyznání. Dostupné také na: Databáze digitalizovaných dokumentů. Fleischmann Karel: Šetření o náboženském vyznání. *holocaust.cz* [online]. Praha: Institut Terezínské iniciativy [cit. 2021-02-24]. Dostupné na: <https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/114880-fleischmann-karel-setreni-o-nabozenskem-vyznani/>

²⁴⁵ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 409. Srov. s pozn. č. 212 a Oběžníkem č. 61 z 3. 4. 1940.

v letech 1941–1943 pak jejich šéfredaktorem.²⁴⁶ Stal se tak v pořadí třetím šéfredaktorem těchto židovských novin.²⁴⁷ V rámci ŽRS v Praze byl přednostou Oddělení pro informační a právní službu.²⁴⁸ Dne 15. července 1943 byl stejně jako všichni výše jmenovaní transportován s rodinou do Terezína.²⁴⁹ Roku 1944 pak dále do Osvětimi, kde v říjnu zemřel.²⁵⁰

Adolf Beneš (1906–?)²⁵¹ se narodil v Koněšíně do rodiny obchodníka se smíšeným zbožím.²⁵² Rodina se hlásila k sionismu, sám Adolf Beneš byl jako student činný v sionistických organizacích. Po studiu práv na brněnské univerzitě a získání doktorátu pracoval jako advokátní koncipient. Roku 1938 si otevřel vlastní advokátní kancelář, kterou však musel s příchodem nacistů uzavřít.²⁵³ Změny poměrů ho nakonec vedly k tomu, že své úsilí vložil do sionistických organizací. Brzy byl již povolán do Prahy, aby se stal zástupcem Jakoba Edelsteina v Palestinském úřadě, kde se převážně zabýval certifikáty, tedy přistěhovaleckými povoleními umožňující židům imigraci do Palestiny.²⁵⁴

Na ŽNO v Praze zastával funkci zástupce ústředního tajemníka hájícího zájmy sionistů.²⁵⁵ Na zcela shodné pozici stál Herbert Langer, jehož angažovanost v českožidovském hnutí nám může poukázat na skutečnost, že jednal naopak ve věcech

²⁴⁶ BONDYOVÁ, Ruth. *Kronika zavírajících se bran: Jüdisches Nachrichtenblatt – Židovské listy (1939–1945)*. In: *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Academia, 2001, s. 13.

²⁴⁷ Prvním šéfredaktorem *Židovských listů* byl Bedřich Tauber, který tuto pozici zastával do roku 1940. Poté ho vystřídal Oskar Singer, který byl však jedním z prvních říjnových transportů roku 1941 deportován do ghetta v Lodži. Dle Ruth Bondyové se jednalo o potrestání za to, že Singerovi jeden z jeho zaměstnanců zaslal ilegální dopis popisující kruté podmínky na shromaždišti v Holešovicích. Ústředna pro židovské vystěhovalce však dopis určený Singerovi odhalila a za možný únik informací Singera následně potrestala. BONDYOVÁ, R., *Kronika zavírajících se bran*, s. 14. Srov. HYNDRÁKOVÁ, Anna. O Židovských listech (Jüdisches Nachrichtenblatt) 1939–1945. *Soudobé dějiny*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR v nakladatelství Doplněk, 1993, 1/93, s. 102.

²⁴⁸ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Administrativní členění ŽRS v Praze z 15. 4. 1943, s. 12.

²⁴⁹ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 389.

²⁵⁰ BLUMESBERGER, Susanne, DOPPELHOFER, Michael a MAUTHE, Gabriele. *Handbuch österreichischer Autorinnen und Autoren jüdischer Herkunft 18. bis 20. Jahrhundert*. Bd. 1, A-I, 1-4541. München: Saur, 2002, s. 336.

²⁵¹ Autorovi práce se nepodařilo dohledat rok úmrtí.

²⁵² ŽMP, sbírka Rozhovory s pamětníky, rozhovor č. 806, muž, nar. 1906, natočeno 19. května 1999, s. 1.

²⁵³ Tamtéž, s. 2–3.

²⁵⁴ Tamtéž, s. 4. Srov. BONDYOVÁ, R., *Jakob Edelstein*, s. 190.

²⁵⁵ Tamtéž. Srov. AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 12, Interní ustanovení a oběžníky, Oběžník č. 71 z 30. 4. 1940, Ustanovení druhého zástupce ústředního tajemníka. Citováno dle elektronické podoby dokumentu.

čechožidů. Potvrzuje se nám tak fakt, že vedení a správa ŽNO v Praze byla rozdělena mezi obě společenská hnutí a že tato tendence byla na obci přítomna nejen do začátku roku 1943, kdy se pozměnilo z důvodu deportací zaměstnanecké složení obce.

Adolf Beneš byl po transformaci obce na ŽRS zástupcem vedoucího *Treuhandstelle*.²⁵⁶ V červenci 1943 byl deportován do Terezína, kde mu Jakob Edelstein nabízel vedoucí pozici, kterou však odmítl. Ačkoliv pak pracoval jako stavební dělník, měl v Terezíně jisté prominentní postavení.²⁵⁷ Z Terezína byl poté deportován na východ. Osvětim, další koncentrační tábory, tyfus i pochod smrti nakonec přežil a mohl se tak vrátit zpět do osvobozeného Československa.²⁵⁸ Jeho první kroky v Praze vedly na židovskou obec, kde se po několika letech znovu setkal se svými spolupracovníky, kteří nacistickou okupaci přežili především díky svým nežidovským partnerům.²⁵⁹ Organizačně se pak zasadil o obnovení náboženské obce a zprostředkování dobročinné činnosti amerického JOINTu pro přeživší židy. Zastával vysoké pozice v řadě institucí až do komunistického převratu, kdy emigroval do zahraničí, nejprve do Francie, poté do Izraele. V Izraeli dál pomáhal lidem s československými kořeny.²⁶⁰

3.3 Historický vývoj a činnost ŽRS v Praze v období tzv. přechodného vedení

Po představení organizačních proměn a čelních funkcionářů ŽRS v Praze se práce nyní zaměří na historický vývoj a činnosti organizace v období tzv. přechodného vedení, tedy od února do července 1943.

První podstatnou činností byla evidence a registrace židovského obyvatelstva v protektorátu. K takovým účelům mělo sloužit v únoru utvořené Evidenční oddělení, které vzniklo z důvodu zjednodušení a sloučení evidenční agendy a které mělo podchytit zbylé

²⁵⁶ ŽMP, sbírka Rozhovory s pamětníky, rozhovor č. 806, muž, nar. 1906, natočeno 19. května 1999, s. 6. Srov. AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Administrativní členění Židovské rady starších v Praze z 15. 4. 1943, s. 10.

²⁵⁷ Tamtéž, s. 7–8.

²⁵⁸ Tamtéž, s. 8nn.

²⁵⁹ Např. Viktor Kollek či Erich Kraus. Tamtéž, s. 10.

²⁶⁰ Tamtéž, s. 10nn.

židy na území protektorátu včetně jejich majetku.²⁶¹ ŽRS v Praze vypracovávala jmenné listiny osob jednotlivých *oberlandratů* a poté je zasílala ke kontrole svým pobočkám. Jelikož byly zpracovávány po odchodu velkých transportů, utvořil se tak souhrn již deportovaných židů či naopak těch, kteří nebyli dosud do transportu zařazeni. Listiny totiž obsahovaly kromě osobních údajů a registračního čísla také informaci o transportu či naopak údaj, že je osoba ve vazbě nebo „árijsky spřízněná“, tedy chráněná před deportací.²⁶²

Do Evidenčního oddělení byly postupem doby převedeny další kartotéční a registrační evidence, takže například v dubnu 1943 sestávalo z Registračního oddělení, evidence židů s Ústřední kartotékou, pracovní kartotéky a majetkové evidence. Evidenčnímu oddělení tak byly hlášeny změny v osobních údajích, dále narození dětí, změna pobytu osob či úmrtí.²⁶³ Oddělení řešilo nové registrace a také kontrolu dosavadního stavu židovské evidence.²⁶⁴ Zároveň bylo jediným kompetentním oddělením, které mohlo zodpovídat dotazy ohledně židů, kteří odjeli transportem, či o jejich pobytu.²⁶⁵

Počátkem roku 1943 byla přezkoumávána registrace židů spřízněných s árijci.²⁶⁶ Židé v Praze a na venkově, u nichž byl již v minulosti úředně zaznamenán manželský svazek s nežidovským partnerem, museli svá stále existující manželství potvrdit

²⁶¹ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 391. Srov. AŽMP, Židovská náboženská obec Slaný, čís. poř. 59, Různá úřední korespondence, Oběžníky (1943–1944), Rundschreiben I/43 z 15. 2. 1943, Errichtung einer Evidenzabteilung, s. 1. Citováno dle elektronické podoby dokumentu.

²⁶² Viz např. Památník Terezín, Sbírký dokumentačního oddělení, Databáze listinného materiálu Památníku Terezín, inv. č. 7138, Jmenná listina – Praha-venkov, Praha-venkov jih. Informace jsou čerpány z popisu dokumentu [online]. [cit. 2021-02-25]. Dostupné na: http://archive.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/listiny/detail.php?table=Evidencni_karta&col=id&value=8883

Jmennou listinu srov. YVA, O.7.cz/26, Namenliste AS Beneschau. Dostupné na: <https://documents.yadvashem.org>

²⁶³ Především úmrtí nežidovského partnera ve smíšeném manželství, čímž byla osoba židovského původu ohrožena ztrátou ochrany před deportacemi.

²⁶⁴ AŽMP, Židovská náboženská obec Slaný, čís. poř. 59, Různá úřední korespondence, Oběžníky (1943–1944), Rundschreiben III/43 z 5. 4. 1943, Meldungen an die Evidenzabteilung, s. 2–3. Citováno dle elektronické podoby dokumentu. Srov. KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 391.

²⁶⁵ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 14, Interní oběžníky (1943), Oběžník č. 205 z 18. 3. 1943, Informace o osobách, které odjely transportem. Citováno dle elektronické podoby dokumentu.

²⁶⁶ Registrace této skupiny osob probíhala již v minulých letech. Oddělení pro židy nemožňáského vyznání mělo kromě jiného evidovat také židy ze smíšených manželství, jejich partnery a potomky. Počátkem roku 1942 venkovské obce obdržely dotazníky pro smíšená manželství a již v květnu téhož roku byla vypracována souhrnná statistika. RUTOVÁ, Radana. Židovští míšenci a smíšená manželství v období protektorátu. In: *Terezínské listy: Sborník Památníku Terezín*. Praha: Oswald, 2019, 47/2019, s. 56.

s ověřenými doklady u Ústředního úřadu. Tyto osoby byly úředně evidovány na Ústředním úřadě se všemi potvrzeními jejich manželského svazku, stejně tak s doklady z matrik potvrzující árijský původ nežidovského partnera. Při ŽRS v Praze byla založena ověřovací kancelář, která židům pomáhala s ověřováním překladu dokumentů. Seznam všech pražských židů spřízněných s árijci byl průběžně aktualizován, a sice z důvodu zařazení do transportu nebo úmrtí.²⁶⁷

Od února 1943 byli evidováni tito židé také na venkově, odkud pobočky ŽRS zasílaly do Prahy doklady k přezkoumání. Závěrečné zprávy byly poté předávány nadřízenému Ústřednímu úřadu.²⁶⁸ Na základě nařízení bylo nutné rovněž vyhotovit seznamy a kartotéky všech „árijsky spřízněných židů“ v protektorátu. Ti byli poté dále klasifikováni a děleni do dvaceti skupin dle rasového hlediska,²⁶⁹ státní příslušnosti partnera či na základě existence potomků a jejich židovského či nežidovského původu.²⁷⁰

V červenci 1943 bylo do Evidenčního oddělení včleněno Vystěhovalecké a transportní oddělení, rovněž Židovské ústředí práce.²⁷¹ Vidíme, že se postupně naplňoval plán na centralizaci všech registračních a evidenčních záležitostí do jednoho oddělení, a to včetně těch transportních. V období tzv. přechodného vedení ŽRS v Praze bylo vypraveno celkem šestnáct transportů do Terezína, z nichž poslední transport přesahující počet tisíc osob byl odbaven 6. března. Poté se počet deportovaných značně snížil, nicméně již počátkem července 1943 transporty opět postihly dalších několik set lidí.²⁷² Zaměřovaly se především na poslední osoby klasifikované jako tzv. *Volljuden*. Můžeme tedy konstatovat, že od října 1941 do července 1943 byli do Terezína či dalších jiných ghatt a táborů deportováni téměř všichni protektorátní židé. Do ledna 1945 byly sice menší

²⁶⁷ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 390–391.

²⁶⁸ Tamtéž, s. 391.

²⁶⁹ Zda se například jednalo o osobu platící za žida.

²⁷⁰ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 391–392. Srov. RUTOVÁ, R., *Židovští míšenci a smíšená manželství v období protektorátu*, s. 56.

²⁷¹ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 8, Židovská rada starších – zpráva za rok 1943, Abbau – Kalender 1943. Srov. tamtéž, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Zatímní administrativní členění z 25. 7. 1943, s. 4–5. Citováno dle elektronické podoby dokumentu.

²⁷² Viz KÁRNÝ, M., *„Konečné řešení“*, s. 153.

transporty do Terezína nadále vypravovány, jednalo se však převážně o jednotlivce, židovské míšence či osoby žijící v již neplatném smíšeném manželství.²⁷³

Po dobu existence ghetta v Terezíně zajišťovala ŽNO a následně ŽRS v Praze a její pobočky kontakt s terezínskými vězni. Ačkoliv byl poštovní styk v Terezíně komandaturou SS a Ústřednou pro židovské vystěhovalectví v Praze přísně regulován, a dokonce i několikrát na určitou dobu zakázán, bylo možné prostřednictvím terezínské samosprávy a ŽNO v Praze zajistit příjem či odeslání krátkých zpráv a balíčků.²⁷⁴ Obě strany musely zřídit Cenzurní oddělení, které mělo dohlížet na vhodnost informací,²⁷⁵ neboť například vězňům v Terezíně bylo zapovězeno psát o podmínkách v ghettu, množství lidí či transportech. Žádná zpráva nesměla navíc překročit třicet slov.²⁷⁶

Po cenzuře pracovníky terezínské samosprávy i členy komandatury SS byla pošta předána Ústředně pro židovské vystěhovalectví v Praze, kde si ji převzali zaměstnanci pražské ŽNO. Pošta byla nakonec obcí zasílána jednotlivcům či svým pobočkám, které je doručily příjemcům. Odpověď byla možná rovněž pouze prostřednictvím ŽNO v Praze, která shromážděné dopisnice předávala Ústředně a ta je poté zasílala do Terezína.²⁷⁷ Nezavadnost informací byla přezkoumávána jak cenzurou na židovské obci, tak nacistickými orgány. Pro dopisy do ghetta platily stejné podmínky, a sice omezení v počtu slov a čitelnost písma.²⁷⁸ Postupem doby bylo možné zasílat do Terezína také balíčky, což nám dokládají prosby vězňů na jejich zaslání.²⁷⁹ Od ledna 1943 bylo umožněno zasílání větších balíků.²⁸⁰ Doručení však bylo od 10. července vázáno na tzv. připouštěcí známky.²⁸¹ Odesílání balíčků do Terezína bylo s okamžitou platností zastaveno

²⁷³ SCHMIDTOVÁ-HARTMANNOVÁ, Eva. Ztráty československého židovského obyvatelstva 1938–1945. In: ROTHKIRCHENOVÁ, Livia a kol. *Osud Židů v Protektorátu 1939–1945*. Praha: Trizonia, 1991, s. 93. Srov. RUTOVÁ, R., *Židovští míšenci a smíšená manželství v období protektorátu*, s. 62.

²⁷⁴ TOŠNEROVÁ, Patricia. Poštovní styk mezi protektorátem a ghettem Terezín. In: *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Academia, 2001, s. 79–80.

²⁷⁵ Tamtéž, s. 80.

²⁷⁶ Tamtéž, s. 82.

²⁷⁷ Tamtéž, s. 83.

²⁷⁸ Tamtéž, s. 83–84. K podmínkám také srov. ADLER, H. G., *Theresienstadt 1941–1945*, s. 575.

²⁷⁹ Tamtéž, s. 84–85.

²⁸⁰ Tamtéž, s. 88.

²⁸¹ Tamtéž, s. 93.

a jejich příjem byl umožněn jen na základě předložení připouštěcích známek.²⁸² Vydávání známek bylo v kompetenci Ústředního úřadu, přerozdělování zase ŽRS v Praze. Bez připouštěcí známky nebylo možné balík do Terezína odeslat.²⁸³

Na často měnící se pravidla poštovního a balíkového styku s ghettem musela ŽNO a později ŽRS v Praze pohotově reagovat, neboť musela odesílatele o změnách včas informovat.²⁸⁴ Odesílatelé z řad židů však postupně ubývali, neboť byli sami postupem doby do Terezína deportováni.²⁸⁵

ŽRS v Praze a její pobočky představovaly pro Terezín také materiální a hospodářskou podporu. V případě povolení od nadřízeného úřadu bylo možné do Terezína poslat potřebné věci, jako například výplně do slamníků, hřebíky, šrouby, nádobí a další domácí potřeby, kotle, nábytek, dřevo či stavební desky.²⁸⁶ Nesmíme ani zapomínat na potravinové balíčky, léky či oblečení, které zasílalo Oddělení pro věci ghetta ŽRS v Praze.²⁸⁷

Transporty značně snížily počet osob, o něž bylo nutné se postarat. Sociální péče se tak postupně omezovala na židy ze smíšených manželství a osoby, které nebyly ze zdravotních důvodů deportovány.²⁸⁸ Přesto se však zvýšily pracovní nároky na zaměstnance oddělení, kteří museli zastoupit své deportované kolegy. Dalším důvodem byla častá výpomoc při odbavování transportů.²⁸⁹ Jak již bylo výše popsáno, docházelo v oblasti sociální péče k redukci pracovišť, rušení institucí, slučování oddělení a zjednodušování administrativy. V březnu 1943 byly sloučeny ústavy pro staré osoby v Belgické ulici v Praze a již v červenci byl jejich provoz ukončen. V dubnu byl rozpuštěn

²⁸² AŽMP, Židovská náboženská obec Slaný, čís. poř. 59, Různá úřední korespondence, Oběžníky (1943–1944), Oběžník z 12. 7. 1943, Balíčky do Terezína. Citováno dle elektronické podoby dokumentu.

²⁸³ Celý komplikovaný proces začínající žádostí vězně o připouštěcí známku viz TOŠNEROVÁ, P., *Poštovní styk mezi protektorátem a ghettem Terezín*, s. 93nn. Srov. ADLER, H. G., *Theresienstadt 1941–1945*, s. 577–578.

²⁸⁴ TOŠNEROVÁ, P., *Poštovní styk mezi protektorátem a ghettem Terezín*, s. 86.

²⁸⁵ Tamtéž, s. 91.

²⁸⁶ AŽMP, Židovská náboženská obec Slaný, čís. poř. 59, Různá úřední korespondence, Oběžníky (1943–1944), Oběžník z 18. 5. 1943, Kladno. Citováno dle elektronické podoby dokumentu. Seznam zaslaného zboží do Terezína do 31. 3. 1943 srov. KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 403.

²⁸⁷ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 18.

²⁸⁸ Tamtéž, s. 392–393.

²⁸⁹ Tamtéž, s. 393.

ve jmenované ulici také sirotčinec.²⁹⁰ Chorobince s pacienty, kteří nebyli kvůli svému zdraví zařazeni do transportu, se nacházely v Praze, Brně a třetí v Moravské Ostravě. V únoru 1943 pečovala ŽRS v Praze o celkem 1 512 osob.²⁹¹

Ústavy nemocniční péče byly rovněž redukovány. V červenci 1943 ukončil provoz Domov pro slabomyslné v Hloubětíně.²⁹² Židé mohli nadále využívat služeb Ambulatoria, židovských nemocnic, Domova pro nemocné plicními chorobami a přestárlé pacienty.²⁹³

Deportace rovněž ovlivnily pracovní nasazení židů. Z důvodu odchodu tzv. *Volljuden* došlo k poklesu práceschopných osob a od března 1943 byli pracovní předvoláni židé ze smíšených manželství.²⁹⁴ Židovské ústředí práce (od července 1943 včleněno do Evidenčního oddělení), které bylo pověřeno správními záležitostmi pracovního nasazení, vedlo evidenci všech židů určených k práci. Také bylo nápomocné pracovním úřadům při nasazení židovských sil. Židé pracovali ve skupinách v hutnictví, zemědělství, stavebnictví, dřevařském průmyslu, cihelnách apod. Dále byli nasazeni při regulaci řek a na pouliční práce.²⁹⁵ V zimních měsících pak odklízeli sníh z ulic.²⁹⁶ V rámci ŽRS v Praze mohli být židé pověřeni vyklízením a renovováním prázdných bytů po deportovaných nebo také organizací a opravami nábytku či jiných předmětů.²⁹⁷ Vykonávali různorodé pomocné práce související s transporty, zvláštními úkoly, odděleními a institucemi ŽRS v Praze.²⁹⁸

Nesmíme ani zapomínat na tábory nucených prací na území protektorátu, kde byli židovští vězni využiti jako pracovní síla v různých průmyslových závodech. Některé tábory podléhaly Ústřednímu úřadu, jenž vydával pokyny na jejich zřízení.²⁹⁹ ŽRS v Praze

²⁹⁰ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 8, Židovská rada starších – zpráva za rok 1943, Abbau – Kalender 1943.

²⁹¹ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 393.

²⁹² AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 8, Židovská rada starších – zpráva za rok 1943, Abbau – Kalender 1943.

²⁹³ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 394.

²⁹⁴ Tamtéž, s. 397. Srov. GRUNER, W., *Pronásledování Židů v Protektorátu Čechy a Morava*, s. 311.

²⁹⁵ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 8, Židovská rada starších – zpráva za rok 1943, Arbeitseinsatz.

²⁹⁶ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 399.

²⁹⁷ GRUNER, W., *Pronásledování Židů v Protektorátu Čechy a Morava*, s. 311.

²⁹⁸ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 399.

²⁹⁹ Viz BUBENÍČKOVÁ, Růžena, KUBÁTOVÁ, Ludmila a MALÁ, Irena. *Tábory utrpení a smrti*. Praha: Svoboda, 1969, s. 150nn.

pak zajišťovala pracovní nasazení židů a materiální pomoc. Přeskolovacímu táboru Lípa³⁰⁰ zasílala potřebné předměty, léky, v březnu 1943 také větší počet dřeváků.³⁰¹ Židovské ústředí práce shromažďovalo poštu pro vězně tábora a jednou za dva týdny byla předána Ústřednímu úřadu k odeslání. Zasílána měla být v otevřených obálkách z důvodu cenzurní kontroly. Dopisy měly být psány německy, krátce a čitelně.³⁰²

V důsledku transportů se však počet vězňů snižoval. Židé byli v táborech postupně nahrazováni tzv. židovskými míšenci a židy ze smíšených manželství. Pracovním povinnostem se později nevyhnuli ani jejich nežidovští partneři.³⁰³

Od 15. února 1943 se židé směli stěhovat pouze do obvodů Praha I, II a V. Nařízení Ústředního úřadu omezilo již tak omezené možnosti bydlení, neboť na základě dřívějších opatření musel být v bytě přítomen hlavní židovský nájemník. Ten však mohl být kdykoliv deportován, čímž se poté zamezilo možnému přidělení bytu. Stěhováním byla v námi sledovaném období postížena především smíšená manželství, která se musela přestěhovat do vymezených obvodů a opustit tak svůj byt, nejčastěji z důvodu deportace hlavního nájemníka.³⁰⁴ Jejich byt byl následně dán k dispozici *Treuhandstelle*, která ho na základě nařízení Ústředního úřadu musela vyklidit. Přestěhování židů pak zajišťoval Bytový referát ŽRS v Praze.³⁰⁵

³⁰⁰ Přeskolovací tábor Lípa u Německého (dnes Havlíčkova) Brodu byl původně místem, kde se židovská mládež přeskolovala na zemědělské práce z důvodu svého plánovaného vystěhování do Palestiny. V červenci 1940 nacisté tento arizovaný statek nakonec využili pro koncentraci několika set židů, kteří zde pracovali v zemědělství. Po převzetí statku SS se místo stalo táborem nucených prací židů, kteří byli po zřízení ghetta v Terezíně postupně do léta 1943 nahrazováni židy ze smíšených manželství. ADAM, Alfons. *Otroci Třetí říše: pobočné koncentrační tábory na území České republiky*. Praha: GplusG, 2016, s. 43. Srov. BUBENÍČKOVÁ, R., *Tábory utrpení a smrti*, s. 148. Viz také monografii JINDROVÁ, Alena. *Přeskolovací tábor Lípa: součást nacistického plánu na vyvraždění Židů*. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny, 2009.

³⁰¹ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 399.

³⁰² AŽMP, Židovská náboženská obec Slaný, čís. poř. 59, Různá úřední korespondence, Oběžníky (1943–1944), Oběžník z 1. 2. 1943, Pošta pro přeskolovací statek Lípa. Citováno dle elektronické podoby dokumentu. Srov. KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 399.

³⁰³ BUBENÍČKOVÁ, R., *Tábory utrpení a smrti*, s. 150.

³⁰⁴ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 394. Bez svolení Ústředního úřadu nebylo možné se stěhovat. Výjimkou bylo stěhování židovských podnájemníků z důvodu deportace hlavního nájemníka a následného přidělení jiného bytu. Další výjimky ze zákazu stěhování židů viz AŽMP, Židovská náboženská obec Slaný, čís. poř. 59, Různá úřední korespondence, Oběžníky (1943–1944), Oběžník II/43 z 12. 3. 1943, Stěhování.

³⁰⁵ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 394.

Trh s byty kontroloval Ústřední úřad, který koncem roku 1942 vydal nařízení o zřízení vzorových bytů a převzetí jejich správy ŽNO v Praze.³⁰⁶ Bytové oddělení obce převzalo organizační záležitosti, realizaci potřebných prací, správu a péči o byty, *Treuhandstelle* zase započala s jejich zařizováním.³⁰⁷ Nejprve bylo nutné vyhledat vhodné příbytky, dále zajistit nutné technické práce, jako například vymalování či dezinfekci bytů, vyměnit či doplnit nábytek a další bytové zařízení, konečně byty pravidelně kontrolovat a uklízet. Pro zřízení sta vzorových bytů bylo dokonce utvořeno zvláštní oddělení, které soustřeďovalo práce celé akce (tzv. *Aktion TSO 5*).³⁰⁸ Již v únoru 1943 bylo zcela vybaveno osm bytů.³⁰⁹

Správa *Treuhandstelle* při ŽRS v Praze byla stejně jako v jiných odděleních omezována a zjednodušována. Na druhou stranu zde zůstávaly činnosti, které *Treuhandstelle* musela nadále zajišťovat, a sice správu a péči o uskladněný majetek, vyzvednutí a uložení dalších věcí, převzetí a zpracování všech knih, evidenci uměleckých předmětů a také výše zmíněné zřízení vzorových bytů pro válečné poškozence.³¹⁰

Židovská ústřední matrika pro Čechy a Moravu spravovala Matriční kartotéku a archiv, dále byla místem se soubory informací o osobách židovského původu, tedy se záznamy o jejich narození, sňatcích a úmrtích. Na základě úředních matrik byly zjišťovány příbuzenské vztahy a taktéž rasový původ osob. Od května 1942 do poloviny března 1943 bylo zaznamenáno celkem 68 narozených dětí, 63 uzavřených manželství a 1 788 úmrtí.³¹¹ Čísla nám tak potvrzují nerovnováhu mezi natalitou a mortalitou osob považovaných za židy, jinak řečeno, průvodním jevem násilného úbytku židů způsobeného deportacemi byla nízká porodnost a vysoká úmrtnost zbylých protektorátních židů.

Mezi další činnosti ŽRS v Praze bylo zajištění vlastního chodu a finančního hospodaření. Příjmy byly zajištěny náboženskou daní, dobročinnými dary či vyhlášením částky z majetku, kterou Ústřední úřad povolil poté, co se snížil počet odváděných daní

³⁰⁶ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 395. Srov. GRUNER, W., *Pronásledování Židů v Protektorátu Čechy a Morava*, s. 165.

³⁰⁷ Tamtéž.

³⁰⁸ Tamtéž. Srov. AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 126, *Treuhandstelle* při Židovské náboženské obci v Praze – zpráva, s. 31–32.

³⁰⁹ Tamtéž.

³¹⁰ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 126, *Treuhandstelle* při Židovské náboženské obci v Praze – zpráva, s. 48nn.

³¹¹ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 400.

z důvodu odchodu židů do Terezína.³¹² V rámci Finanční správy došlo ke sloučení administrativy daňových referátů. Veškerou agendu židovských daní pro Prahu, venkov a židy nemojžišského vyznání tak převzal Příjmový referát.³¹³ Nepřekvapí ani klesající rozpočet výdajů ŽRS v Praze, který byl výsledkem stejně tak klesajícího počtu protektorátních židů.³¹⁴ Majetky zrušených spolků, institucí, venkovských židovských obcí, taktéž majetky ve správě pražské ŽRS byly postupně převáděny na Vystěhovalecký fond.³¹⁵

V březnu 1943 byly v rámci Ústředního muzea dokončeny práce na expozici náboženského života židů v Klausové synagoze.³¹⁶ V dubnu ji osobně schválil šéf Ústředního úřadu Hans Günther v doprovodu nejvyšších představitelů ŽRS v Praze, Salo Krämera a Herberta Langerera.³¹⁷ Diskutovány byly i další instalace v Pinkasově a Staronové synagoze, jejichž uskutečnění ale naráželo na nedostatek pracovních sil a vzájemné neshody.³¹⁸ S Ústředním muzeem jsou spojena jména významných osobností, jako například Tobias Jakobovits, Josef Polák, František Zelenka, Hana Volavková či Karel Stein.

S červencovými transporty zaměstnanců a čelních funkcionářů ŽRS v Praze bylo ukončeno období tzv. přechodného vedení. Změny byly patrné již od června 1943, kdy byly v odděleních a referátech zaměstnávání noví „árijsky spříznění židé“. Tito tzv. spolupracovníci postupně přebírali agendu ŽRS v Praze a venkovských poboček.³¹⁹ Ze vzpomínek některých pracovníků se dozvídáme, že se tehdy židovská rada likvidovala a z Prahy byly posílány poslední čisté židovské transporty.³²⁰ Deportováno bylo téměř celé vedení a židovští zaměstnanci nepožívající ochrany svých nežidovských partnerů. Naopak

³¹² KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 403.

³¹³ Tamtéž, s. 404. Existenci daňových referátů Praha, venkov a pro židy nemojžišského vyznání ke dni 21. 9. 1942 srov. tamtéž, s. 412–413 a AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Administrativní členění Židovské rady starších v Praze z 15. 4. 1943, s. 3.

³¹⁴ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 404.

³¹⁵ Tamtéž. Srov. tamtéž, s. 396.

³¹⁶ VESELSKÁ, M., *Archa paměti*, s. 85.

³¹⁷ Tamtéž, s. 87–88.

³¹⁸ Tamtéž, s. 89.

³¹⁹ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 8, Židovská rada starších – zpráva za rok 1943, Abbau – Kalender 1943.

³²⁰ ŽMP, sbírka Rozhovory s pamětníky, rozhovor č. 175, žena, nar. 1926, natočeno 9. ledna 1993, s. 9.

„árijsky spříznění židé“ přebírali veškerou práci a doplňovali tak nízký početní stav židovské rady.³²¹

Transporty zaměstnanců ŽRS v Praze byly odbavovány již v červnu a začátkem července 1943. Jedním z mnoha deportovaných byl například Karel Poláček, známý spisovatel a v období protektorátu zaměstnanec *Treuhandstelle*, v jejíchž službách třídil knihy po deportovaných židech z Prahy a venkova,³²² který byl zařazen do transportu De 5. července 1943.³²³

Dne 13. července 1943 byl vypraven transport Di z Prahy do Terezína s 839 lidmi, z nichž přežilo jen 196.³²⁴ Jednalo se převážně o zaměstnance ŽRS v Praze a jejich rodinné příslušníky. Za zmínku stojí například Hana Brandeisová (sestra Herberta Langera), dále Egon Sachs (funkcionář Transportního oddělení), Heinz Schuster (přednosta Židovského ústředí práce), Hana Steinerová (vedoucí Referátu přípravy k vystěhování a odstěhování) nebo také František Zelenka (architekt, odborný pracovník Ústředního muzea a režisér dětské opery Brundibár). Ani jeden z nich nacistické běsnění nepřežil.³²⁵

O dva dny později, 15. července, byl vypraven další transport, tentokrát s vedoucími funkcionáři pražské ŽRS. Transportem Dk tak byli do Terezína deportováni se svými rodinnými příslušníky Salo Krämer, Herbert Langer, Hanuš Aschermann, Adolf Beneš,

³²¹ ŽMP, sbírka Rozhovory s pamětníky, rozhovor č. 079, žena, nar. 1919, natočeno 20. září 1991, s. 18. V červenci 1943 sepsala Personální kancelář ŽRS v Praze seznam chybějících odborných sil, jejichž úbytek byl zřejmě výsledkem letních deportací. Zájemci, kteří se měli hlásit v Personální kanceláři, měli doplnit pracovní pozice, aby tak práce židovské rady mohla dále nerušeně pokračovat. Viz AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 12, Interní ustanovení a oběžníky, Hledáme odborné síly. Citováno dle elektronické podoby dokumentu.

³²² Vzpomínky Karla Poláčka na práci v tzv. knihovní komisi viz POLÁČEK, Karel, SLABÝ, Zdeněk Karel ed. *Úvahy, Korespondence, Deník z roku 1943*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 2001.

³²³ Databáze obětí holocaustu. Karel Poláček. *holocaust.cz* [online]. Praha: Institut Tereziánské iniciativy, c2007-2016 [cit. 2021-03-04]. Dostupné na: <https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obeti/114269-karel-polacek/>

³²⁴ Databáze obětí holocaustu. Transport Di (13. 07. 1943 PRAHA–TEREZÍN). *holocaust.cz* [online]. Praha: Institut Tereziánské iniciativy, c2007-2016 [cit. 2021-03-04]. Dostupné na: <https://www.holocaust.cz/transport/152-di-praha-terezin/>

³²⁵ Databáze obětí holocaustu. Transport Di (13. 07. 1943 PRAHA–TEREZÍN). *holocaust.cz* [online]. Praha: Institut Tereziánské iniciativy, c2007-2016 [cit. 2021-03-04]. Dostupné na: <https://www.holocaust.cz/transport/152-di-praha-terezin/> Srov. AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Administrativní členění Židovské rady starších v Praze z 15. 4. 1943. Srov. VESELSKÁ, M., *Archa paměti*, s. 69.

Rudolf Ekstein, Karel Fleischmann, František Fuchs, Vilém Heller, Karel Stein a další.³²⁶ Ze vzpomínek jednoho z přeživších můžeme zjistit, že vedení ŽRS v Praze bylo posláno do Terezína zvláštním vlakem. Transport nebyl vypraven ze střediska veletrhů, tedy z obvyklého shromaždiště pražských židů, ale přímo z bubenského nádraží.³²⁷ Z celkového počtu 30 deportovaných se konce války dožilo pouze 7.³²⁸

³²⁶ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 389.

³²⁷ ŽMP, sbírka Rozhovory s pamětníky, rozhovor č. 806, muž, nar. 1906, natočeno 19. května 1999, s. 7.

³²⁸ Databáze obětí holocaustu. Transport Dk (15. 07. 1943 PRAHA–TEREZÍN). *holocaust.cz* [online]. Praha: Institut Terezínské iniciativy, c2007-2016 [cit. 2021-03-04]. Dostupné na: <https://www.holocaust.cz/transport/153-dk-praha-terezin/>

4 Stav ŽRS v Praze po transportech v červenci 1943

Po deportacích zaměstnanců a funkcionářů ŽRS v Praze můžeme hovořit o určitém ustálení poměrů. Noví židovští spolupracovníci, žijící většinou ve smíšeném manželství, nahradili své židovské kolegy a do konce roku 1944 požívali ochrany před transporty.³²⁹ Z 10. července 1943 se nám dochoval souhrn důležitých interních ustanovení ŽRS v Praze, který byl vypracován právě pro tyto nové pracovníky. Shrnutí nejpodstatnějších předpisů je důkazem, že se noví zaměstnanci postupně sbližovali s administrativou rady a zároveň i zvykali na pravidla, která musela být bezvýhradně dodržována.³³⁰

V červenci 1943 bylo ustanoveno nové vedení rovněž z „árijsky spřízněných židů“, které ve svých pozicích setrvalo až do konce války.³³¹ Novým židovským starším se po Salo Krämerovi stal František Friedmann, jeho zástupcem pak Erich Kraus. Oba byli chráněni svými nežidovskými manželkami. S vedoucí pozicí získali i zodpovědnost nad zbylými protektorátními židy, kteří byli klasifikováni převážně jako tzv. míšenci či jako „árijsky spříznění“.³³²

Centralizace a redukce správy nadále pokračovala, nicméně na základě dochovaných dokumentů o administrativním členění ŽRS v Praze můžeme konstatovat, že se organizační struktura po červenci 1943 již zásadně neměnila. Tuto skutečnost si můžeme demonstrovat srovnáním materiálů z dubna 1943,³³³ dále z konce července 1943,³³⁴ září 1943³³⁵ a konečně z června 1944.³³⁶ Při porovnání prvních dvou dokumentů, které časově odpovídají době tzv. přechodného vedení, rovněž období červencových deportací a ustanovení převážně „árijsky spřízněných židů“ do zaměstnaneckých pozic židovské rady, jsou patrné výrazné změny ve správní organizaci židovské rady. Řada referátů

³²⁹ Deportace těchto zaměstnanců započaly v lednu 1945. Výjimkou byl transport Eu do Osvětimi z 27. října 1944 se zaměstnanci ŽRS v Praze a jejich rodinami. KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 14.

³³⁰ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 12, Interní ustanovení a oběžníky, Souhrn důležitých interních ustanovení ŽRS, 10. 7. 1943. Citováno dle elektronické podoby dokumentu.

³³¹ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 14.

³³² GRUNER, W., *Pronásledování Židů v Protektorátu Čechy a Morava*, s. 306.

³³³ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Administrativní členění ŽRS v Praze z 15. 4. 1943.

³³⁴ Tamtéž, Zatímní administrativní členění z 25. 7. 1943.

³³⁵ Tamtéž, Administrativní členění ŽRS v Praze z 30. 9. 1943. Citováno dle elektronické podoby dokumentu.

³³⁶ YVA, O.7.cz/153, Administrativní členění Židovské rady starších v Praze z 30. 6. 1944. Dostupné na: <https://documents.yadvashem.org>

a kanceláří byla různě přiřazována, slučována či rušena. Jednalo se například o referáty v Oddělení pro sociální péči, v Náboženském a matričním oddělení nebo v rámci Hospodářské správy. Dále si také povšimneme likvidace tří oddělení. Kompetence Vystěhovaleckého a transportního oddělení převzalo Oddělení evidenční, jež z důvodu slučování zaznamenalo značný vzrůst činností a úkolů. Stejný osud postihlo i Židovské ústředí práce. Kanceláře Oddělení pro informační a právní službu byly převedeny do několika jiných organizačních jednotek.

Naopak v září 1943 se s podstatnými změnami příliš nesetkáme, ty se objevují až v osmém vydání administrativního členění v červnu 1944. V seznamu přibýlo Technické oddělení a došlo k přejmenování Kulturního oddělení na Židovské ústřední muzeum. Typickým jevem aktualizovaného vydání jsou nová pojmenování některých referátů a také jejich redukce v Ústřední administrativě či Židovském ústředním muzeu. Zjevné správní změny v *Treuhandstelle* mají svůj původ v dodatku k sedmému vydání administrativního členění z března 1944.³³⁷

Jak je z výše popsaného zřejmé, došlo od srpna 1943 k jistému ustálení administrativního systému ŽRS v Praze. Stabilizaci poměrů dokládá také personální složení, které sestávalo ze stále před deportacemi chráněnými židy žijícími ve smíšených manželstvích. Vedle toho nejvyšší vedení židovské rady nebylo nikdy deportováno do Terezína a ve svých pozicích setrvalo až do konce války. Nesmíme však zapomínat na permanentní ohrožení zaměstnanců rady, kteří byli vystaveni libovůli nadřízených orgánů a kteří mohli být zařazeni do transportů stejně jako jejich předchůdci. Současné hodnocení poměrů tak nesmí opomínat nejistotu a těžkosti práce, rovněž i nepředvídatelnost vývoje války a protižidovské politiky.

4.1 Organizační struktura ŽRS v Praze

Základními organizačními jednotkami ŽRS v Praze bylo několik oddělení, která byla z administrativních a orientačních důvodů označena patřičným písmenem. Každé oddělení se dále dělilo na referáty, odbory, kanceláře, správy či ústředí s rovněž přiděleným písmenem nadřízeného oddělení a náležitým číslem. Číslo administrativního členění bylo

³³⁷ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, 1. dodatek k 7. vydání adm. členění ŽRS z 1. 3. 1944. Citováno dle elektronické podoby dokumentu. Viz také KREJČOVÁ, H., *Návraty paměti*, s. 23.

užíváno v interním styku a při řazení interní korespondence a dokladů.³³⁸ Každé složce ŽRS byl určen vedoucí, popřípadě jeho zástupce a řada dalších zaměstnanců. Nejvyšší pozici zastával tzv. židovský starší se svým zástupcem, náměstkem židovského staršího.

Jak již bylo mnohokrát popsáno, organizační struktura se často měnila. Docházelo ke vzniku či rušení oddělení nejčastěji z důvodu nových protižidovských opatření či naopak ztráty významu. Redukce referátů byla převážně výsledkem úbytku zaměstnanců. Zatímco Helena Krejčová vyjmenovává ve své knize celkem 14 oddělení (stav počtu oddělení ŽNO v Praze ze září 1942),³³⁹ z administrativního členění ŽRS v Praze z dubna 1943 napočítáme 12 oddělení,³⁴⁰ ze září téhož roku již jen 9.³⁴¹ Se vznikem technického oddělení se jejich počet zase naopak navýšil.³⁴²

Následující představení jednotlivých oddělení ŽRS v Praze a jejich činností vychází z administrativního členění ze září 1943 a června 1944.³⁴³ Důvodem je delší stálost těchto oddělení. Zároveň nám dobře ilustrují provoz a činnosti židovské rady v letech 1943–1944 s přesahem do roku 1945. Kromě popisu oddělení, referátů a činností budou představeny také osudy některých zaměstnanců.

4.1.1 Předsednictvo

Předsednictvo bylo vedoucím oddělením ŽRS v Praze. Vedení, jež představovali židovský starší František Friedmann a náměstek židovského staršího Erich Kraus, jednalo s nadřízenými orgány, řídilo administrativu a rozhodovalo v podstatných záležitostech. Kancelář vedení dohlížela na práci všech ostatních oddělení, koordinovala vzájemnou spolupráci, zajišťovala styk s pobočkami a dozor nad nimi. Dále řídila příkazy a kontrolovala jejich provádění.³⁴⁴ S tím souvisí i vydávání důležitých nařízení ve formě

³³⁸ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 12, Interní ustanovení a oběžníky, Souhrn důležitých interních ustanovení ŽRS, 10. 7. 1943.

³³⁹ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 14nn.

³⁴⁰ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Administrativní členění ŽRS v Praze z 15. 4. 1943.

³⁴¹ Tamtéž, Administrativní členění ŽRS v Praze z 30. 9. 1943.

³⁴² YVA, O.7.cz/153, Administrativní členění Židovské rady starších v Praze z 30. 6. 1944. Dostupné na: <https://documents.yadvashem.org>

³⁴³ Viz pozn. č. 341 a 342.

³⁴⁴ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Vysvětlivky k administrativnímu členění ŽRS v Praze, s. 1. Citováno dle elektronické podoby dokumentu.

oběžníků, které mohla vystavovat jedině Kancelář vedení.³⁴⁵ Ta jako jediná také směla disponovat kancelářskými místnostmi, které byly značeny podle oddělení či patřičného referátu.³⁴⁶

Příkazy od Ústředního úřadu přijímal samostatný referát, tzv. Styk s nadřízenými úřady. Ten také intervenoval u všech policejních úřadů a opatroval vystěhovalecké doklady.³⁴⁷ ŽRS v Praze měla navíc ve střesovickém sídle Ústředního úřadu vlastní expozituru, tedy přímé kontaktní místo zaručující styk s nadřízeným úřadem. Jejím zaměstnancem a odpovědnou osobou byl Ernst (Arnošt) Klauber.³⁴⁸

Pozastavení si zde zaslouží intervence oddělení a zaměstnanců ŽRS u nadřízených úřadů. Ústřední úřad pro řešení židovské otázky v Čechách a na Moravě byl nadřízeným orgánem ŽRS v Praze.³⁴⁹ Jakákoliv intervence zaměstnanců u Ústředního úřadu, německých, nebo dokonce i protektorátních úřadů byla bez předchozího písemného schválení vedení ŽRS zakázána.³⁵⁰ Zároveň nebylo možné předložit podání přímo Ústřednímu úřadu, ale naopak ho předat Kanceláři vedení k podpisu a odevzdání.³⁵¹ Přímá písemná komunikace mohla probíhat jedině přes židovského staršího, tedy zástupce celé ŽRS v Praze.³⁵² Podání mělo být věcné a stručné, bez překlepů a v dokonalé jednotné úpravě. Pošta pak byla úřadu zasílána dvakrát denně, ráno a odpoledne.³⁵³ Přímý styk jednotlivých oddělení s Ústředním úřadem byl povolen rovněž až po předchozím souhlasu Kanceláře vedení.³⁵⁴ Po takovém kontaktu měl být podán záznam o rozhovorech

³⁴⁵ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 12, Interní ustanovení a oběžníky, Souhrn důležitých interních ustanovení ŽRS, 10. 7. 1943, s. 5.

³⁴⁶ Tamtéž, s. 4.

³⁴⁷ Tamtéž, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Vysvětlivky k administrativnímu členění ŽRS v Praze, s. 1.

³⁴⁸ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 15. Srov. AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 135, Album členů Židovské rady starších. Citováno dle elektronické podoby dokumentu.

³⁴⁹ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 12, Interní ustanovení a oběžníky, Souhrn důležitých interních ustanovení ŽRS, 10. 7. 1943, s. 10.

³⁵⁰ Tamtéž, s. 3.

³⁵¹ Tamtéž, s. 10.

³⁵² KREJČOVÁ, H., *Návraty paměti*, s. 24.

³⁵³ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 14, Interní oběžníky (únor–červenec 1944), Příkazy Zentralamtu für die Regelung der Judenfrage in Böhmen und Mähren a podání na tento úřad, s. 1–2. Citováno dle elektronické podoby dokumentu.

³⁵⁴ Tamtéž, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Vysvětlivky k administrativnímu členění ŽRS v Praze, s. 1.

a příkazech nadřízených orgánů. Vedení poté písemným příkazem či telefonicky (z důvodu naléhavosti) schválilo jejich vykonání.³⁵⁵ Plnění příkazu Ústředního úřadu mělo přednost před jakoukoliv jinou činností. Osoba, které bylo nařízení přiděleno, byla zodpovědná za jeho splnění ve stanovené lhůtě.³⁵⁶

Z výše popsaného je zřejmé, že jakýkoliv styk s nadřízenými orgány, mezi nimiž zastával prvotní místo Ústřední úřad, nebyl možný bez vědomí vedoucích složek ŽRS v Praze. Rovněž si můžeme povšimnout, že příkazy Ústředního úřadu byly předávány ústně a teprve až poté zapisovány pracovníky ŽRS. Převedení celého postupu na židovskou samosprávu mělo vyvolávat zdání, že vydávané pokyny a nařízení jsou dílem zaměstnanců ŽRS. Ústřední úřad byl navíc zbaven důkazních materiálů o svých zločinech.³⁵⁷

Důraz na dodržování stanovených pravidel a včasné plnění příkazů je zřetelný u každého dokumentu pojednávající o styku ŽRS s Ústředním úřadem. Chyby a nedostatky totiž mohly vést až k těm nejvyšším trestům. Příkladem je nejmenovaný přednosta oddělení, který se obrátil na Ústřední úřad s prosbou o vyřazení jeho spolupracovníků z transportu. Odpovědí nejvyššího vedení Ústředního úřadu byla ztráta pracovního místa a zařazení do transportu společně s jeho rodinou.³⁵⁸

Administrativně byly Kanceláři vedení podřízeny také Kreslírna a Ústřední podatelna a registratura. První jmenovaný referát vykonával různé druhy kreslířské a grafické práce.³⁵⁹ Nesmíme zapomínat, že jednou z povinností ŽRS v Praze bylo pravidelné vypracovávání zpráv, které kromě textu obsahovaly i grafy, obrázky či fotografie. Zprávy byly předkládány Ústřednímu úřadu a v podstatě obsahovaly shrnující informace o průběhu protizidovského pronásledování, stavu židovské populace a jejího majetku. Nechyběly ani zmínky o správních změnách či aktivitách ŽRS v Praze. Do roku 1942 se

³⁵⁵ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 12, Interní ustanovení a oběžníky, Souhrn důležitých interních ustanovení ŽRS, 10. 7. 1943, s. 10.

³⁵⁶ Tamtéž, inv. č. 14, Interní oběžníky (únor–červenec 1944), Příkazy Zentralamtu für die Regelung der Judenfrage in Böhmen und Mähren a podání na tento úřad, s. 1.

³⁵⁷ Viz ŽMP, sbírka Rozhovory s pamětníky, rozhovor č. 151, muž, natočeno 9. září 1992, s. 8–9. Uvedený postup byl nacistickými nadřízenými orgány uplatňován i v dalších židovských radách, např. v Terezíně. Viz ADLER, H. G., *Theresienstadt 1941–1945*, s. 25.

³⁵⁸ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 15, Oběžníky a ustanovení vedení Židovské náboženské obce v Praze usměrňující styk s Zentralamtem a jinými úřady, Oběžník č. 198 z 21. 12. 1942. Citováno dle elektronické podoby dokumentu.

³⁵⁹ Tamtéž, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Vysvětlivky k administrativnímu členění ŽRS v Praze, s. 1.

setkáváme s převážně verbálním popisem a textovými zprávami, které byly postupně od roku 1943 nahrazovány statistickým a obrazovým materiálem.³⁶⁰ Ten byl dle svědectví jedné z pamětnic kreslen ručně a poté vyfotografován.³⁶¹ Druhý referát, Ústřední podatelna a registratura, měl na starosti příjem externí pošty, která byla určena k odeslání, došlou externí poštu, dále poštu domácí, archiv odcházející korespondence a archiv důležitých dokumentů jednotlivých oddělení.³⁶² Podání pro německé úřady měla být psána jedine německy, korespondence pro protektorátní úřady buď německy, nebo dvojjazyčně.³⁶³ Písemnosti byly vyhotoveny tak, aby bylo možné autora kdykoliv dohledat. K takovému účelu sloužily korespondenční značky dopisovatelů, které vydávala výhradně Personální kancelář. Každý dokument pak obsahoval číslo administrativního členění a značku diktujícího s písařem.³⁶⁴ Došlou externí poštu přijímala rovněž jedine Ústřední podatelna, kde byla zaprotokolována a poté předána konkrétnímu oddělení.³⁶⁵

Běžné kontroly všech oddělení a poboček prováděla Ústřední revize.³⁶⁶ V právních záležitostech zastupoval ŽRS Právní referát, který zasahoval u soudů a úřadů. Zároveň připravoval materiály pro převod domů na Vystěhovalecký fond.

Další podstatnou administrativní složkou byla Personální kancelář, která zajišťovala přijímání a propouštění zaměstnanců, vyplacení mezd a platů, statistiku a evidenci všech spolupracovníků židovské rady. Kancelář také vydávala pracovníkům židovské rady různé průkazy, například tzv. propustky a tramvajenky.³⁶⁷ Funkcionáři ŽRS v Praze byli totiž vyjmuti z některých protižidovských omezení. Výjimky však souvisely s výkonem jejich zaměstnání. Například z důvodu pozdní práce jim byly vystavovány tzv. propustky, které je opravňovaly k cestě z práce domů ve večerních hodinách, tedy v době, kdy pro židy

³⁶⁰ Srov. KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 7.

³⁶¹ ŽMP, sbírka Rozhovory s pamětníky, rozhovor č. 175, žena, nar. 1926, natočeno 9. ledna 1993, s. 7.

³⁶² AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Vysvětlivky k administrativnímu členění ŽRS v Praze, s. 1.

³⁶³ Tamtéž, inv. č. 12, Interní ustanovení a oběžníky, Souhrn důležitých interních ustanovení ŽRS, 10. 7. 1943, s. 3.

³⁶⁴ Tamtéž, s. 4.

³⁶⁵ Tamtéž, s. 6.

³⁶⁶ Tamtéž, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Vysvětlivky k administrativnímu členění ŽRS v Praze, s. 1.

³⁶⁷ Tamtéž, s. 2.

platil zákaz opouštět vlastní byt.³⁶⁸ Stejně tak jim byl umožněn výdej tramvajových průkazů.³⁶⁹ Personální kancelář vydávala trvalé průkazy na žádost oddělení a po předchozím schválení Ústředním úřadem. Podmínkou bylo bydliště zaměstnance vzdálené více než čtyřicet pět minut pěší chůze, časté úřední cesty do vzdálených míst či špatný zdravotní stav. Předpokladem udělení průkazku bylo řádné odůvodnění nebo doložení lékařského osvědčení.³⁷⁰

Všechna oddělení byla povinna každý den Personální kanceláři hlásit absenci svých pracovníků. Rovněž bylo nutné ze strany zaměstnance oznámit kanceláři v případě změny bydliště novou adresu.³⁷¹ Personální kancelář byla také kompetentní v udělování výjimek z pracovní doby. Pro zajímavost pravidelná pracovní doba na ŽRS v Praze dle dokumentu z července 1943 činila od pondělí do pátku vždy dvanáct hodin s dvouhodinovou polední přestávkou. Dále se pracovalo v sobotu od sedmé do jedné hodiny po poledni nebo v neděli od půl deváté do jedné.³⁷² Práce o sobotách, kdy židé ctí sedmý den odpočinku, byla již nejspíše zažitá. Pokud bychom se však vrátili do února 1940, objevili bychom oběžník vedoucího tajemníka, který v něm s politováním sděloval, že v nutných případech zaměstnanci musí pracovat na náboženské obci i v sobotu. Pro určité zachování zvyklostí sobotního svátku alespoň zaměstnance požádal, aby neznescověovali sváteční den kouřením.³⁷³

Poslední referát Předsednictva vydával židovské noviny, tzv. *Židovské listy*.³⁷⁴ Jejich první číslo vyšlo již v listopadu 1939 a svoji existenci si udržely až do roku 1945. Listy vycházely dvojjazyčně, nicméně s přednostním postavením němčiny.³⁷⁵ Původně několikastránkové periodikum se postupně omezilo na pouhé dvě strany, z nichž poslední

³⁶⁸ Viz AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 14, Interní oběžníky (únor–červenec 1944), Směrnice pro návrhy, výdej a použití propustek. Citováno dle elektronické podoby dokumentu. Srov. ŽMP, sbírka Rozhovory s pamětníky, rozhovor č. 079, žena, nar. 1919, natočeno 20. září 1991, s. 13.

³⁶⁹ Viz KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 401.

³⁷⁰ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 12, Interní ustanovení a oběžníky, Souhrn důležitých interních ustanovení ŽRS, 10. 7. 1943, s. 8.

³⁷¹ Tamtéž, s. 1.

³⁷² Tamtéž, s. 2.

³⁷³ Tamtéž, inv. č. 12, Interní ustanovení a oběžníky, Oběžník č. 38 z 12. 2. 1940, Práce v sobotu. Citováno dle elektronické podoby dokumentu.

³⁷⁴ V německém znění *Jüdisches Nachrichtenblatt*.

³⁷⁵ BONDYOVÁ, R., *Kronika zavírajících se bran*, s. 11.

sestávala převážně z inzerátů a reklam.³⁷⁶ V námi sledovaném období byly *Židovské listy* již pouhým stínem dřívějších vydání, které se zaměřovaly na vystěhovalectví, přeškolování, sociální péči, židovství či život náboženských obcí.³⁷⁷ Ze všeho nakonec zůstaly jen přepisy protižidovských opatření a zákazů, stručné zprávy z venkova s výtahem z matrik a již zmíněné inzeráty a přehledy pražských lékařů. Většina pozdějších zpráv měla obecnou platnost pro obyvatele protektorátu, jako např. správné chování v případě náletu.³⁷⁸ Od července 1943 byl odpovědným redaktorem Viktor Kollek, který nahradil Karla Fleischmanna a který v této pozici setrval až do zániku listů.³⁷⁹

Nejvýše postavenou osobou ŽRS v Praze byl od července 1943 až do konce války přední sionista František Friedmann (1897–1945). Narodil se v Sedleci do rodiny obchodníka. Jeho silný vztah k židovství dokládá skutečnost, že se již v mladém věku zabýval studiem hebrejštiny, *Tanachu* a náboženských textů. Po první světové válce a studiích práv pracoval jako koncipient v advokátní kanceláři v Praze. Již tehdy byl velmi společensky a politicky angažovaný. Jako přesvědčený sionista, který ve dvacátých letech navštívil Palestinu, se stal významným stoupencem a publicistou tohoto směru. Přispíval do sionistických novin (*Židovských zpráv*) či redigoval několik svazků *Židovského kalendáře*. Politicky se angažoval v Židovské straně a ve třicátých letech působil v Ústředním zastupitelstvu hl. m. Prahy v různých komisích.³⁸⁰ Již tehdy Friedmann poukazoval na ekonomickou likvidaci německých židů.³⁸¹ Postupná názorová odlišnost ho vedla k omezení aktivit pro Židovskou stranu. Od roku 1934 byl v čele redakce *Věstníku židovské obce náboženské v Praze*, kde byly některé Friedmannovy články ze strany sionistů napadány. Po odchodu se však nadále účastnil židovského života v Československu; byl předsedou židovského sportovního spolku Makabi ČSR či sportovního klubu Hagibor.³⁸²

³⁷⁶ HYNDRÁKOVÁ, A., *O Židovských listech*, s. 102.

³⁷⁷ Tamtéž, s. 103.

³⁷⁸ BONDYOVÁ, R., *Kronika zavírajících se bran*, s. 25.

³⁷⁹ HYNDRÁKOVÁ, A., *O Židovských listech*, s. 102.

³⁸⁰ MAKARIUSOVÁ, M., *Biografický slovník českých zemí*, s. 425.

³⁸¹ BONDYOVÁ, R., *Jakob Edelstein*, s. 59.

³⁸² František Friedmann. In: MAKARIUSOVÁ, Marie, ed. *Biografický slovník českých zemí*. [18], Fo-Fr. Praha: Academia, 2015, s. 425.

Za zmínku zde stojí také vztah s Hanou Silvanovou, která byla katolického vyznání a již si nakonec vzal za ženu roku 1929.³⁸³ Smíšené sňatky v mnohonárodnostním Československu byly stále častějším fenoménem, který byl trnem v oku mnoha nacionalistů, sionistů či vyznavačů obou náboženství. Překročení etnických a náboženských hranic však Friedmann obhajoval ve svých sociologických pracích, v nichž tvrdil, že sňatky neohrožují kontinuitu židovského života, pokud se partneri rozhodnou své děti vychovávat v židovství.³⁸⁴ Jeho slova nám potvrzuje fakt, že ačkoliv byla Hana Friedmannová katolického vyznání, byly obě děti, Mirjam a Karel, členy židovské komunity.³⁸⁵

Po okupaci v březnu 1939 již nemohl nadále vykonávat své právnické povolání. Nové uplatnění našel na ŽNO v Praze, kde se dostal mezi nejvyšší vedení a kde se zabýval právními a finančními záležitostmi.³⁸⁶ V praxi tak vyjednával s nacistickými orgány o omezujících opatřeních a zajišťoval emigraci židů a peníze na sociální péči.³⁸⁷ Cestoval například do Lisabonu, aby vystěhovalcům zajistil místa na lodi.³⁸⁸ V době příprav židovského ghetta v protektorátu byl mimo jiné Jakobem Edelsteinem poslán do Terezína, aby si místo prohlédl a podal o něm zprávu.³⁸⁹

Po transportech čelních funkcionářů a transformaci obce v ŽRS na začátku roku 1943 se stal znovu jedním z členů nejužšího vedení. Jako jednatel zastupoval Salo Krämera a Herberta Langera v době jejich nepřítomnosti a rovněž představoval výkonný orgán rady s řadou finančních a právních povinností.³⁹⁰ Červencovými transporty pak bylo deportováno přechodné vedení. František Friedmann však do transportů díky své „árijské“

³⁸³ František Friedmann. In: MAKARIUSOVÁ, Marie, ed. *Biografický slovník českých zemí*. [18], Fo-Fr. Praha: Academia, 2015, s. 425.

³⁸⁴ LICHTENSTEIN, Tatjana. A Life at Odds? The Political and Private Worlds of a Prague Zionist. In: DASH MOORE, Deborah. *Borders of Jewishness: microhistories of encounter* [online]. Michigan: Frankel Institute for Advanced Judaic Studies, 2013, s. 14–15 [cit. 2021-03-11]. Dostupné na: https://quod.lib.umich.edu/f/fia/11879367.2013.0?*rgn=full+text

³⁸⁵ Tamtéž, s. 14.

³⁸⁶ MAKARIUSOVÁ, M., *Biografický slovník českých zemí*, s. 425.

³⁸⁷ Tamtéž, s. 425–426.

³⁸⁸ BONDYOVÁ, R., *Jakob Edelstein*, s. 219–220.

³⁸⁹ Tamtéž, s. 236–237.

³⁹⁰ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 12, Interní ustanovení a oběžníky, Oprava oběžníku č. 87 z 18. 3. 1943, Rozdělení kompetence v odd. P, s. 1. Srov. KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 390.

manželce, která se s ním odmítla rozvést, zařazen nebyl, a přičiněním jejích příbuzných nedošlo ani k deportaci společných dětí.³⁹¹

Za zmínku stojí také vzájemný kontakt ŽRS v Praze s istanbulsou pobočkou záchranného výboru Židovské agentury, který byl vlivem nového židovského staršího víceméně ukončen. Převážně mladí členové záchranného výboru navazovali kontakty se sionistickými představiteli v evropských ghettech a táborech k zajištění jejich pomoci.³⁹² Vzájemná šifrovaná komunikace s Prahou byla zahájena již na konci roku 1942, kontaktními osobami se stali Lazar Moldavan a vedoucí Židovského ústředí práce ŽNO v Praze Heinz Schuster.³⁹³ Zasílané peníze z Istanbulu pak byly použity na nákup potravin pro mladé sionisty v Terezíně. Pražská obec jako zprostředkovatelka této pomoci zasílala balíčky do ghetta. Kromě potravin se do Terezína dostávaly i peníze a tajná korespondence.³⁹⁴ Nakonec i Moldavan a Schuster byli v červenci 1943 deportováni do Terezína,³⁹⁵ a tak peníze z Istanbulu obdržel František Friedmann. Vlastní ohrožení a strach z výměny cizích peněz na černém trhu ho nakonec vedly k odmítnutí další peněžité pomoci. Na druhou stranu Friedmann dopisem doporučil nadále pokračovat v balíčkových zásilkách přímo do Terezína.³⁹⁶

Tlak a mnohá donucení, kterým byl Friedmann vystaven, dokládá také korespondence z května 1944, kdy v Terezíně vrcholily tzv. zkrášlovací akce. Pobočka záchranného výboru v Budapešti zaslala na podporu Terezína deset tisíc dolarů na adresu židovského staršího v Praze. Za dar, ze kterého se mohl těšit jedině tak Adolf Eichmann, mohli představitelé terezínské židovské rady a také František Friedmann odeslat děkovné dopisy. Ačkoliv Friedmann terezínské ghetto vůbec neznal, popisoval ve svém psaní krásu místa s bohatým židovským životem, knihovnou, divadlem, kavárnou a vkusnými parky. Můžeme tedy s jistotou poznamenat, že děkovné dopisy byly psány na základě toho, co nadřízené orgány přikázaly a povolily.³⁹⁷

³⁹¹ MAKARIUSOVÁ, M., *Biografický slovník českých zemí*, s. 426.

³⁹² BONDYOVÁ, R., *Jakob Edelstein*, s. 368.

³⁹³ Tamtéž, s. 368–369.

³⁹⁴ Tamtéž, s. 371.

³⁹⁵ Tamtéž, s. 372.

³⁹⁶ Tamtéž, s. 373.

³⁹⁷ ADLER, H. G., *Theresienstadt 1941–1945*, s. 169–170. Srov. BONDYOVÁ, R., *Jakob Edelstein*, s. 427–428.

V pozici židovského staršího nakonec František Friedmann setrval až do konce války.³⁹⁸ Manželství s Hanou mu umožnilo pokračovat ve své vedoucí pozici a také po určitou dobu i chránit své staré rodiče před deportacemi.³⁹⁹ Ani po hrůzách nacistického pronásledování a neustálého psychického tlaku se klidu nedočkal. On a jeho rodina byla nucena snášet nenávist za válečné působení na židovské obci.⁴⁰⁰ Tíhu minulosti nakonec nejspíše neunesl. Těžce nemocný zemřel 28. května 1945.⁴⁰¹

Erich Kraus (1910–?)⁴⁰² se narodil 30. dubna 1910 v Praze.⁴⁰³ Na ŽNO v Praze zastával funkci vedoucího Organizační kanceláře,⁴⁰⁴ po transpotech tzv. přechodného vedení se stal náměstkem židovského staršího.⁴⁰⁵ Smíšené manželství ho nakonec uchránilo před transportem a umožnilo mu dožít se konce války.⁴⁰⁶ Jako přímý svědek válečných událostí poskytl vyjádření k nelehké situaci židovských vedoucích zaměstnanců. Dle jeho vzpomínek se každý zaměstnanec potýkal s myšlenkou vzdát se svého pracovního místa, kdykoliv bylo nutné učinit vážné rozhodnutí. Taktéž byly mezi pracovníky diskutovány společné akce. Nakonec se ale stejně ukázalo, že by podobná gesta danou situaci nezvrátila ani nezpomalila.⁴⁰⁷ Na druhou stranu existence židovské samosprávy vytvořila pozice pro poskytování pomoci ostatním a byla místem setkávání lidí, kteří tímto způsobem překonávali úplnou samotu. Erich Kraus dále zdůraznil, že není možné hodnotit pozici zaměstnanců ŽRS v Praze bez ohledu na pochopení situace válečných let a postavení lidí bez základních práv, jistot a bezpečí.⁴⁰⁸ Roku 1980 emigroval Erich Kraus do Švýcarska.⁴⁰⁹

³⁹⁸ MAKARIUSOVÁ, M., *Biografický slovník českých zemí*, s. 426.

³⁹⁹ LICHTENSTEIN, T., *A Life at Odds? The Political and Private Worlds of a Prague Zionist* [online], s. 14 [cit. 2021-03-11]. Dostupné na: https://quod.lib.umich.edu/f/fia/11879367.2013.0*?rgn=full+text

⁴⁰⁰ MAKARIUSOVÁ, M., *Biografický slovník českých zemí*, s. 426.

⁴⁰¹ Tamtéž, s. 425. Srov. WEHLE, K., *The Jews in Bohemia and Moravia: 1945–1948*, s. 501.

⁴⁰² Autorovi práce se nepodařilo dohledat rok úmrtí.

⁴⁰³ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 135, Album členů Židovské rady starších.

⁴⁰⁴ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 411.

⁴⁰⁵ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Administrativní členění ŽRS v Praze z 30. 9. 1943, s. 2.

⁴⁰⁶ ROTHKIRCHENOVÁ, L., *The Jews of Bohemia and Moravia: facing the holocaust*, s. 134.

⁴⁰⁷ Tamtéž, s. 136.

⁴⁰⁸ Tamtéž, s. 136–137.

⁴⁰⁹ Tamtéž, s. 342, pozn. v knize č. 94.

Max Metzl (1905–1944) se narodil v Jihlavě. Vystudoval práva a následně pracoval jako koncipient v právnické kanceláři v Klatovech.⁴¹⁰ Po okupaci byl nezaměstnaný z důvodu zákazu výkonu svého povolání. Ze zprávy šetření o osobě, která byla vypracována na žádost Maxe Metzla o ustanovení do funkce židovského advokáta, se dozvídáme, že žil ze svých úspor a částečně finančně podporován svou matkou.⁴¹¹ Jeho jméno je poté uvedeno v seznamu zaměstnanců ŽNO v Praze ze září 1942. Na ŽNO pracoval nejprve jako zaměstnanec Referátu pro venkovské záležitosti,⁴¹² v nově vytvořené ŽRS pak jako zástupce vedoucího Odboru pro věci venkova.⁴¹³ Po červencových transportech se stal vedoucím Kanceláře vedení.⁴¹⁴ Konce války se nedožil, neboť byl jedním z několika zaměstnanců židovské rady, kteří byli v říjnu 1944 posláni přímo do Osvětimi, kde 29. října zemřel.⁴¹⁵

Viktor Kollek (1904–1970) se rovněž narodil v Jihlavě a vystudoval práva.⁴¹⁶ Na ŽNO v Praze pracoval jako právní referent v rámci Právní a informační služby, kterou vedl František Friedmann.⁴¹⁷ Svoji pozici si udržel i po transformaci obce a transportech přechodného vedení, kdy byl Právní referát, jejž tehdy Viktor Kollek vedl, přičleněn k Předsednictvu.⁴¹⁸ Deportaci se díky své arijské manželce vyhnul a nacistickou okupaci nakonec přežil.⁴¹⁹

Arnošt Weigl (1906–1968) se narodil 14. června 1906 v Praze. Po studiích práv se stal prodejním ředitelem velkoobchodní firmy v Ústí nad Labem. Po záboru pohraničí se

⁴¹⁰ JELÍNEK, Martin. *Projekt „neZnámi“: Identifikace osob na portrétních fotografiích ve fondu fotoarchivu Židovského muzea v Praze*. Brno, 2009. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta, s. 59–60.

⁴¹¹ Národní archiv v Praze, Policejní ředitelství v Praze, 1931–1940, sign. M 1637/37, Metzl Max, Šetření o osobě. Dostupné také na: Databáze digitalizovaných dokumentů. Metzl Max: Šetření o osobě. *holocaust.cz* [online]. Praha: Institut Terezínské iniciativy [cit. 2021-03-11]. Dostupné na: <https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/174205-metzl-max-setreni-o-osobe/>

⁴¹² KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 410.

⁴¹³ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Administrativní členění ŽRS v Praze z 15. 4. 1943, s. 2.

⁴¹⁴ Tamtéž, Administrativní členění ŽRS v Praze z 30. 9. 1943, s. 2.

⁴¹⁵ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 14. Srov. JELÍNEK, M., *Projekt „neZnámi“*, s. 59.

⁴¹⁶ JELÍNEK, M., *Projekt „neZnámi“*, s. 55–56.

⁴¹⁷ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 477.

⁴¹⁸ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Administrativní členění ŽRS v Praze z 15. 4. 1943. Srov. tamtéž, Administrativní členění ŽRS v Praze z 30. 9. 1943.

⁴¹⁹ JELÍNEK, M., *Projekt „neZnámi“*, s. 56.

rodina i s malou dcerou musela přestěhovat do Prahy, kde byl zaměstnán v dalších obchodních firmách. Od roku 1942 pracoval na ŽNO v Praze, kde se nakonec stal vedoucím Personální kanceláře. Před transporty ho chránilo smíšené manželství. Jeho manželka Jana se s ním i přes nátlak gestapa nerozvedla, takže se nakonec celá rodina dožila konce války. Arnošt Weigl byl poté zaměstnancem několika ministerstev. Zemřel v září 1968.⁴²⁰

4.1.2 Ústřední administrativa

Ústřední administrativa byla zastřešujícím oddělením Finanční a Hospodářské správy. Finanční hospodářství ŽRS v Praze bylo hospodářstvím rozpočtovým,⁴²¹ tedy založeném na správě a vedení příjmů a výdajů ŽRS v Praze a jejích poboček.⁴²² Příjmový referát zajišťoval evidenci příjmů, vyměřování náboženské daně a židovských dávek.⁴²³ Všechna oddělení musela odvádět příjmy v hotovosti prostřednictvím Hlavní pokladny na vázaný účet u Poštovní spořitelny.⁴²⁴ Kontrolou výdajů, evidencí rozpočtů a dotací se zabýval naopak Referát výdajový. Finanční správa disponovala Hlavní pokladnou, která vyplácela účty a sociální podpory, rovněž přijímala platby pro ŽRS. Účtárny pak zachycovaly a účtovaly náklady a výnosy jednotlivých oddělení. Kontakt s Ústředním úřadem ve finančních záležitostech mělo na starosti vedení Finanční správy, v jehož čele stáli Bedřich Prossnitz a Otto Klemperer.⁴²⁵ Finanční správě měly být podávány veškeré

⁴²⁰ Informace jsou čerpány z osobní pozůstalosti Arnošta Weigla. Viz ŽMP, Dokumentace šoa, Osobní pozůstalosti, 026 Arnošt Weigl, Příběh mé rodiny. Viz také JELÍNEK, M., *Projekt „neZnámi“*, s. 70.

⁴²¹ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 12, Interní ustanovení a oběžníky, Souhrn důležitých interních ustanovení ŽRS, 10. 7. 1943, s. 2.

⁴²² KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 15.

⁴²³ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Vysvětlivky k administrativnímu členění ŽRS v Praze, s. 2.

⁴²⁴ Tamtéž, Židovské muzeum v Praze, inv. č. 31, Korespondence s finanční a hospodářskou správou ŽRS, Finanční správa, Žádosti ve finančních záležitostech na Zentralamt für die Regelung der Judenfrage in Böhmen und Mähren. Citováno dle elektronické podoby dokumentu.

⁴²⁵ Tamtéž, ŽNOP za okupace, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Vysvětlivky k administrativnímu členění ŽRS v Praze, s. 2. Srov. tamtéž, Administrativní členění ŽRS v Praze z 30. 9. 1943, s. 2.

žádosti pro Ústřední úřad ve věci finančních záležitostí, uvolnění peněz nebo změn majetku ŽRS. Přímé podávání žádostí na Ústřední úřad nebylo možné.⁴²⁶

Jedním z mnoha příkladů aktivity Finanční správy bylo financování výstavby baráků na bývalém hřišti a cvičišti Hagibor v létě roku 1944.⁴²⁷ V opačném případě drobné administrativní výdaje, jako například jízdné na tramvaje, poplatky za doručení balíků či menší opravy, byly placeny hotově z příručních pokladen.⁴²⁸

Výše jmenovaný vedoucí Finanční správy Bedřich Prossnitz (1896–1944) byl původně bankovním úředníkem.⁴²⁹ Na ŽNO v Praze získal funkci vedoucího Finančního oddělení.⁴³⁰ Stejnou pozici zastával i v ŽRS.⁴³¹ Osudným se pro něj stal transport Eu do Osvětimi, kde v říjnu 1944 zemřel.⁴³²

Hospodářská správa byla jednou z největších správních složek ŽRS v Praze vzhledem k počtu jejích správ i zaměstnanců. Můžeme poznamenat, že představovala jisté materiální zázemí, neboť skladovala a vydávala řadu potřebných věcí pro práci a fungování rady. Jednalo se například o výdej kancelářských a balících materiálů, žárovek, baterií, čistících prostředků nebo nádobí pro instituce ŽRS. Vedle toho vydávala oblečení, obuv či peřiny na poukázky Oddělení pro sociální péči. Dále se zabývala nákupem veškerého materiálu⁴³³ a evidencí potravinových lístků. Správa budov zase evidovala nemovitý

⁴²⁶ AŽMP, Židovské muzeum v Praze, inv. č. 31, Korespondence s finanční a hospodářskou správou ŽRS, Finanční správa, Žádosti ve finančních záležitostech na Zentralamt für die Regelung der Judenfrage in Böhmen und Mähren.

⁴²⁷ Viz tamtéž, ŽNOP za okupace, inv. č. 14, Interní oběžníky (srpen–prosinec 1944), Účtářenský oběžník č. 51 z 16. 8. 1944. Citováno dle elektronické podoby dokumentu.

⁴²⁸ Tamtéž, Židovské muzeum v Praze, inv. č. 31, Korespondence s finanční a hospodářskou správou ŽRS, Finanční správa, Příruční pokladny. Citováno dle elektronické podoby dokumentu.

⁴²⁹ Národní archiv v Praze, Policejní ředitelství v Praze, 1931–1940, sign. P 3756/1, Prossnitz Bedřich. Dostupné také na: Databáze digitalizovaných dokumentů. Prossnitz Bedřich: Nezpracováno. *holocaust.cz* [online]. Praha: Institut Terežínské iniciativy [cit. 2021-03-13]. Dostupné na: <https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/193257-prossnitz-bedrich-nezpracovano/>

⁴³⁰ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 412.

⁴³¹ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Administrativní členění ŽRS v Praze z 30. 9. 1943, s. 2.

⁴³² Databáze obětí holocaustu. Bedřich Prossnitz. *holocaust.cz* [online]. Praha: Institut Terežínské iniciativy, c2007-2016 [cit. 2021-03-13]. Dostupné na: <https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obeti/116276-bedrich-prossnitz/> Srov. KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 14.

⁴³³ Nakupování bylo zcela v kompetenci Hospodářské správy. Žádné jiné oddělení nesmělo nakupovat samo, svoji potřebu muselo vždy ohlásit Hospodářské správě. AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 12, Interní ustanovení a oběžníky, Souhrn důležitých interních ustanovení ŽRS, 10. 7. 1943, s. 4.

majetek a najaté místnosti židovské rady, které bylo potřeba opravovat a udržovat v řádném stavu. Hospodářská správa disponovala vlastním zahradnictvím, dále inventářem a telefonními stanicemi, evidovala telefonní linky. Rovněž organizovala vrátnou službu v budovách ŽRS v Praze a také úklid⁴³⁴ a topení v kancelářích.⁴³⁵ Její součástí byly původně i řemeslnické dílny, o nichž bude pojednáno v souvislosti s technickým oddělením. Vedením Hospodářské správy byl pověřen Otto Federmann.⁴³⁶

Typickým jevem námi sledovaného období byla častá upozornění vedení ŽRS na šetření kancelářským materiálem, a především papírem. Připomínky vycházely zejména ze strany Ústředního úřadu, který důrazně vyzýval k utlumení spotřeby. Vedení rady tedy doporučovalo používat menší formáty papíru, úsporné psaní po jeho obou stranách a telefonní vyřizování interních záležitostí.⁴³⁷

4.1.3 Technické oddělení

Technické oddělení se v administrativním složení ŽRS v Praze poprvé objevilo v jeho osmém vydání z 30. června 1944,⁴³⁸ které stanovilo oficiální platnost nové organizační struktury, a tedy i existenci technického oddělení. Při srovnání se soupisem oddělení ze září 1943⁴³⁹ si povšimneme chybějícího Dílenského odboru Hospodářské správy a převedení tzv. Dílen do nově vzniklého Technického oddělení. Z důvodu nenalezení klíčového dokumentu, který by nám jasně stanovil dobu vzniku Technického oddělení, je nutné se pokusit o její přibližné vyvození na základě dostupných pramenů. Takovým pramenem jsou seznamy telefonních stanic z různých časových období.⁴⁴⁰

⁴³⁴ Z důvodu nedostatku personálu si muselo každé oddělení zajistit úklid samo. Větší úklid byl občas obstarán Správou inventáře. AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 12, Interní ustanovení a oběžníky, Souhrn důležitých interních ustanovení ŽRS, 10. 7. 1943, s. 9.

⁴³⁵ Tamtéž, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Vysvětlivky k administrativnímu členění ŽRS v Praze, s. 4nn. Srov. KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 15.

⁴³⁶ Tamtéž, Administrativní členění ŽRS v Praze z 30. 9. 1943, s. 3. Srov. tamtéž, inv. č. 135, Album členů Židovské rady starších.

⁴³⁷ Tamtéž, inv. č. 12, Interní ustanovení a oběžníky, Souhrn důležitých interních ustanovení ŽRS, 10. 7. 1943, s. 3. Srov. tamtéž, Šetření papírem. Citováno dle elektronické podoby dokumentu.

⁴³⁸ YVA, O.7.cz/153, Administrativní členění Židovské rady starších v Praze z 30. 6. 1944. Dostupné na: <https://documents.yadvashem.org>

⁴³⁹ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Administrativní členění ŽRS v Praze z 30. 9. 1943, s. 3.

⁴⁴⁰ Tamtéž, inv. č. 4, Seznamy telefonních stanic. Citováno dle elektronické podoby dokumentu.

Dílenský odbor s technickými dílnami, jehož vedoucím byl Bedřich Knöpfelmacher,⁴⁴¹ je ještě v soupisu ze začátku března 1944 zařazen do Hospodářské správy, tedy Ústřední administrativy. O více než dva měsíce později, 24. května, se v dalším seznamu změnilo jméno odboru na Dílny, zároveň se zde v souvislosti s odborem poprvé objevilo jméno Arnošta Broda, pozdějšího vedoucího Technického oddělení. Dílny však byly stále součástí Ústřední administrativy. Poslední telefonní seznam z října 1944 nám již v hledání datace příliš nepomůže, přestože nahrazoval květnové vydání. Vycházel totiž z administrativního členění z června 1944 a již logicky obsahoval kontakty na Dílny zařazené do Technického oddělení a na kontakt jeho vedoucího Arnošta Broda. Na základě popsaného můžeme tedy odhadnout, že ačkoliv Technické oddělení není v seznamu z 24. května uvedeno, vzniklo jistě v rozmezí mezi tímto datem a 30. červnem 1944.

Změna na pozici vedoucího Dílenského odboru byla nejspíše způsobena deportací Bedřicha Knöpfelmachera. Stejně jméno se totiž objevuje v seznamu lidí transportu Ec do Terezína, který odjel 17. května 1944.⁴⁴² Pokud by se opravdu jednalo o stejnou osobu (jeho jméno se dokonce v seznamu telefonních stanic z 24. května již nevyskytuje), mohl by nám tento nucený odchod objasnit důvod změny vedoucího Dílen. Tím se stal stavební inženýr Arnošt Brod (1896–1970), který později stanul v čele celého Technického oddělení. Arnošt Brod patřil mezi zaměstnance, jejichž manželka nebyla židovského původu.⁴⁴³

Technické oddělení sestávalo z Dílen a Stavebních prací.⁴⁴⁴ Technické dílny pracovaly pro jednotlivá oddělení ŽRS v Praze. Dílny zajišťovaly na objednávku práce truhlářské, elektrotechnické, elektromechanické, zámečnické, optické či fotografické. K dispozici byla rovněž prádelna, čistírna, dezinfekce, opravná strojů, knihařství, krejčovství nebo obuvnictví.⁴⁴⁵ Technické oddělení tedy dohlíželo na práci svých dílen, ve kterých byly vykonávány veškeré technické práce vyplývající z úkolů ŽRS v Praze.

⁴⁴¹ Srov. AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Administrativní členění ŽRS v Praze z 30. 9. 1943, s. 3.

⁴⁴² Databáze obětí holocaustu. Transport Ec (17. 05. 1944 PRAHA–TEREZÍN). *holocaust.cz* [online]. Praha: Institut Tereziánské iniciativy, c2007-2016 [cit. 2021-03-14]. Dostupné na: <https://www.holocaust.cz/transport/165-ec-praha-terezin/>

⁴⁴³ JELÍNEK, M., *Projekt „neZnámí“*, s. 41–42.

⁴⁴⁴ YVA, O.7.cz/153, Administrativní členění Židovské rady starších v Praze z 30. 6. 1944, s. 3. Dostupné na: <https://documents.yadvashem.org>

⁴⁴⁵ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Vysvětlivky k administrativnímu členění ŽRS v Praze, s. 4–5.

Zároveň poskytovalo potřebné vyškolené síly pro odborné práce, které vycházely z nařízení nadřízených úřadů či ze Správy budov a zařízení. Práce se týkaly například oprav vodovodu, kanalizace či plynovodů. Příkladem dalších prací byla instalace osvětlení v budovách a zařízeních, dále malířské nebo opravářské práce. Nesmíme opomenout ani stavební skupinu Technického oddělení, které byl svěřen úkol výstavby tábora v Hagiboru.⁴⁴⁶

4.1.4 Evidenční oddělení

Evidenční oddělení, zmíněné již v kapitole o přechodném vedení ŽRS v Praze, bylo výsledkem správních změn počátku roku 1943 a centralizace všech kartotéčních a registračních evidencí do jedné organizační složky. Množství činností tohoto oddělení bylo opravdu pestré, nicméně těžiště práce spočívalo ve statistice, evidenci a registraci.

Osobní a majetková evidence zahrnovala veškeré osoby židovského původu na území Protektorátu Čechy a Morava. Konkrétně se jednalo o Ústřední kartotéku židů v protektorátu, kartotéku židů žijících v Praze a kartotéku židů, kteří byli deportováni do Terezína. Další evidencí byla kartotéka lidí zařazených na nucené práce. Jelikož Evidenční oddělení převzalo agendu i Transportního oddělení, bylo nuceno zajistit administrativní odbavování transportů včetně majetkových přiznání deportovaných.⁴⁴⁷ Předběžný seznam osob určených k transportu získávala ŽRS od Ústředního úřadu.⁴⁴⁸ Zaměstnanci administrativně obstarávali předvolání k transportu, odvoz zavazadel na shromaždiště a změny v transportní listině.⁴⁴⁹ Dále vyhledávali v kartotékách jména lidí určených

⁴⁴⁶ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 9, Židovská rada starších – zpráva za rok 1944, Technische Arbeiten. Citováno dle elektronické podoby dokumentu. Srov. GRUNER, W., *Pronásledování Židů v Protektorátu Čechy a Morava*, s. 312.

⁴⁴⁷ Tamtéž, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Vysvětlivky k administrativnímu členění ŽRS v Praze, s. 6.

⁴⁴⁸ Ústřední úřad totiž rovněž disponoval seznamy registrovaných protektorátních židů. Mohl tak sám sestavovat soupisy lidí určených k deportaci. Židovští zaměstnanci pak předběžný seznam upravovali vyřazováním některých osob. KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 17.

⁴⁴⁹ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 8, Židovská rada starších – zpráva za rok 1943, Evidenz. Srov. KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 176.

k transportu a poté je zařazovali mezi deportované.⁴⁵⁰ Osoba určená k transportu pak musela před svým odjezdem sepsat přiznání o zanechaném majetku a jeho hodnotě.⁴⁵¹

Další povinností oddělení byla již v této práci popisovaná registrace židů a přezkoumávání dokladů tzv. árijsky spřízněných osob. S tím souviselo i přestěhování těchto židů ze smíšených manželství do Prahy. Osoby hledající byt se obracely na Bytový referát, který vydával povolení k přestěhování a který měl k dispozici kartotéku židovských bytů v Praze. Výdej cestovních povolení byl zase místem umožňující vnitrozemské cestování, neboť vydávalo propustky a evidovalo poskytnutá cestovní povolení.⁴⁵²

Dříve samostatné oddělení Židovské ústředí práce bylo rovněž včleněno do jednotné evidenční složky ŽRS v Praze. Jako referát však nadále pokračovalo ve své původní práci, tedy v zařazování lidí do práce, sestavování skupin, vystavování cestovních povolení a dokladů a v komunikaci s úřady práce. Posledními referáty Evidenčního oddělení byly Rešeršní služba (poskytování majetkových a policejních rešerší), Doručovací služba (doručování externí pošty ŽRS), Poštovní a přepážková služba (příjem listovních a balíkových zásilek) a konečně Informační služba (informace o protižidovských nařízeních, příjem pošty pro ghetto Terezín).⁴⁵³ Posledně jmenovaný referát se však v administrativním členění z června 1944 již v Evidenčním oddělení nevyskytuje.⁴⁵⁴

Evidenční oddělení také vypracovávalo pro Ústřední úřad přehledné statistické zprávy o stavu židovského obyvatelstva v protektorátu, o pracovním nasazení a majetkových vztazích.⁴⁵⁵

Vedoucím oddělení se roku 1943 stal Erik Kolár (1906–1976),⁴⁵⁶ vystudovaný právník⁴⁵⁷ a významná osobnost československé kultury. I přes své právnické vzdělání se

⁴⁵⁰ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 15. Srov. ŽMP, sbírka Rozhovory s pamětníky, rozhovor č. 079, žena, nar. 1919, natočeno 20. září 1991, s. 16nn.

⁴⁵¹ Tamtéž, s. 203.

⁴⁵² AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Vysvětlivky k administrativnímu členění ŽRS v Praze, s. 6–7.

⁴⁵³ Tamtéž, s. 7–8.

⁴⁵⁴ Viz YVA, O.7.cz/153, Administrativní členění Židovské rady starších v Praze z 30. 6. 1944. Dostupné na: <https://documents.yadvashem.org>

⁴⁵⁵ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 9, Židovská rada starších – zpráva za rok 1944, Evidenz.

⁴⁵⁶ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 15.

⁴⁵⁷ JELÍNEK, M., *Projekt „neZnámi“*, s. 54.

po celý život zabýval divadlem, loutkami, herectvím či režírováním. Židovský původ mu však během nacistické okupace znemožnil nadále se věnovat divadlu, a proto své úsilí vložil do pedagogické činnosti a vzdělávání židovských dětí.⁴⁵⁸ Jeho jméno nalezneme v seznamu zaměstnanců ŽNO v Praze, kde byl zaměstnán v Ústřední kartotéce.⁴⁵⁹ Od roku 1943 zastával post vedoucího Evidenčního oddělení.⁴⁶⁰ Smíšené manželství ho chránilo před transporty až do 15. března 1945, kdy byl deportován do Terezína. Zde se nakonec dožil konce války.⁴⁶¹

Za zmínku stojí zfilmování Kolárova námětu režisérem Alfrédem Radokem pod názvem *Daleká cesta* popisující židovské pronásledování v protektorátu včetně atmosféry strachu z transportů.⁴⁶² Ve filmu se tak nepřímou odrazí nejen osud Erika Kolára za druhé světové války, ale i dalších židů včetně smíšených manželství, jejichž cesta končila v Terezíně či v nacistických a pracovních táborech.

Po válce se Kolár vrátil zpět k loutkovému divadlu a roku 1952 se stal spoluzakladatelem loutkářské katedry na DAMU. Jeho kulturně plodný život byl přerušeno po roce 1968, kdy mu bylo z důvodu nesouhlasu se vstupem vojsk Varšavské smlouvy do Československa již podruhé v životě znemožněno veřejně vystupovat. Zemřel v emigraci ve Švýcarsku roku 1976.⁴⁶³

Erik Kolár jako vedoucí jednoho z oddělení ŽRS v Praze a přímý svědek válečných událostí popisoval ve svých poválečných příspěvcích pozici ŽRS a jejich zaměstnanců. V jednom z nich například zmínil, že židovská organizace měla pramálo společného s předválečnou náboženskou obcí. Vykonávala roli prostředníka mezi Ústředním úřadem a židovským obyvatelstvem protektorátu, plnila nařazené úkoly a svojí činností spěla k vlastní likvidaci. Ačkoliv její aktivita v oblasti sociální a nemocniční péče byla nezanedbatelná a hodna uznání, stále dle názoru Erika Kolára představovaly dobročinné aktivity a úkoly vykonávané pro blaho židovské komunity menší díl činností než ty, které sloužily zájmům německých orgánů. Zároveň však poznamenává, že většina zaměstnanců

⁴⁵⁸ DOLENSKÁ, Kateřina. Erik Kolár a jeho svět loutek. *Loutkář*. Praha: Sdružení pro vydávání časopisu *Loutkář*, 3/2006, s. 117. Dostupné také na: <http://www.loutkar.eu/index.php?h&id=2006076>

⁴⁵⁹ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 421.

⁴⁶⁰ Tamtéž, s. 15. Srov. AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Administrativní členění ŽRS v Praze z 30. 9. 1943, s. 4.

⁴⁶¹ JELÍNEK, M., *Projekt „neZnámi“*, s. 55. Srov. DOLENSKÁ, K., *Erik Kolár a jeho svět loutek*, s. 117.

⁴⁶² KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 16.

⁴⁶³ DOLENSKÁ, K., *Erik Kolár a jeho svět loutek*, s. 117. Srov. JELÍNEK, M., *Projekt „neZnámi“*, s. 55.

se ocitla ve svých pozicích bez vlastní vůle a bez možnosti z takové služby odstoupit. Přestože se nám může zdát, že se židovští pracovníci podíleli na perzekuci židů a deportacích do koncentračních táborů, stále se alespoň do jisté míry snažili zmírnit jejich těžký osud. Například byla organizována pomocná služba pro osoby zařazené do transportu. Různými způsoby vyjednávání se také dařilo pozdržet některá nařízení.⁴⁶⁴ Pozice zaměstnanců ŽRS v Praze byla navíc stejně nejistá jako u ostatních židů. Důkazem bylo hromadné zařazování pracovníků do transportů na začátku roku 1943, poté v létě téhož roku, nakonec od ledna 1945.

4.1.5 Náboženské a matriční oddělení

Náboženské a matriční oddělení bylo administrativní složkou ŽRS v Praze zahrnující Židovskou ústřední matriku a Pohřební ústav. Židovská ústřední matrika pro Čechy a Moravu, která po sloučení všech židovských matrik v protektorátu čítala celkem 2 111 matričních knih,⁴⁶⁵ vydávala rodné, oddací a úmrtní listy ze všech protektorátních matrik. Vystavovala také potvrzení o příslušnosti k židovské komunitě. Součástí této matriky byli její úředníci, kartotéka a archiv. Zaměstnanci matriky zajišťovali zápis do matričních knih, kartotéka obsahovala rodné, oddací a úmrtní záznamy, archiv, který vznikl sloučením matričních archivů z Prahy a venkovských obcí,⁴⁶⁶ zase uchovával spisy židovských matrik.⁴⁶⁷ Činnost matriky spočívala především ve vyřizování úředních příkazů.⁴⁶⁸ Židovskou ústřední matriku vedl dlouholetý matrikář ŽNO v Praze inženýr Rudolf Freund.⁴⁶⁹

⁴⁶⁴ Informace jsou čerpány z osobní pozůstalosti Erika Kolára. Viz ŽMP, Dokumentace šoa, Osobní pozůstalosti, 020 Erik Kolár, Příspěvek k likvidaci židovské otázky.

⁴⁶⁵ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 8, Židovská rada starších – zpráva za rok 1943, Jüdische Zentralmatrik.

⁴⁶⁶ Tamtéž.

⁴⁶⁷ Tamtéž, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Vysvětlivky k administrativnímu členění ŽRS v Praze, s. 8.

⁴⁶⁸ Tamtéž, inv. č. 8, Židovská rada starších – zpráva za rok 1943, Jüdische Zentralmatrik.

⁴⁶⁹ Tamtéž, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Administrativní členění ŽRS v Praze z 30. 9. 1943, s. 4. Srov. tamtéž, inv. č. 135, Album členů Židovské rady starších. Srov. Muž, jenž zachránil matriky. *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, 1947, č. 2/IX (15. 1. 1947), s. 17.

Záležitosti obstarávání pohřbů a rituálních obřadů zajišťoval Pohřební ústav.⁴⁷⁰ Již několik set let podobnou funkci zastávaly v židovských obcích dobročinné spolky pohřebních bratrstev, jejichž členové pečovali o nemocné a doprovázeli člověka v jeho posledních chvílích života.⁴⁷¹ Postupný úbytek židovských spolků v protektorátu probíhající do roku 1940 se dotkl i pohřebních bratrstev, jejichž úkoly převzaly židovské náboženské obce,⁴⁷² které zřizovaly ve svých správách pohřební ústavy.⁴⁷³ Takový ústav nakonec převzala po ŽNO v Praze i ŽRS. Mezi další povinnosti Pohřebního ústavu patřila správa židovských hřbitovů v Praze.⁴⁷⁴ Využití nakonec našla i obřadní budova zrušeného bratrstva, kde byla od konce roku 1943 budována a na podzim 1944 dokončena jedna z instalací Židovského ústředního muzea tematicky zaměřená na pražské ghetto.⁴⁷⁵

4.1.6 Kulturní oddělení

Kulturní oddělení bylo ve skutečnosti správní složkou Židovského ústředního muzea. V administrativním členění z června 1944 již dokonce nese jeho jméno.⁴⁷⁶ Vědecký odbor ústředního muzea zpracovával muzejní materiál po vědecké stránce, vykonával vrchní dozor nad prací odborových komisí a plánoval výstavy. Správa poté vedla administrativu, přijímala a stvrzovala zásilky, zadávala práce pro oddělení, dohlížela na sklady, spravovala výstavy a prováděla nařízené práce.⁴⁷⁷

Roku 1944 se rozšířilo množství skladů, které obsahovaly převážně umělecká díla, knihy a archiválie. Spolupráce se sklady *Treuhandstelle* vedla k záchraně předmětů, jež se pak stávaly součástí muzejních sbírek a instalací.⁴⁷⁸ V této době byly již expozice

⁴⁷⁰ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Vysvětlivky k administrativnímu členění ŽRS v Praze, s. 8.

⁴⁷¹ PĚKNÝ, T., *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, s. 164.

⁴⁷² KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 136.

⁴⁷³ Tamtéž, s. 19.

⁴⁷⁴ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Vysvětlivky k administrativnímu členění ŽRS v Praze, s. 8.

⁴⁷⁵ PĚKNÝ, T., *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, s. 602. Srov. VESELSKÁ, M., *Archa paměti*, s. 92.

⁴⁷⁶ Viz YVA, O.7.cz/153, Administrativní členění Židovské rady starších v Praze z 30. 6. 1944, s. 6. Dostupné na: <https://documents.yadvashem.org>

⁴⁷⁷ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Vysvětlivky k administrativnímu členění ŽRS v Praze, s. 11–12.

⁴⁷⁸ VESELSKÁ, M., *Archa paměti*, s. 79.

Židovského ústředního muzea umístěny ve Staronové, Klausové a Vysoké synagoze.⁴⁷⁹ Dalším jevem roku 1944 byly deportace pracovníků muzea, kteří již nebyli nahrazováni jinými zaměstnanci. Muzeum se tak potýkalo s úbytkem pracovních sil, ačkoliv množství práce přibývalo. Transporty postupně omezovaly aktivity muzea, až nakonec nezbyl nikdo, kdo by ho odborně vedl a spravoval. Počátkem roku 1945 tak byla činnost muzea ukončena.⁴⁸⁰

Tobiáš Jakobovits (1887–1944) se narodil v tehdejších Uhrách do rabínské rodiny. Studium absolvoval v Praze, kde se ve dvacátých letech stal vedoucím knihovníkem místní ŽNO. Kromě toho byl také rabínem a učitelem. Po uzavření knihovny nacisty pokračoval ve své badatelské a archivní práci. Jako odborný vedoucí muzea přispěl k záchraně předmětů z židovských obcí, organizoval výstavy a jednal ve věcech sbírek a instalací. Práce muzejního týmu byla narušena jeho deportací do Osvětimi v říjnu 1944, kde byl zavražděn.⁴⁸¹

Hana Volavková (1904–1985) se stala členkou muzejního týmu až v dubnu 1943.⁴⁸² Tato vystudovaná historička umění pocházející z Jaroměře byla před transporty chráněna díky svému nežidovskému manželovi. Jako asistentka Josefa Poláka se účastnila příprav na některých instalacích,⁴⁸³ po jeho zatčení pak sama dokončovala expozici v obřadní budově.⁴⁸⁴ Hana Volavková byla nakonec jedinou odbornou silou Židovského ústředního muzea po deportacích jejích kolegů roku 1944. V únoru 1945 byla nakonec také transportována do Terezína,⁴⁸⁵ kde se dožila konce války. Po válce se jí podařilo obnovit činnost pražského židovského muzea, jehož ředitelkou se nakonec stala roku 1950. Pozici vedoucí muzea zastávala do roku 1961. Poté se mohla znovu plně věnovat své zálibě, výtvarnému umění.⁴⁸⁶

⁴⁷⁹ VESELSKÁ, M., *Archa paměti*, s. 93.

⁴⁸⁰ Tamtéž.

⁴⁸¹ WAAGEOVÁ, E., Tobias Jakobovits: 1887–1944. In: *holocaust.cz* [online]. 26. 8. 2019 [cit. 2021-03-17]. Dostupné na: <https://www.holocaust.cz/dejiny/lide/obeti/jachymka-2/tobias-jakobovitz/>. Srov. VESELSKÁ, M., *Archa paměti*, s. 69nn. Srov. KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 14.

⁴⁸² VESELSKÁ, M., *Archa paměti*, s. 89.

⁴⁸³ VESELSKÁ, Magda. Příběh Hany Volavkové: K nové výstavě ve Vzdělávacím a kulturním centru ŽMP. *Roš chodeš*. Praha: Federace židovských obcí v ČR, 10/2010, s. 11.

⁴⁸⁴ VESELSKÁ, M., *Archa paměti*, s. 93.

⁴⁸⁵ Tamtéž.

⁴⁸⁶ Tamtéž, s. 123. K Haně Volavkové viz VESELSKÁ, M., *Příběh Hany Volavkové*, s. 11 a 16.

Mezi další významné osobnosti Židovského ústředního muzea patřili například Josef Polák (1886–1945) či Jiří Weil (1900–1959). Prvně jmenovaný byl vystudovaným právníkem a zastáncem českožidovského směru.⁴⁸⁷ Své znalosti v oboru umění a bohaté zkušenosti z Košic, kde byl ředitelem místního muzea, poskytl zaměstnancům Kulturního a školského oddělení při utváření muzejních sbírek v Praze, kam směřovaly předměty z venkovských židovských obcí.⁴⁸⁸ Jistou výhodou mu poskytovalo smíšené manželství, které ho chránilo před transporty.⁴⁸⁹ Josef Polák představoval pro Židovské ústřední muzeum významnou odbornou sílu. Byl autorem soupisu a katalogizace předmětů,⁴⁹⁰ spolu s dalšími zaměstnanci také vytvářel muzejní expozice.⁴⁹¹ Jeho zapojení do odboje se mu nakonec stalo osudným.⁴⁹² V srpnu 1944 byl Josef Polák zatčen gestapem,⁴⁹³ roku 1945 pak nejspíše zemřel v Osvětimi.⁴⁹⁴

Druhý jmenovaný zaměstnanec Ústředního muzea, spisovatel Jiří Weil, měl poněkud odlišné úmysly. Muzeum, kde působil od července 1943 do ledna 1945,⁴⁹⁵ využíval spíše jako úkryt před pronásledováním.⁴⁹⁶ Před transporty ho chránila jistota jeho nežidovská partnerka,⁴⁹⁷ v lednu 1945 pak předstíral sebevraždu.⁴⁹⁸ Z jedné vzpomínky se dozvídáme, že zanechal na Karlově mostě aktovku s oblečením a vzkazem o skoku

⁴⁸⁷ VESELSKÁ, M., *Archa paměti*, s. 21.

⁴⁸⁸ Tamtéž, s. 67.

⁴⁸⁹ Tamtéž, s. 74.

⁴⁹⁰ Tamtéž, s. 75.

⁴⁹¹ Tamtéž, s. 85.

⁴⁹² Informace o zapojení Josefa Poláka do odboje jsou vzhledem ke snaze utajit vlastní aktivity a neohrožit své okolí značně omezené. Magda Veselská ve své monografii o Josefu Polákovi zmiňuje, že ani jeho nejbližší rodina přesně nevěděla, do jakých činností byl zapojen. Autorka zároveň poznamenává, že Josef Polák finančně podporoval odbojové skupiny a řadu lidí činných v odbojových organizacích. Josef Polák byl zatčen gestapem 18. srpna 1944 po nálezu jeho dopisu u člena jedné odbojové organizace. O jakou odbojovou skupinu se jednalo a kdo byl oním příjemcem dopisu není dosud zcela jasné. Viz VESELSKÁ, Magda. *Muž, který si nedal pokoj: Příběh Josefa Poláka (1886–1945)*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2005, s. 111–112.

⁴⁹³ VESELSKÁ, M., *Archa paměti*, s. 93.

⁴⁹⁴ Tamtéž, s. 68.

⁴⁹⁵ Tamtéž, s. 118.

⁴⁹⁶ Tamtéž, s. 142.

⁴⁹⁷ Tamtéž, s. 75.

⁴⁹⁸ Tamtéž, s. 124.

do vody. Po zbytek války se schovával a nevycházel na ulici.⁴⁹⁹ Poté se navrátil k muzeu, kde spolupracoval s Hanou Volavkovou a kde nakonec zůstal až do své smrti.⁵⁰⁰

4.1.7 Oddělení pro sociální péči

Oddělení pro sociální péči bylo další organizační jednotkou s rozsáhlým počtem referátů a dlouhotrvající existencí. Již od podzimu 1939 musela ŽNO v Praze převzít odpovědnost za péči o chudnoucí a pronásledované židovské obyvatelstvo protektorátu z důvodu rušení dobročinných spolků a nadací.⁵⁰¹ Pozice ŽRS v Praze se v péči o chudé a nemocné příliš nelišila. Nadále poskytovala pomoc potřebným i lékařské služby, pouze došlo k razantnímu úbytku podporovaných lidí a redukci některých referátů. Oddělení v námi sledovaném období vedl Emil Pollak (narozený roku 1894 v Malinci),⁵⁰² který byl ženatý s herečkou Národního divadla Jarmilou Kronbauerovou. Ačkoliv byla nežidovského původu, bylo jí kvůli manželovi znemožněno nadále vykonávat své zaměstnání. Jelikož se však odmítla nechat rozvést, zachránila Emilu Pollakovi život.⁵⁰³

Prvním referátem byl Výdej podpor a sociální služby, který stanovoval a vydával podpory v hotovosti.⁵⁰⁴ Výplaty podpory byly vydávány osobám v tzv. mimoústavní péči, tedy lidem, kteří nemuseli pobývat v některém ze zařízení ŽRS v Praze, nicméně z důvodu své majetkové a sociální situace se nemohli o sebe postarat.⁵⁰⁵ Obecně platilo, že podpora byla poskytována osobám bez vlastní možnosti uživení či pomoci příbuzných.⁵⁰⁶ Referát dále vydával poukazy na oblečení, na bezplatné stravování ve Středostavovské kuchyni, vanové lázně či na přechodné ubytování v noclehárně. Zároveň pečoval o vězněné, jimž dodával ošacení a zprostředkoval dodávky potravin. Dále poskytoval poradenské služby

⁴⁹⁹ ŽMP, sbírka Rozhovory s pamětníky, rozhovor č. 586, žena, nar. 1921, natočeno 26. září 1996, s. 20.

⁵⁰⁰ VESELSKÁ, M., *Archa paměti*, s. 124.

⁵⁰¹ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 18. Srov. tamtéž, s. 79nn. Veřejná sociální péče byla přenesena na židovské obce nařízením říšského protektora ze září 1941, kterým byli židé vyloučeni ze sociální péče poskytované státem. GRUNER, W., *Pronásledování Židů v Protektorátu Čechy a Morava*, s. 206.

⁵⁰² AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 135, Album členů Židovské rady starších.

⁵⁰³ KOHOUT, Eduard. *Divadlo aneb Snář*. Praha: Odeon, 1975, s. 69–70.

⁵⁰⁴ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Vysvětlivky k administrativnímu členění ŽRS v Praze, s. 9.

⁵⁰⁵ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 80.

⁵⁰⁶ Tamtéž, s. 85.

pro válečné invalidy, pečoval externě o staré a choré osoby a pomáhal k transportu určeným lidem při balení.⁵⁰⁷

Na druhé straně ústavní péče ŽRS v Praze byla poskytována lidem, kteří neměli nikoho, kdo by se o ně postaral. Jednalo se o děti a staré osoby.⁵⁰⁸ V prvním případě zajišťoval pomoc referát Péče o mládež, který představoval ústřední správu institucí mládeže, tedy dětských jeslí, denních útluků a hřišť. Referát se zabýval příjmem dětí či pečoval o mladistvé spolupracovníky ŽRS, kteří zde mohli být zaměstnáni.⁵⁰⁹ Se zvyšujícím se pracovním nasazením židů rostla zároveň i poptávka po denních útulcích pro děti.⁵¹⁰ Rodiči využívané jesle pro pobyt či denní docházku byly určeny pro děti od 2 do 6 let, denní útulky zase od 6 do 14 let. Místa vymezená jako dětská hřiště se nacházela tam, kde se židé ještě směli pohybovat. Dětem tak byl poskytnut prostor zahrady sociálního útulku, starého židovského hřbitova na Žižkově či ve strašnickém Hagiboru, který se měl v létě 1944 proměnit na pracovní tábor.⁵¹¹ Péči o staré osoby zajišťovaly zbylé ústavy, jejichž činnost nebyla v době rušení těchto institucí roku 1943 ukončena. Jednalo se například o Sociální útulek pro plicně a nervově choré a přestarlé osoby.⁵¹²

Oddělení pro sociální péči vedlo také dvě židovské nemocnice, kde pracovali židovští lékaři a zdravotníci, kterým byl povolen výkon lékařské praxe.⁵¹³ Lékaři, kteří měli již zkušenosti se správnými záležitostmi, byli zařazeni do administrativy Zdravotní služby, aby vykonávali vrchní dozor nad institucemi.⁵¹⁴ Kancelář zdravotní služby pak vedla administrativu, zajišťovala zdravotní prohlídky spolupracovníků, vydávala průkazy opravňující používání veřejné dopravy pro nemocné a válečné invalidy, poskytovala pro ošetřovatele potvrzení povolující noční péči v bytě nemocného a dohlížela na mládež a hygienu oddělení ŽRS. Správa léků a léčebných pomůcek léčiva nakupovala a poté je

⁵⁰⁷ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Vysvětlivky k administrativnímu členění ŽRS v Praze, s. 9.

⁵⁰⁸ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 83.

⁵⁰⁹ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Vysvětlivky k administrativnímu členění ŽRS v Praze, s. 11.

⁵¹⁰ Tamtéž, inv. č. 8, Židovská rada starších – zpráva za rok 1943, Fürsorge.

⁵¹¹ Tamtéž, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Vysvětlivky k administrativnímu členění ŽRS v Praze, s. 11.

⁵¹² Tamtéž.

⁵¹³ Tamtéž, s. 10. Srov. KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 97.

⁵¹⁴ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Vysvětlivky k administrativnímu členění ŽRS v Praze, s. 9. Srov. KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 97.

vydávala na předpis lékařů Ambulatoria.⁵¹⁵ Zmíněné Ambulatorium poskytovalo ambulantní vyšetření v dětské, gynekologické, interní, kožní nebo zubní ordinaci. Nechybělo ani oční oddělení, rentgen a chirurgie.⁵¹⁶ Zpráva za rok 1944 shrnuje, že se Ambulatorium potýkalo s obecně zhoršujícím se zdravotním stavem protektorátních židů. Nemocniční péče byla omezena jen pro naléhavé případy. Převládajícími chorobami byla srdeční, nervová a kloubní onemocnění, rovněž problémy trávicího traktu.⁵¹⁷ Uvedené nemoci byly pravděpodobně důsledkem protižidovského pronásledování, které se vyznačovalo soustavným psychickým tlakem, pracovní zátěží a omezeným jídelníčkem.

Ústřední správu jmenovaných institucí (židovské nemocnice, Sociální útulek, Ambulatorium) vedl referát Instituce (jinak také Ústavy), který vydával poukazy na možné přijetí pacientů do těchto zařízení. Do kompetence referátu spadala také Středostavovská kuchyně vydávající obědy a večeře, dále vanové lázně, kadeřnictví pro spolupracovníky ŽRS či domov dělníků.⁵¹⁸

Zdravotní službě podléhaly také lékařské kontroly, které museli židé podstoupit pro potřeby pracovního nasazení. Na základě prohlídky byl totiž stanoven jejich zdravotní stav, pracovní způsobilost a konečné pracovní zařazení.⁵¹⁹

4.1.8 *Treuhandstelle*

Největším oddělením s poněkud samostatným postavením byla *Treuhandstelle* při ŽRS v Praze. Vznikla v říjnu 1941 před prvními velkými transporty, neboť jejím úkolem bylo zachytit a spravovat movitý majetek deportovaných židů dle pokynů nadřízeného úřadu.⁵²⁰ Její částečně nezávislou pozici potvrzuje existence Sekretariátu, který měl podobné postavení jako Kancelář vedení ŽRS, také existence vlastní pokladny, evidence

⁵¹⁵ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Vysvětlivky k administrativnímu členění ŽRS v Praze, s. 9–10.

⁵¹⁶ Tamtéž, s. 10.

⁵¹⁷ Tamtéž, inv. č. 9, Židovská rada starších – zpráva za rok 1944, Fürsorge.

⁵¹⁸ Tamtéž, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Vysvětlivky k administrativnímu členění ŽRS v Praze, s. 10–11. Domov dělníků viz YVA, O.7.cz/153, Administrativní členění Židovské rady starších v Praze z 30. 6. 1944, s. 6. Dostupné na: <https://documents.yadvashem.org>

⁵¹⁹ Tamtéž, inv. č. 9, Židovská rada starších – zpráva za rok 1944, Fürsorge.

⁵²⁰ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 17. AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Vysvětlivky k administrativnímu členění ŽRS v Praze, s. 12.

a skladů.⁵²¹ Zároveň vypracovávala pro nadřízené úřady samostatné pravidelné zprávy o činnosti a vývoji. Popis takového oddělení by samozřejmě vystačil na samostatnou práci, neboť okruh činností *Treuhandstelle* byl opravdu široký.⁵²² Za zmínku stojí starost o prázdné byty, nábytek, cennosti a předměty běžného užívání. Zanechané klíče deportovaných osob umožnily hladký vstup do bytu, kde zaměstnanci mohli nerušeně volný byt uklidit, nábytek a předměty vystěhovat a následně získaný majetek zaevidovat, zrenovovat, opravit, ocenit a jako konfiskát předat Ústřednímu úřadu.⁵²³ Krádež majetku lidí, kteří se již neměli nikdy vrátit, jak nacistické úřady předpokládaly, byla dovedena k dokonalosti.

Vedoucím oddělení byl architekt Artur Blitz (1903–1944), který byl již v ŽNO v Praze přednostou referátu Klasifikace bytů.⁵²⁴ Ve vedoucí pozici setrval do října 1944, kdy byl zařazen do transportu Eu.⁵²⁵ Spolu s ním odjel do Osvětimi také vedoucí Sekretariátu Josef Merksamer (1901–1944).⁵²⁶ Ani jeden se z koncentračního tábora již nevrátil.⁵²⁷ Na místo Artura Blitze nastoupil Arnošt Recht, který se stal posledním vedoucím oddělení *Treuhandstelle*.⁵²⁸

4.1.9 Oddělení pro věci ghetta

Oddělení pro věci ghetta bylo místem zajišťující spojení s terezínským ghettem. Jednalo se o poštovní styk, tedy oboustranné odbavování pošty, cenzurní zásahy a distribuci připouštěcích známek. Oddělení zároveň poskytovalo ghettu materiální podporu, neboť nakupovalo, přijímalo a balilo zboží, také organizovalo jeho přepravu.⁵²⁹

⁵²¹ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 17.

⁵²² K činnosti *Treuhandstelle* viz KREJČOVÁ, H., *Návraty paměti*, s. 25–46.

⁵²³ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 17.

⁵²⁴ JELÍNEK, M., *Projekt „neZnámi“*, s. 38. Srov. KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 438. Srov. AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 135, Album členů Židovské rady starších.

⁵²⁵ KREJČOVÁ, H., *Návraty paměti*, s. 29.

⁵²⁶ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 14. Srov. AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 135, Album členů Židovské rady starších.

⁵²⁷ JELÍNEK, M., *Projekt „neZnámi“*, s. 38. Srov. Databázi obětí holocaustu. Transport Eu (27. 10. 1944 PRAHA–OSVĚTIM). *holocaust.cz* [online]. Praha: Institut Terezínské iniciativy, c2007-2016 [cit. 2021-03-20]. Dostupné na: <https://www.holocaust.cz/transport/170-eu-praha-osvetim/>

⁵²⁸ KREJČOVÁ, H., *Návraty paměti*, s. 29.

⁵²⁹ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Vysvětlivky k administrativnímu členění ŽRS v Praze, s. 13.

Z Prahy a venkova tak byly posílány především slamníky, stoly, židle, skříně, postele, kotle, domácí a dílenské potřeby, kancelářský materiál apod.⁵³⁰ Součástí pomoci byly také zásilky oblečení, jídla či léků.⁵³¹ Jen za rok 1944 bylo do Terezína posláno 74 vagónů spotřebního zboží.⁵³² Otázkou však zůstává, kolik zboží se reálně dostalo do rukou terezínských vězňů. Součástí práce oddělení byla také evidence objednávek.⁵³³ Oddělení vedl Jiří Bloch.⁵³⁴

4.1.10 Oddělení „H“

Zcela bez informačních poznámek je tzv. Oddělení „H“, jehož existenci nám dokládá pouhé uvedení v seznamu oddělení ŽRS v Praze. Zprávy a dokumenty o něm záhadně mlčí, pouze v soupisu osob vystupují jména přednostů Emil Heller a Karel Goldmann.⁵³⁵ Písmeno by tak mohlo odkazovat na příjmení svého vedoucího Emila Hellera, který byl v čele oddělení až do svého transportu do Osvětimi v říjnu 1944.⁵³⁶ O dešifrování zkratky a zjištění úkolů a významu oddělení se pokusila Helena Krejčová hned ve svých dvou publikacích. Zatímco se nejprve domnívala, že název složky vycházel z německého slova „Handel“, tedy obchod,⁵³⁷ došla nakonec k názoru, že se pravděpodobně jednalo o označení „Habe“, jmění či majetek. Úkolem oddělení bylo dle Heleny Krejčové převádět židovské jmění, byty či majetek zrušených spolků a organizací na nositele majetku Ústředního úřadu, Vystěhovalecký fond.⁵³⁸ Pravidelně vypracovávané zprávy se o takové činnosti opravdu zmiňují, nicméně se vyhýbají přímému pojmenování kompetentního oddělení.⁵³⁹ Z tohoto důvodu vyvstává otázka, proč zaměstnanci židovské rady poskytovali tak detailní informace o množství již převedeného majetku ve formě grafů, čísel

⁵³⁰ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 8, Židovská rada starších – zpráva za rok 1943, Innere Verwaltung.

⁵³¹ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 18.

⁵³² AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 9, Židovská rada starších – zpráva za rok 1944, Personal, Wirtschaft, Provinz.

⁵³³ Tamtéž, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Vysvětlivky k administrativnímu členění ŽRS v Praze, s. 13.

⁵³⁴ Tamtéž, Administrativní členění ŽRS v Praze z 30. 9. 1943, s. 8.

⁵³⁵ KREJČOVÁ, H., *Návraty paměti*, s. 25. Srov. AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Administrativní členění ŽRS v Praze z 30. 9. 1943, s. 8.

⁵³⁶ KREJČOVÁ, H., *Návraty paměti*, s. 25.

⁵³⁷ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 19.

⁵³⁸ KREJČOVÁ, H., *Návraty paměti*, s. 25.

⁵³⁹ Viz např. AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 10, Týdenní a měsíční zprávy ŽRS.

a celkových součtů a vedle toho zcela záměrně opomíjeli uvést povolání oddělení. Jinak řečeno, pokud by bylo fungování oddělení v podobě převodu židovského majetku a domů na Vystěhovalecký fond tak tajné, proč by zaměstnanci tyto činnosti stejně uváděli, a naopak se vyhýbali pouhému uvedení oddělení?

Autorka přisoudila tajemnému Oddělení „H“ převod domů a nemovitostí židovských náboženských obcí, spolků a nadací,⁵⁴⁰ přestože tuto činnost vykonával samostatný referát. V administrativním členění z 15. dubna 1943 je uveden Referát pro převod domů na Vystěhovalecký fond v rámci Oddělení pro informační a právní službu. Po správních změnách a zrušení tohoto oddělení byly úkoly referátu včleněny do Právního referátu, který připravoval spisy pro převod domů na jmenovaný fond. V obou případech, před i po správních změnách, se však společně s uvedeným referátem v administrativním složení nacházelo i Oddělení „H“.⁵⁴¹ Pokud navíc využijeme autorčin citovaný zdroj, kde se mimo jiné nenachází žádná podstatná zmínka o Oddělení „H“, ⁵⁴² tedy roční zprávu ŽRS v Praze za rok 1943, pak v titulku nad tabulkou o převedení majetku spolků a nadací nalezneme informaci: „činnost referátu v roce 1943 je patrná z následujících tabulek.“⁵⁴³ Titulek tabulky tak odkazuje na práci referátu, nikoliv oddělení.

Zůstaneme-li u roční zprávy z roku 1943, nalezneme na prvních stranách grafy znázorňující změny v náplni činností židovské samosprávy. Práce Oddělení „H“ se nachází ve sloupci likvidačních úkolů, nicméně stejný sloupec v sobě obsahuje také „převedení majetku spolků a nadací“ nebo „převedení domů na Vystěhovalecký fond“, ⁵⁴⁴ tedy přesně ty činnosti, které Helena Krejčová přisoudila Oddělení „H“. Proč by pak zaměstnanci v tabulce uváděli totožné úkoly, jednou v tajnosti s pouhou zmínkou oddělení a podruhé naopak otevřeně, navíc v tak těsné blízkosti?

Výše nastíněné pochybnosti nemají být v žádném případě kritikou autorčiny práce a jejích výsledků, které se zakládají na práci s prameny a dlouholeté praxi. Cílem bylo

⁵⁴⁰ KREJČOVÁ, H., *Návraty paměti*, s. 25.

⁵⁴¹ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí, Administrativní členění ŽRS v Praze z 15. 4. 1943. Srov. tamtéž, Administrativní členění ŽRS v Praze z 30. 9. 1943. Srov. tamtéž, Vysvětlivky k administrativnímu členění ŽRS v Praze.

⁵⁴² Jedinou informací je změna sídla v srpnu 1943. AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 8, Židovská rada starších – zpráva za rok 1943, Abbau – Kalender 1943.

⁵⁴³ Překlad autora. Tamtéž, Übertragung des Vereins- und Stiftungsvermögens.

⁵⁴⁴ Překlad autora. Tamtéž, Wandlung des Arbeitsbereiches.

pouze poukázat na určité odchylky při srovnání dostupných zdrojů a na stále nevyřešené nejasnosti kolem Hellerova oddělení.

Jak již bylo výše napsáno, dokumenty ŽRS v Praze oddělení opomíjejí a jakákoliv zmínka o jeho existenci a práci, která by byla přímo přisouzena Oddělení „H“, chybí. Jistou indicií by mohly být mimořádné akce, které ŽNO či pozdější ŽRS činila nad rámec svých obvyklých povinností. Jednalo se úkoly, které vycházely od nadřízených orgánů a k jejichž splnění bylo nutné utvořit samostatnou administrativu a zajistit nasazení buď některých pracovníků, nebo dokonce i všech oddělení. Příkladem takových akcí byla evidence a odevzdávání radiopřijímačů, šicích strojů, fotoaparátů, dále také sbírka kožichů nebo soupis židů a smíšených manželství.⁵⁴⁵ Jednou takovou mimořádnou akcí s označením MA 14 byla tzv. Akce Letenská nebo také Mimořádná akce v Letenské, u níž se objevují jména Emil Heller a Elly Salusová.⁵⁴⁶ Oba jmenovaní se pak nacházejí i v soupisu zaměstnanců Oddělení „H“ ze září 1942, které navíc sídlilo v tehdejší Letenské ulici.⁵⁴⁷ Zmínka o mimořádné akci v Letenské se objevuje i v dokumentu z konce listopadu 1941.⁵⁴⁸ Vše nasvědčuje tomu, že předchůdkyní oddělení byla zvláštní akce, jejíž úkoly nakonec vedly k přeměně na samostatnou administrativní složku. Vzájemná podobnost je navíc podtržena skutečností, že informace o Akci Letenské opět chybí.

4.2 Vývoj a činnost od srpna 1943 do konce roku 1944

Červencové transporty otřásly správním aparátem ŽRS v Praze a způsobily personální změny ve vedoucích pozicích jednotlivých oddělení. Jak je z předchozí kapitoly patrné, tyto pozice zastávali židé ze smíšených manželství, kteří již dříve pro náboženskou obec pracovali, nebo dokonce byli vedoucími některých referátů či oddělení. Ostatní uprázdněné pracovní pozice obsazovali rovněž „árijsky spříznění židé“, kteří se stávali novými a mnohdy nezkušenými spolupracovníky židovské rady. Ústřední úřad byl

⁵⁴⁵ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 229nn. Srov. KREJČOVÁ, H., *Návraty paměti*, s. 23.

⁵⁴⁶ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 12, Interní ustanovení a oběžníky, Příloha k oběžníku č. 176: Osoby oprávněné podepsati (sic!) poukázky na jídla ze Středostavovské kuchyně, 25. 1. 1942, s. 2. Srov. tamtéž, inv. č. 45, Seznamy kont, směrnice, pokladní doklady (1944), Označení mimořádných akcí Ma, s. 1. Oba dokumenty citovány dle elektronické podoby dokumentu.

⁵⁴⁷ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 478–479.

⁵⁴⁸ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 12, Interní ustanovení a oběžníky, Správa materiálu, 27. 11. 1941, Účtářské oběžníky, s. 2. Citováno dle elektronické podoby dokumentu.

s některými novými zaměstnanci tak nespokojen, že zasílal vedení židovské rady upozornění na nevhodné chování, zároveň požadoval nápravu. Předmětem „neposlušnosti“ byly diskuze pracovníků na ulicích a ve veřejné dopravě o transportech a činnosti židovské rady, tedy tématech, které se nesměly dostávat na veřejnost.⁵⁴⁹

Počet zaměstnanců ŽRS v Praze se i přes příchod nových pracovníků snížil. Koncem roku 1943 zde pracovalo celkem 1 894 zaměstnanců, z nichž více než šestnáct set pracovalo v největším oddělení, *Treuhandstelle*. Oddělení však bylo víceméně samostatnou složkou fungující při ŽRS v Praze, a proto jeho počet zaměstnanců musíme rovněž vnímat nezávisle. Výsledkem tak je 217 osob činných v ŽRS v Praze.⁵⁵⁰ Jen pro srovnání Helena Krejčová uvádí, že roku 1942 bylo na ŽNO v Praze zaměstnáno celkem 2 102 lidí,⁵⁵¹ z nichž 1 058 pracovalo v *Treuhandstelle*.⁵⁵² Úbytek spolupracovníků pokračoval i v nadcházejícím roce, kdy ŽRS v Praze přišla o 883 osob z důvodu pracovního nasazení, deportace, uvěznění či ztráty pracovní způsobilosti.⁵⁵³

Podstatným opatřením bylo povolání židů z venkova do pracovního tábora v pražském Hagiboru, které mělo za následek rušení venkovských poboček (*Außenstellen*) ŽRS v Praze. Z důvodu odlivu židovských spolupracovníků spravovaly pobočky osoby, které nemohly být kvůli svému zdravotnímu stavu či věku povolány do Prahy.⁵⁵⁴ Agendu venkovských poboček přebíraly také náhradní a rezervní síly z Prahy.⁵⁵⁵ Pokud však takové síly nebylo možné sehnat, muselo se přikročit k uzavření pobočky. Činnost poboček byla nakonec ukončena v Českých Budějovicích, Kladně, Mladé Boleslavi, Olomouci a Táboře. Stejný osud postihl i místní úřadovny v Jihlavě a Klatovech. Sociální a finanční úkoly, stejně tak majetek z venkova byly převedeny na pražskou ŽRS.⁵⁵⁶

Náplní práce ŽRS v Praze se ve sledovaném období staly především likvidační úkoly, tedy odbavování transportů, převádění majetku na Vystěhovalecký fond, aktivity

⁵⁴⁹ KREJČOVÁ, H., *Návraty paměti*, s. 24.

⁵⁵⁰ Tamtéž, s. 23. Srov. AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 8, Židovská rada starších – zpráva za rok 1943, Innere Verwaltung.

⁵⁵¹ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 14.

⁵⁵² Tamtéž, s. 17.

⁵⁵³ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 9, Židovská rada starších – zpráva za rok 1944, Personal, Wirtschaft, Provinz.

⁵⁵⁴ Tamtéž, Lagebericht.

⁵⁵⁵ Tamtéž, inv. č. 10, Týdenní a měsíční zprávy ŽRS, Měsíční zpráva Židovské rady starších (1.–30. 11. 1944). Citováno dle elektronické podoby dokumentu.

⁵⁵⁶ Tamtéž, inv. č. 9, Židovská rada starších – zpráva za rok 1944, Personal, Wirtschaft, Provinz.

Treuhandstelle a správní zajištění příkazů namířených proti tzv. míšencům a smíšeným manželstvím. Přednost před administrativními činnostmi získávaly těžké práce, řemeslné úkoly, zdravotnická služba a vyřizování zvláštních úkolů.⁵⁵⁷ Stejně tak bylo nutné zajistit pracovní nasazení židů i nežidovských partnerů ze smíšených manželství a s tím související evidenci a sociální péči.

Od srpna do prosince 1943 byly odbaveny celkem čtyři transporty, které odvezly do terezínského ghetta celkem 172 lidí.⁵⁵⁸ Na konci roku 1943 bylo zaznamenáno již jen 8 485 protektorátních židů (z původních 118 310),⁵⁵⁹ z nichž 353 osob bylo tzv. nezvěstných (*abgängig*) a 769 ve vězení.⁵⁶⁰ Uvedené německé označení bylo užíváno především pro „potápky“ či „potopené lidi“,⁵⁶¹ kteří se záměrně ukrývali a kteří byli židovskou radou vedeni jako nezvěstní. Židé vstupovali do ilegality zvláště ze strachu z deportace, čímž však na sebe upoutali pozornost gestapa, které po ukrytých lidech pátralo.⁵⁶² Z uvedeného čísla bylo 7 484 Evidenčním oddělením zaznamenaných „árijsky spřízněných židů“, tedy naprostá většina. Z oficiální statistiky se také dozvídáme, že na konci roku 1943 tvořili menšinu židé mojžišského vyznání (celkem 3 470), naopak 5 015 považovaných židů bylo vyznání jiného. Vedle židů a osob tzv. platících za židy bylo v Protektorátu Čechy a Morava odhadem dalších 13 000 tzv. míšenců prvního stupně a 34 000 míšenců druhého stupně.⁵⁶³

⁵⁵⁷ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 9, Židovská rada starších – zpráva za rok 1944, Personal, Wirtschaft, Provinz.

⁵⁵⁸ KÁRNÝ, M., „*Konečné řešení*“, s. 153–154.

⁵⁵⁹ Údaj vychází z 15. 3. 1939. Jeho správnost však byla zpochybněna Miroslavem Kárným, který poukázal na chybné vyvození čísla, z něhož byly později stanovovány další výpočty množství osob židovského původu v protektorátu. Viz KÁRNÝ, M., „*Konečné řešení*“, s. 18nn.

⁵⁶⁰ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 8, Židovská rada starších – zpráva za rok 1943, Die jüdische Bevölkerung in Böhmen und Mähren. Viz také KREJČOVÁ, H., *Návraty paměti*, s. 22.

⁵⁶¹ V německém prostředí známé pod označením (*unter*)*getauchte Juden*, nebo dokonce jako *U-Boote*. Viz např. KAPLAN, Marion. Macht Glück glücklich? Jüdische Frauen im Untergrund 1942–1945. *L' homme: Zeitschrift für feministische Geschichtswissenschaft* [online]. 1999, 10/2, s. 216 [cit. 2021-04-12]. Dostupné na:

https://lhomme-archiv.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/p_lhomme_archiv/PDFs_Digitalisate/10-2-1999/lhomme.1999.10.2.214.pdf

⁵⁶² ŽMP, sbírka Rozhovory s pamětníky, rozhovor č. 079, žena, nar. 1919, natočeno 20. září 1991, s. 15.

⁵⁶³ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 8, Židovská rada starších – zpráva za rok 1943, Die jüdische Bevölkerung in Böhmen und Mähren.

Za rok 1944 bylo odbaveno dalších 14 transportů do Terezína s více než 400 lidmi. Již na počátku ledna 1944 bylo vypraveno několik transportů s označením Dt do Terezína, do kterých bylo zařazeno 162 židů s nežidovskými dětmi.⁵⁶⁴ Dle oficiálních tabulek se jednalo o skupiny N, O a R, tedy o židy z neplatných smíšených manželství a o jejich děti klasifikované jako tzv. míšenci.⁵⁶⁵ V srpnu téhož roku byly do transportu Ef zařazeny osoby z platných smíšených manželství, jejichž nežidovští partneři dlouhodobě pobývali mimo území Protektorátu Čechy a Morava.⁵⁶⁶

Dne 27. října 1944 odjel zvláštní transport Eu z Prahy přímo do Osvětimi s 18 osobami. Deportováni byli společně se svými rodinami funkcionáři ŽRS v Praze, kteří již jako jedni z posledních zaměstnanců nebyli klasifikováni jako „árijsky spříznění židé“.⁵⁶⁷ Jednalo se například o již jmenovaného Artura Blitze, Viléma Graba, Emila Hellera, Tobiáše Jakobovitse, Josefa Merksamera, Maxe Metzla či Bedřicha Prossnitze.⁵⁶⁸ Písmenné označení transportu (Eu) vycházelo ze značení terezínských likvidačních transportů (Ek–Ev), které na podzim 1944 do osvětimského koncentračního tábora deportovaly společně s několika tisíci vězni ghetta i členy terezínské Rady starších, prominenty, inteligenci a další osobnosti politického a kulturního života.⁵⁶⁹ Nejspíše z důvodu závěrečné fáze decimace terezínského ghetta podzimními transporty byli představitelé pražské ŽRS deportováni namísto obvyklého Terezína přímo do Osvětimi.

Pronásledování židů ze smíšených manželství se stále více stupňovalo, navíc se také zaměřovalo na „árijské“ manžele a manželky. K podchycení smíšených manželství sloužila evidence kompetentním oddělením ŽRS v Praze, které zaznamenávalo další „árijsky spřízněné židy“.⁵⁷⁰ Již dříve evidované osoby byly nuceny pravidelně dokazovat své existující manželství s ověřenými doklady, jinak by hrozila ztráta dosavadních výhod. Po

⁵⁶⁴ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 9, Židovská rada starších – zpráva za rok 1944, Lagebericht. Srov. KÁRNÝ, M., „Konečné řešení“, s. 154.

⁵⁶⁵ Tamtéž, inv. č. 57, Vysvětlivky ke jmenným seznamům, návody na zachycování měsíčních změn, Beilage zu Feld „p“ – Arische Versippung (nach Gruppen). Citováno dle elektronické podoby dokumentu.

⁵⁶⁶ Tamtéž, inv. č. 9, Židovská rada starších – zpráva za rok 1944, Lagebericht. Srov. KÁRNÝ, M., „Konečné řešení“, s. 154.

⁵⁶⁷ Tamtéž, inv. č. 10, Týdenní a měsíční zprávy ŽRS, Měsíční zpráva Židovské rady starších (1.–31. 10. 1944). Citováno dle elektronické podoby dokumentu. Srov. KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 14.

⁵⁶⁸ KREJČOVÁ, H., *Židé v protektorátu*, s. 14.

⁵⁶⁹ KÁRNÝ, Miroslav. Terezínské podzimní transporty 1944. In: *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Academia, 1996, s. 20.

⁵⁷⁰ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 8, Židovská rada starších – zpráva za rok 1943, Evidenz.

obdržení příkazu k vyklizení svého bytu se navíc oba manželští partneři museli odstěhovat do předepsaných městských částí v Praze. Jen za rok 1943 bylo bytovým referátem ŽRS v Praze přestěhováno celkem 463 židů ze smíšených manželství. Veškeré podklady o zanechaných bytech obdržela od Bytového referátu *Treuhandstelle*.⁵⁷¹

Rok 1944 nebyl výjimkou, množství přestěhovaných rodin činilo 625. Židé se museli odstěhovat z levého břehu řeky Vltavy, z bytů s ústředním topením a také z důvodu deportace hlavního nájemníka. Vše bylo dokumentováno a znovu evidováno Bytovým referátem.⁵⁷² Ojedinelé nebylo ani sestěhování dvou párů ze smíšených manželství do jednoho bytu.⁵⁷³

Součástí nacistického pronásledování výše zmíněné skupiny osob bylo jejich zařazování do pracovního nasazení. „Árijští“ muži ze smíšených manželství a „míšenci“ byli povoláni na základě pokynů příslušných míst na práce mimo své bydliště. Stejně tak jejich židovské ženy, které byly nejprve podrobeny lékařské prohlídce, byly nasazovány na manuální práce.⁵⁷⁴ S rokem 1944 došlo k navýšení počtu pracovníě nasazených židů ze 64,9 procenta (stav k roku 1943) na 83,4.⁵⁷⁵ Ústřední úřad nakonec převzal od pracovních úřadů záležitosti pracovního nasazení, načež Židovské ústředí práce přijalo v květnu 1944 kartotéky příslušných pracovních úřadů a stalo se pod dohledem Ústředního úřadu organizačně kompetentním ve věci pracovního nasazení židů.⁵⁷⁶ Dohlíželo na pracovní skupiny a na vztah mezi zaměstnanci a zaměstnavatelem. Jak již bylo výše napsáno, na příkaz Ústředního úřadu povolalo Židovské ústředí práce všechny židovské muže a ženy do Prahy, kde byli ubytováni v hagiborském táboře. První skupina lidí nastoupila v září 1944.⁵⁷⁷

Všemu předcházel příkaz z 10. července 1944 zřídit na místě sportovních hřišť bývalého židovského tělovýchovného spolku v Hagiboru v co nejkratší lhůtě barákový tábor. Technické oddělení ŽRS v Praze se ujalo stavebních prací, dopravení stavebního

⁵⁷¹ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 8, Židovská rada starších – zpráva za rok 1943, Wohnraum.

⁵⁷² Tamtéž, inv. č. 9, Židovská rada starších – zpráva za rok 1944, Wohnraumbewirtschaftung. Srov. GRUNER, W., *Pronásledování Židů v Protektorátu Čechy a Morava*, s. 315.

⁵⁷³ Srov. GRUNER, W., *Pronásledování Židů v Protektorátu Čechy a Morava*, s. 315.

⁵⁷⁴ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 9, Židovská rada starších – zpráva za rok 1944, Lagebericht.

⁵⁷⁵ GRUNER, W., *Pronásledování Židů v Protektorátu Čechy a Morava*, s. 311.

⁵⁷⁶ Tamtéž, s. 312. Srov. AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 9, Židovská rada starších – zpráva za rok 1944, Arbeitseinsatz.

⁵⁷⁷ Tamtéž.

materiálu a elektrotechnických instalací. Vybavení a zařízení tábora, jako například kuchyní nebo správních kanceláří, bylo v kompetenci Hospodářské správy. Částečně bylo využito i zásob *Treuhandstelle*. Za velmi krátkou dobu bylo nutné také sehnat dostatečný počet postelí, slamníků, skříní, umyvadel či lamp.⁵⁷⁸ Výsledkem celé akce bylo v září 1944 pět obytných baráků a dva dílenské domy. Další byly v nadcházejících měsících dostavovány, takže na konci roku bylo součástí pracovního tábora Hagibor sedm obytných baráků a tři dílenské budovy.⁵⁷⁹

Již začátkem září 1944 byly do tábora povolány ženy z venkova, v polovině měsíce pak byli v táboře ubytováni i muži. Veškeré potřeby tábora byly vyřizovány ŽRS v Praze. Jednalo se například o praní prádla, dílenské práce nebo starost o těžce nemocné, kteří byli posíláni do židovských nemocnic. Hospodářská správa nakupovala a dopravovala do tábora potraviny a technický materiál. Na konci roku v táboře pobývalo 1 304 osob.⁵⁸⁰

Tábor pod dohledem SS byl určen především pro venkovské židy ze smíšených manželství a také pro „árijsky spřízněné“ ženy z Prahy, které sem přicházely každý den. Jejich práce spočívala ve štípání slidy pro firmu Glimmer-Spalterei GmbH.⁵⁸¹ Nuceně nasazení byli na konci ledna 1945, v době, kdy do transportů byli postupně zařazováni tzv. míšenci a židé ze smíšených manželství, deportováni do Terezína. Počet pracujících se tak snížil na méně než 150 osob. Tábor byl zlikvidován na začátku května téhož roku.⁵⁸²

Vedle výše popsaného pracovního tábora Hagibor, jehož faktický vznik zařizovala ŽRS v Praze včetně předvolání nuceně nasazených židů a zajištění jejich péče, existovaly na území Protektorátu Čechy a Morava další tábory určené pro „míšence“, židy ze smíšených manželství a také jejich nežidovské manžele. Za zmínku stojí například tábory v Bystřici u Benešova, Oslavanech u Brna či v Postoloprtech nedaleko Žatce.⁵⁸³

⁵⁷⁸ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 9, Židovská rada starších – zpráva za rok 1944, Betrieb und Lager Hagibor.

⁵⁷⁹ Tamtéž. Srov. GRUNER, W., *Pronásledování Židů v Protektorátu Čechy a Morava*, s. 312.

⁵⁸⁰ Tamtéž.

⁵⁸¹ BUBENÍČKOVÁ, R., *Tábory utrpení a smrti*, s. 151.

⁵⁸² Tamtéž.

⁵⁸³ K táborům viz BUBENÍČKOVÁ, R., *Tábory utrpení a smrti*, s. 150nn. Srov. ZEMANOVÁ, Věra, PLACHÁ, Pavla. Tábory pro tzv. židovské míšence a nežidovské partnery ze smíšených manželství na českém území v době 2. světové války. In: „*Nepřichází-li práce k tobě Tobě*“: *Různé podoby nucené práce ve studiích a dokumentech*. Praha: Kancelář pro oběti nacismu, Česko-německý fond budoucnosti, 2003, s. 104nn. Srov. ADAM, A., *Otroci Třetí říše*, s. 46–47.

S pracovním nasazením souvisela i sociální a nemocniční péče. Dle oficiální roční zprávy za rok 1943 bylo vyplácení podpor na ústupu z důvodu zvyšujícího se pracovního nasazení protektorátních židů. Vedle toho Oddělení pro sociální péči zaznamenalo úbytek svých zařízení. Zbýlymi institucemi sociální a nemocniční péče v Praze byly židovská nemocnice, Ambulatorium, Domov pro nemocné plicními chorobami a pro přestárlé, Středostavovská kuchyně. Ponechány byly také dva denní útulky a dětské jesle pro ulehčení situace pracovním nasazeným rodičům. Činnost ostatních zařízení byla ve sledovaném roce ukončena.⁵⁸⁴

Situace se výrazně nezměnila ani o rok později, hlavními příjemci péče byly nadále nemocné a staré osoby. Zároveň probíhaly lékařské prohlídky lidí, u nichž byl zjišťován zdravotní stav a pracovní způsobilost. Za rok 1944 bylo provedeno celkem 3 546 prohlídek. Péče byla poskytována i dětem, jejichž rodiče byli buď nasazeni na práce (mnohdy i mimo své bydliště), nebo deportováni. ŽRS v Praze se tak snažila vyhledat jiné příbuzné dítěte, popřípadě zajišťovala jejich ubytování ve vlastních útulcích a domovech s poskytnutím noclehu, stravy a vody. Na konci roku 1944 bylo v péči dětských domovů a denních útlků 94 dětí. Navýšení počtu porcí zaznamenala Středostavovská kuchyně, která jich v prosinci 1944 vydala téměř 13 000.⁵⁸⁵

Nezanedbatelnou práci vykonávalo Evidenční oddělení, které nadále vedlo registraci osob, aktualizaci svých kartoték a vypracovávalo různé druhy seznamů lidí. Na příkaz nadřízených úřadů sestavovalo soupisy tzv. míšenců prvního a druhého stupně, nežidovských manželů smíšených manželství nebo židovských bytů v Praze a na venkově. Zároveň předávalo Ústřednímu úřadu statistické údaje o bytové situaci v protektorátu a pracovním nasazení. Množství spisového materiálu jen za rok 1944 představovalo přibližně 9 000 stran seznamů a přes 72 000 kusů dokumentů.⁵⁸⁶

Nadále také pokračovalo převádění domů, parcel a nemovitostí na Vystěhovalecký fond. Za rok 1943 bylo převedeno celkem 16 581 domů a pozemků v židovském vlastnictví, tedy nemovitostí soukromých vlastníků, židovských obcí, fondů, nadací a sdružení. Částka za převedený majetek židovských organizací činila více než 56,7

⁵⁸⁴ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 8, Židovská rada starších – zpráva za rok 1943, Fürsorge.

⁵⁸⁵ Tamtéž, inv. č. 9, Židovská rada starších – zpráva za rok 1944, Fürsorge.

⁵⁸⁶ Tamtéž, Evidenz.

miliónů korun.⁵⁸⁷ Vedle toho byla ŽRS v Praze pověřena správou pražských a venkovských domů, synagog, hřbitovů, polností, pastvin či cest, jejichž vlastnictví postupně přecházelo na Vystěhovalecký fond.⁵⁸⁸ Pro srovnání o rok později bylo převedeno 20 591 nemovitostí.⁵⁸⁹

Průvodním jevem měnící se válečné situace byla zvyšující se hrozba leteckých náletů. ŽRS v Praze musela reagovat na vydávané předpisy a oběžníky protektorátních úřadů a zaměřit se na ochranu svých budov a spisů. Na střechy budov ve správě ŽRS v Praze byly použity protipožární prostředky, Židovské ústřední muzeum umísťovalo cenné předměty do bezpečných sklepních prostor a seznamy pacientů či matriční knihy byly uschovány a chráněny v různých budovách a bezpečných sklepech.⁵⁹⁰

⁵⁸⁷ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 8, Židovská rada starších – zpráva za rok 1943, Übertragung von Häusern, Grundstücken, Vereins- und Stiftungsvermögen.

⁵⁸⁸ Tamtéž, Innere Verwaltung.

⁵⁸⁹ Tamtéž, inv. č. 9, Židovská rada starších – zpráva za rok 1944, Übertragung v. Häusern

⁵⁹⁰ Tamtéž, Luftschutzmassnahmen.

5 Rok 1945 a likvidace ŽRS v Praze

V lednu 1945 byla ukončena ochrana „míšenců“ a židů ze smíšených manželství před transporty.⁵⁹¹ Již na podzim minulého roku byly nacistickými funkcionáři diskutovány možnosti tzv. uzavřeného pracovního nasazení „míšenců“ a lidí příbuzných se židy. Rovněž se zmiňovalo využití pracovního potenciálu „árijsky spřízněných židů“.⁵⁹² Terezín se na podzim 1944 stal kvůli likvidačním transportům starobním ghettem se 400 lidmi schopných práce, což příliš neodpovídalo představě o židovském sídelním městě, jež byla nedávno prezentována delegaci Mezinárodního výboru Červeného kříže.⁵⁹³ Terezín se měl znovu zalidnit, tentokrát však „míšenci“ a židy ze smíšených manželství z Protektorátu Čechy a Morava, rovněž také z Německa a Rakouska.⁵⁹⁴

Dne 29. ledna 1945 obdržela ŽRS v Praze příkaz o vystavení transportu jednoho tisíce lidí do terezínského ghetta pro tzv. uzavřené pracovní nasazení. Do transportu byli zařazeni „árijsky spříznění židé“ z tábora v Hagiboru a místní firmy Glimmer-Spalterei GmbH.⁵⁹⁵ O dva dny později přeložila jmenovaná společnost své pracoviště do Terezína, kde všichni její deportovaní pracovníci měli pokračovat ve své práci.⁵⁹⁶ Ve stejný den, 31. ledna 1945, byl vypraven z Prahy první transport s označením AE.⁵⁹⁷ Do 16. března 1945 byli tzv. míšenci a židé ze smíšených manželství zařazeni do dalších osmi pracovních transportů, které byly vedeny z Prahy, Lípy, Ostravy a Olomouce.⁵⁹⁸ Práce ŽRS v Praze byly značně ztíženy, neboť řada spolupracovníků byla do transportů taktéž zařazena.⁵⁹⁹ Z již výše jmenovaných se jednalo například o Hanu Volavkovou či Erika Kolára.

V předvolání od ŽRS v Praze obdrželi židé informaci, že odcestují k pracovnímu nasazení v Terezíně. Židovské děti musely být pozdějšími transporty rovněž deportovány, nežidovské mohly zůstat v opatrovnictví příbuzných. Odbavení majetku a policejní

⁵⁹¹ GRUNER, W., *Pronásledování Židů v Protektorátu Čechy a Morava*, s. 317.

⁵⁹² KÁRNÝ, M., *Terezínské podzimní transporty 1944*, s. 23–24.

⁵⁹³ Tamtéž, s. 23.

⁵⁹⁴ Tamtéž, s. 24.

⁵⁹⁵ YVA, O.7.cz/90, Bericht Arbeitertransport, s. 1. Dostupné na: <https://documents.yadvashem.org>

⁵⁹⁶ ŽMP, Dokumentace šoa, sbírka Dokumenty perzekuce, inv. č. 50b, Transporty, Transporty: instrukce pro spolupracovníky ŽRS, 1945. Citováno dle elektronické podoby dokumentu. Srov. BUBENÍČKOVÁ, R., *Tábory utrpení a smrti*, s. 151.

⁵⁹⁷ Označení transportu vycházelo z německého slova pro pracovní nasazení, Arbeitseinsatz. KÁRNÝ, M., *Terezínské podzimní transporty 1944*, s. 24.

⁵⁹⁸ KÁRNÝ, M., „Konečné řešení“, s. 154.

⁵⁹⁹ YVA, O.7.cz/90, Bericht Arbeitertransport, s. 1. Dostupné na: <https://documents.yadvashem.org>

odhlášení se neprovádělo, neboť se jednalo o pracovní nasazení, nikoliv o „ghettoizaci“ či tzv. přeložení bydliště.⁶⁰⁰ Předvolání dále obsahovalo údaje o místě a čase nástupu nebo informace o zavazadlech.⁶⁰¹ Velkou paniku vyvolal zmíněný transport židovských partnerů a jejich židovských dětí v únoru 1945. „Árijské“ ženy se nechtěly svých dětí vzdát, neklid umocňovaly i zprávy o pokusech o sebevraždu. Stejně tak byla složitá situace deportovaných mužů, kteří se museli o své malé děti, jejichž věk v některých případech stěží překročil jeden rok, postarat. Z důvodu pracovního nasazení, během kterého se muži s rodinou dlouhou dobu neviděli, totiž přebírala péči o děti zpravidla jejich „árijská“ manželka.⁶⁰²

Celkový počet deportovaných osob v období od konce ledna do poloviny března 1945 činil 3 654.⁶⁰³ Téměř všichni se však v Terezíně dožili konce války,⁶⁰⁴ neboť hlavní transportní cíle terezínských deportací byly již nacisty zrušeny a sovětskou armádou osvobozeny. Největší hrozbou se tak pro vězně stala epidemie skvrnitého tyfu, která se v ghettu rozmohla po příjezdu evakuačních transportů z likvidujících se koncentračních táborů.

Ze zprávy Ústřednímu úřadu z března 1945 se dozvídáme, že po pěti odvedených transportech zbylo v protektorátu 3 185 nežidovských partnerů a přes 2 000 nežidovských dětí. ŽRS v Praze poskytovala těmto samoživitelům podporu pouze v případě, že jejich výplaty a dávky nepostačovaly na zaopatření dětí.⁶⁰⁵ Navíc židovská rada nebyla povinna

⁶⁰⁰ Obě uvedená označení byla užívána pro odcestování lidí do Terezína. Za eufemisticky znějícími pojmy se však skrývala faktická deportace do vymezených oblastí a koncentračních táborů, stejně tak ztráta majetku a osobní svobody. V září 1942 byla označení „evakuován“, „ghettoizován“ či „zařazen do ghetta“ zakázána, místo toho byla povolena pojmenování „přeložení bydliště do Terezína“ nebo „odstěhování“. AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 14, Interní oběžníky (1942), 1. oprava oběžníku č. 174 z 16. 9. 1942, Písemné záznamy o transportech a účastnících transportů. Citováno dle elektronické podoby dokumentu.

⁶⁰¹ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 110, Pracovní transporty – míšenci, smíšená manželství, Předvolání pro cestovní číslo 895.

⁶⁰² YVA, O.7.cz/90, Bericht Arbeitertransport, s. 1–2. Dostupné na: <https://documents.yadvashem.org> Srov. ROTHKIRCHENOVÁ, L., *The Jews of Bohemia and Moravia: facing the holocaust*, s. 133.

⁶⁰³ KÁRNÝ, M., *Terezínské podzimní transporty 1944*, s. 24.

⁶⁰⁴ Srov. KÁRNÝ, M., „Konečné řešení“, s. 154.

⁶⁰⁵ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 110, Pracovní transporty – míšenci, smíšená manželství, Geschlossener Arbeitseinsatz der Juden aus Mischehen – Sozialunterstützung.

poskytovat podporu „árijským“ partnerům z vlastních prostředků, a proto se takového úkolu nakonec ujal Vystěhovalecký fond.⁶⁰⁶

Posouzení aktivit ŽRS v Praze v posledních měsících války naráží na nižší množství dochovaných zpráv. Do konce války byly nadále prvořadým úkolem likvidační úkoly, sociální a nemocniční péče o 2 803 zbylých osob židovského původu⁶⁰⁷ a vedení činností svých oddělení na základě pokynů nadřízeného úřadu. Jistým specifikem byla hrozba leteckých náletů, která se naplnila v únoru 1945. Praha byla postižena leteckým náletem, během něhož byla bombou zasažena a požárem doničena Vinohradská synagoga v Sázavské ulici. Několik škod utřil také židovský hřbitov Na Malvazinkách, kde poté ŽRS v Praze vykonala zabezpečovací a opravné práce.⁶⁰⁸

S přibližujícími se spojeneckými vojsky se nacistické orgány stále více snažily zahladit stopy své zločinné práce. Již 20. listopadu 1944 sdělila ŽRS v Praze svým oddělením příkaz Ústředního úřadu o sběru starého papíru. Akce, která vrcholila v březnu dalšího roku, byla ve skutečnosti záminkou pro odevzdání veškerého listinného a dokumentačního materiálu. Důraz byl kladen na písemnosti o vystěhovaných a deportovaných osobách. Jinak řečeno, jednalo se o přehledy, zprávy a statistiky těch lidí, kteří již evidenčně neexistovali. Každý vedoucí oddělení byl přímo odpovědný za provedenou práci.

Evidenčnímu oddělení se podařilo vyjmout z nařízení své kartotéky a pracovní materiály, nicméně povinné sestavení seznamu veškerých pomůcek a lístků s přesným udáním místa nakonec zajistilo nacistickému úřadu získat naprostý přehled. Dne 27. března 1945 si zaměstnanci Ústředního úřadu osobně přijeli pro přibližně 128 000 lístků osob. O tři dny později byly odevzdány další kartotéční lístky s osobními daty a rodinnými příslušníky. Dne 16. dubna 1945 byly nakonec zničeny všechny zbylé kartotéky a dokumenty, ponechány byly pouze záznamy o přítomných osobách. Díky hrdinnému přístupu zaměstnanců se však podařilo některé dokumenty, především ty, které existovaly v opisech, zachránit. Bez vědomí nacistů byly záznamy uschovány, aby později mohly

⁶⁰⁶ AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 16, Záznamy příkazů Zentralamtu a odpovědi, Sozialunterstützung, 7. 3. 1945. Citováno dle elektronické podoby dokumentu.

⁶⁰⁷ ROTHKIRCHENOVÁ, L., *The Jews of Bohemia and Moravia: facing the holocaust*, s. 134.

⁶⁰⁸ Viz AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 54, Dezinfekce, zabezpečení objektů poškozených nálety. Citováno dle elektronické podoby dokumentu.

posloužit jako důkazný materiál nacistických zločinů.⁶⁰⁹ Stejný příběh postihl také například židovské matriky, u nichž byly rovněž zachráněny pouze ukryté duplikáty.⁶¹⁰

Livie Rothkirchenová se ve své knize pozastavuje nad myšlenkou, že zatímco židovští starší ve východoevropských ghettech byli zpravidla deportováni společně s ostatními obyvateli ghetta a jako nepohodlní svědci posíláni na smrt, vedoucí funkcionáři ŽRS v Praze, František Friedmann a Erich Kraus, zůstali ve svých pozicích až do konce války. Zda důležitou roli při zachování pražského vedení ŽRS hrálo ghetto Terezín, které bylo s Prahou existenčně propojeno a jehož obraz ideálního sídelního města židů, jak byl světu několikrát prezentován, nesměl být ohrožen, ponechává k prověření ostatním.⁶¹¹ Nesmíme zapomínat ani na jeden z podstatných úkolů ŽRS v Praze, a sice součinnost v převádění židovského majetku a nemovitostí z Prahy a venkova na Vystěhovalecký fond. Deportace čelních představitelů židovské samosprávy by tak znemožnily pokračování činností, které ŽRS v Praze vykonávala ve prospěch nacistických úřadů až do posledních dní války. V protektorátu se navíc stále nacházelo několik tisíc osob židovského původu, o které bylo nutné se postarat. Spojenecká vojska postupně osvobozovala nacistické tábory, čímž se omezovaly možnosti jejich případné deportace.

Kurt Wehle popsal v prvním čísle poválečného *Věstníku Židovské obce náboženské v Praze* události květnového pražského povstání, které zachycují poslední válečné dny ŽRS: „Dne 5. 5. 1945, v den revolučního povstání pražského lidu, ukázalo se, že se různé skupiny pražských židů domáhají vedení židovských záležitostí. V těchto dnech opustili zpupní pánové z Zentralamtu (Ústředního úřadu – pozn. autora) Prahu. Úřadovny Židovské rady starších byly v oblasti obklíčeny oddíly SS-Standortkommandatury a jakékoliv úřadování bylo znemožněno.“⁶¹² Z jiného zdroje téhož autora se zase dozvídáme, že v době

⁶⁰⁹ Zpráva evidenčního oddělení RŽNO. *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, 1947, č. 21/IX (28. 10. 1947), s. 308. Dochované záznamy byly poválečným evidenčním oddělením restaurovány a organizovány. Viz tamtéž, s. 308–309.

⁶¹⁰ Viz Muž, jenž zachránil matriky. *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, 1947, č. 2/IX (15. 1. 1947), s. 16–17.

⁶¹¹ ROTHKIRCHENOVÁ, L., *The Jews of Bohemia and Moravia: facing the holocaust*, s. 134.

⁶¹² WEHLE, K., Židovská náboženská obec za okupace a po osvobození ČSR. *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, 1945, č. 1/VII (1. 9. 1945), s. 3.

květnového povstání probíhaly v pražské části Josefov, kde měla ŽRS v Praze své sídlo, těžké boje, které přerušily dosavadní práci.⁶¹³

První den po osvobození byla činnost ŽRS v Praze zastavena. Následkem ukončení činnosti jediného židovského správního orgánu v zemi bylo znemožněno spolupracovat při repatriaci osob z koncentračních táborů.⁶¹⁴ Obnova ŽNO v Praze byla proto naléhavá.

Dne 8. května 1945 bylo mezi zaměstnanci dohodnuto oprostít se od nacisty řízené organizace židovské „samosprávy“ a započít s rekonstrukcí pražské obce. O den později byl Františku Friedmannovi přednesen návrh na obnovu ŽNO v Praze, čímž byly učiněny první kroky k zahájení její rekonstrukce.⁶¹⁵ František Friedmann, jenž byl tehdy vážně nemocný, nakonec oznámil, že je připraven ŽNO obnovit.⁶¹⁶ Důsledkem těchto událostí bylo také zahájení činnosti Národního výboru k likvidaci Židovské rady starších, který zajistil majetek židovské komunity a který později sestával z vedoucích představitelů židovské rady a dalších zástupců.⁶¹⁷ Kurt Wehle v souvislosti s květnovými dny poznamenal: „Poprvé v dějinách bylo pražské židovstvo bez Židovské náboženské obce. Byly to dny plné zmatku.“⁶¹⁸

Uskutečnění plánu na obnovu pražské obce byl však možný až po příchodu předních osobností, které se vracely z emigrace a koncentračních táborů. Ze zahraničí se navrátil například Arnošt Frischer,⁶¹⁹ z nacistických táborů Karel Stein, František Fuchs nebo Adolf Beneš.⁶²⁰ Nakonec se utvořil přípravný výbor ŽNO v Praze, jenž musel mimo jiné počítat s tím, že veškerý zachráněný majetek včetně dochovaných písemných materiálů byl ve správě výše jmenovaného Národního výboru, který existoval po boku obnovující se

⁶¹³ WEHLE, Kurt. The Jews in Bohemia and Moravia: 1945–1948. In: DAGAN, Avigdor, ed. *The Jews of Czechoslovakia: Historical studies and surveys*. Vol. III. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1984, s. 500.

⁶¹⁴ Zpráva sekretariátu Židovské náboženské obce. *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, 1945, č. 1/VII (1. 9. 1945), s. 5.

⁶¹⁵ WEHLE, K., Židovská náboženská obec za okupace a po osvobození ČSR. *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, 1945, č. 1/VII (1. 9. 1945), s. 3.

⁶¹⁶ WEHLE, K., *The Jews in Bohemia and Moravia: 1945–1948*, s. 501.

⁶¹⁷ WEHLE, K., Židovská náboženská obec za okupace a po osvobození ČSR. *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, 1945, č. 1/VII (1. 9. 1945), s. 3.

⁶¹⁸ Tamtéž.

⁶¹⁹ Tamtéž.

⁶²⁰ Srov. např. ŽMP, sbírka Rozhovory s pamětníky, rozhovor č. 806, muž, nar. 1906, natočeno 19. května 1999, s. 10.

židovské obce. Dne 19. května na základě dekretu prezidenta republiky byl Národní výbor k likvidaci Židovské rady starších transformován v národní správu a začleněn do jednotné Národní správy majetkových podstat Majetkového úřadu, Vystěhovaleckého fondu a Židovské rady starších.⁶²¹ Vedle toho přípravný výbor ŽNO a jeho výkonný orgán byl za přispění osobnosti Arnošta Frischera uznán státními úřady,⁶²² zároveň získal příkaz k likvidaci ŽRS v Praze. Členové výboru si však museli být vědomi faktu, že ŽRS v Praze byla ve skutečnosti totožnou institucí jako ŽNO.⁶²³

Nakonec byla obnovenou pražskou obcí převzata zbylá administrativa a agenda ŽRS,⁶²⁴ s pomocí které bylo možné pokračovat v péči o přeživší osoby, v likvidaci bývalého terezínského ghetta a odškodnění pronásledovaných osob a obětí války.⁶²⁵ Zbytky nadiktovaného systému splynuly s konečnou platností s poválečnou ŽNO v Praze, jejíž aktivita nakonec vedla k obrodě židovského života v poválečném Československu.

⁶²¹ WEHLE, K., Židovská náboženská obec za okupace a po osvobození ČSR. *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, 1945, č. 1/VII (1. 9. 1945), s. 3. Srov. WEHLE, K., *The Jews in Bohemia and Moravia: 1945–1948*, s. 501.

⁶²² KADLEC, J., *Rada židovských náboženských obcí*, s. 25.

⁶²³ WEHLE, K., Židovská náboženská obec za okupace a po osvobození ČSR. *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, 1945, č. 1/VII (1. 9. 1945), s. 3–4.

⁶²⁴ KADLEC, J., *Rada židovských náboženských obcí*, s. 25.

⁶²⁵ WEHLE, K., Židovská náboženská obec za okupace a po osvobození ČSR. *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, 1945, č. 1/VII (1. 9. 1945), s. 4.

Závěr

Diplomová práce představila ŽRS v Praze, jež sloužila v letech 1943–1945 nacistickým orgánům jako výkonný orgán v uskutečňování protižidovských opatření. Práce popsala historický vývoj rady od vzniku v únoru 1943 do likvidace v prvních poválečných měsících.

ŽRS v Praze byla ve skutečnosti přejmenovanou ŽNO. Zároveň bylo zjištěno, že již ŽNO v Praze můžeme považovat za jistý druh židovské rady, neboť její postavení vůči nadřízeným orgánům i vykonávané činnosti odpovídají obecné charakteristice židovských „samospráv“ doby druhé světové války. Přejmenování na ŽRS tak formálně potvrdilo její dosavadní stav. Vedle toho však byla ŽRS v Praze chápána jako společenství osob, které na základě nařízení vede zbylé židovské obyvatelstvo, a nikoliv jako organizace, ke které náleží všichni židé.

Správní a personální změny začátku roku 1943 byly součástí postupujícího plánu likvidace evropských židů, neboť tendence zřizování židovských rad či podobných správních forem a deportace vedoucích představitelů židovských komunit do ghatt a koncentračních táborů na přelomu let 1942–1943 byla zjištěna také v nacistickém Německu a Rakousku.

Vedle historického vývoje a obecného pojetí židovských rad se práce zabývala také administrativním složením, činnostmi jednotlivých oddělení a referátů a osudy některých zaměstnanců. Činnost organizace byla ovlivněna jak událostmi probíhající války, tak fázemi nacistického plánu na likvidaci osob židovského původu. V posledních letech války, kdy většina protektorátních židů již byla deportována do Terezína a koncentračních táborů, se nacisté zaměřili také na tzv. míšence a židy ze smíšených manželství. Tento postup je zřejmý z typologie zaměstnanců ŽRS v Praze. Zatímco většinu zaměstnanců obce a pozdější židovské rady tvořili původně lidé klasifikovaní dle rasové terminologie jako tzv. *Volljuden*, od léta 1943 byly tyto osoby zařazovány do transportů a postupně nahrazovány tzv. árijsky spřízněnými židy. Ochrana smíšených manželství před transporty však měla své limity, neboť jak židé, tak jejich árijští partneři byli nasazováni na práce, stěhováni do vybraných městských částí v Praze a od ledna 1945 deportováni do ghetta v Terezíně či pracovních táborů.

Jak jsme se mohli přesvědčit z popisu jednotlivých oddělení, oblasti práce ŽRS v Praze byly opravdu různorodé. Vedle likvidačních úkolů (odbavování transportů, správa zanechaného majetku, převod nemovitostí na Vystěhovalecký fond) zajišťovala židovská rada také vlastní chod, personální, hospodářskou a finanční správu, dále sociální a nemocniční péči či se starala o židovské matriky a o cenné předměty ze zrušených venkovských obcí. Nesmíme opomenout ani vedení evidence židů, „míšenců“, „árijsky spřízněných židů“ a jejich nežidovských partnerů, dále bytů a pracovně způsobilých osob. Vedle organizace pracovního nasazení byla ŽRS v Praze pověřena také výstavbou pracovního tábora v Hagiboru. Vedení židovských záležitostí se neomezovalo pouze na Prahu, ale také na zbytek území protektorátu, kde v jednotlivých *oberlandratech* měla ŽRS své pobočky. Jejich počet se však z důvodu úbytku členů a pozdějšího pracovního nasazení snižoval.

Pro vedení popsaných činností byl nutný správní aparát s vlastní zaměstnaneckou základnou. Původně volený orgán předválečné ŽNO v Praze byl nahrazen tzv. vůdcovským systémem jedné odpovědné osoby, která byla určena nacistickým vedením. Od února 1943 jím byl židovský starší ručící za správné plnění příkazů a bezchybný chod rady. Stejně tak fungovala jednotlivá oddělení, základní správně-organizační složky, s jedním vedoucím a svým zástupcem. Vedoucí byl přímo odpovědný za práci svého oddělení a dalších pododdělení, tzv. referátů, kanceláří, správ apod. Celý správní systém byl poměrně živým celkem, což dokládají časté změny administrativního složení. Typickým jevem let existence ŽRS v Praze byla redukce oddělení a referátů, rovněž snižování počtu zaměstnanců.

Pozice ŽRS vůči Ústřednímu úřadu, nadřízenému orgánu ŽRS v Praze, byla určena naprostou podřízeností. Intervence musela probíhat dle jasně vymezených pravidel, která nesměla být porušována. Bez vědomí židovského staršího a vedoucích složek ŽRS bylo zakázáno jakkoliv samostatně vystupovat či s úřadem komunikovat. Pokud k předem smluvenému kontaktu došlo, pak musel být rozhovor zaznamenán. Rafinovanost Ústředního úřadu spočívala také v ústním předávání nařízení, která byla zapisována teprve až zaměstnanci ŽRS v Praze. Zadané úkoly měly přednost před ostatními povinnostmi a jejich splnění muselo být zvládnuto do stanovené lhůty. Přestupek či jakékoliv pochybení mohlo vést i k těm nejvyšším trestům, které postihovaly nejen samotné zaměstnance, ale i jejich rodinné příslušníky.

Uvedené osudy některých zaměstnanců ŽRS v Praze, převážně vedoucích oddělení a referátů, jsou dokladem toho, že i pracovníci židovské rady byli vystaveni ponižujícím opatřením a libovůli nacistů. Například z poválečných vyjádření Ericha Krause či Erika Kolára si můžeme učinit představu o nelehké pozici zaměstnanců. Dobročinné aktivity ve prospěch zbylého židovského obyvatelstva byly sice ve srovnání s likvidačními úkoly a činnostmi ve prospěch nacistů zastoupeny v menší míře, nicméně hrozba transportu a přítomnost strachu byly zaměstnancům ŽRS stejně tak blízké jako ostatním židům. Nesmíme opomenout ani fakt, že se zaměstnanci snažili ostatním židům v přípustných mezích pomáhat či se snažili pozdržet postup některých nařízení.

Konečnou tečkou za historií ŽRS byla nakonec poválečná rekonstrukce ŽNO v Praze, která převzala agendu a zbylou administrativu židovské rady. Náprava válečných škod a pomoc mnohdy osamoceným repatriantům byla však teprve na začátku.

Seznam použitých zkratk

AŽMP	Archiv Židovského muzea v Praze
YVA	Yad Vashem
ŽMP	Židovské muzeum v Praze
ŽNO	Židovská náboženská obec
ŽNOP	Židovská náboženská obec v Praze
ŽRS	Židovská rada starších

Seznam použitých pramenů a literatury

Archivní prameny

Archiv Židovského muzea v Praze

Archivní soubor Židovské muzeum v Praze

Inv. č. 31, Korespondence s finanční a hospodářskou správou ŽRS, Finanční správa.

Dostupné na:

https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/336959

- Žádosti ve finančních záležitostech na Zentralamt für die Regelung der Judenfrage in Böhmen und Mähren.
- Příruční pokladny.

Archivní soubor Židovská náboženská obec Slaný

Čís. poř. 59, Různá úřední korespondence, Oběžníky (1943–1944). Dostupné na:

https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/426158

- Oběžník z 1. 2. 1943, Pošta pro přeškolovací statek Lípa.
- Rundschreiben I/43 z 15. 2. 1943, Errichtung einer Evidenzabteilung.
- Oběžník II/43 z 12. 3. 1943.
- Rundschreiben III/43 z 5. 4. 1943, Meldungen an die Evidenzabteilung.
- Oběžník z 18. 5. 1943, Kladno.
- Oběžník z 12. 7. 1943, Balíčky do Terezína.

Archivní soubor Židovská náboženská obec v Praze za okupace

Inv. č. 2, Právní rozklad o přetvoření ŽNO v ŽRS (srovnání s Vídní). Dostupné na:

https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/173351

Inv. č. 3, Administrativní členění, seznamy oddělení a institucí. Dostupné na:

https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/173352

- Administrativní členění Židovské rady starších v Praze z 15. 4. 1943.
- Zatímní administrativní členění z 25. 7. 1943.
- Administrativní členění Židovské rady starších v Praze z 30. 9. 1943.
- Vysvětlivky k administrativnímu členění ŽRS v Praze.
- 1. dodatek k 7. vydání adm. členění ŽRS z 1. 3. 1944.

Inv. č. 4, Seznamy telefonních stanic. Dostupné na:
https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/173355

Inv. č. 8, Židovská rada starších – zpráva za rok 1943. Dostupné na:
https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/141745

Inv. č. 9, Židovská rada starších – zpráva za rok 1944. Dostupné na:
https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/141746

Inv. č. 10, Týdenní a měsíční zprávy ŽRS. Dostupné na:
https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Collection/Show/collection_id/17293

Inv. č. 10, Týdenní a měsíční zprávy ŽRS, Měsíční zpráva Židovské rady starších (1.–31. 10. 1944). Dostupné na:
https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/173379

Inv. č. 10, Týdenní a měsíční zprávy ŽRS, Měsíční zpráva Židovské rady starších (1.–30. 11. 1944). Dostupné na:
https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/173380

Inv. č. 12, Interní ustanovení a oběžníky. Dostupné na:
https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/173383

- Oběžník č. 38 z 12. 2. 1940, Práce v sobotu.
- Oběžník č. 61 z 3. 4. 1940, Personální změny ve vedení náboženské obce.
- Oběžník č. 71 z 30. 4. 1940, Ustanovení druhého zástupce ústředního tajemníka.
- Správa materiálu, 27. 11. 1941, Účtářenské oběžníky.

- Příloha k oběžníku č. 176: Osoby oprávněné podepsati poukázky na jídla ze Středostavovské kuchyně, 25. 1. 1942.
- Oběžník č. 201 z 2. 2. 1943, Změna ve Vedení ŽRS.
- Oprava oběžníku č. 87 z 18. 3. 1943, Rozdělení kompetence v odd. P.
- Hledáme odborné síly.

Inv. č. 12, Interní ustanovení a oběžníky. Dostupné na:
https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/173384

- Souhrn důležitých interních ustanovení ŽRS, 10. 7. 1943.
- Šetření papírem.

Inv. č. 14, Interní oběžníky (1942), 1. oprava oběžníku č. 174 z 16. 9. 1942, Písemné záznamy o transportech a účastnících transportů. Dostupné na:
https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/173388

Inv. č. 14, Interní oběžníky (1943), Oběžník č. 205 z 18. 3. 1943, Informace o osobách, které odjely transportem. Dostupné na:
https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/173389

Inv. č. 14, Interní oběžníky (únor–červenec 1944). Dostupné na:
https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/173390

- Příkazy Zentralamtu für die Regelung der Judenfrage in Böhmen und Mähren a podání na tento úřad.
- Směrnice pro návrhy, výdej a použití propustek.

Inv. č. 14, Interní oběžníky (srpen–prosinec 1944), Účtářenský oběžník č. 51 z 16. 8. 1944. Dostupné na:
https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/173391

Inv. č. 15, Oběžníky a ustanovení vedení Židovské náboženské obce v Praze usměřující styk s Zentralamtem a jinými úřady, Oběžník č. 198 z 21. 12. 1942. Dostupné na:
https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/173393

Inv. č. 16, Záznamy příkazů Zentralamtu a odpovědi, Sozialunterstützung, 7. 3. 1945.

Dostupné na:

https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/173398

Inv. č. 20, Oběžníky a nařízení, oběžník z 28. 1. 1943. Dostupné na:

https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/173402

Inv. č. 45, Seznamy kont, směrnice, pokladní doklady (1944), Označení mimořádných akcí Ma. Dostupné na:

https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/173431

Inv. č. 54, Dezinfekce, zabezpečení objektů poškozených nálety. Dostupné na:

https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/173434

Inv. č. 57, Vysvětlivky ke jmenným seznamům, návody na zachycování měsíčních změn, Beilage zu Feld „p“ – Arische Versippung (nach Gruppen). Dostupné na:

https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/173437

Inv. č. 110, Pracovní transporty – míšenci, smíšená manželství.

– Předvolání pro cestovní číslo 895.

– Geschlossener Arbeitseinsatz der Juden aus Mischehen – Sozialunterstützung.

Inv. č. 116, Nařízení říšských a protektorátních úřadů týkající se židů, Verordnungen und Durchführungserlasse des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren.

– Beilage 9, Verordnung vom 5. 3. 1940 VB1RProt. S. 77 über die Betreuung der Juden und jüdischen Organisationen.

– Beilage 30g, Die Polizeiverordnung über die Kennzeichnung der Juden vom 1. September 1941.

Inv. č. 126, Treuhandstelle při Židovské náboženské obci v Praze – zpráva. Dostupné na:

https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/142202

Inv. č. 135, Album členů Židovské rady starších. Dostupné na:
https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/173677

Národní archiv v Praze

Fond Policejní ředitelství v Praze, 1931–1940

Sign. F 973/17, Fleischmann Karel.

Sign. M 1637/37, Metzl Max.

Sign. P 3756/1, Prossnitz Bedřich.

Fond Policejní ředitelství v Praze, 1941–1950

Sign. L 424/5, Langerová Olga.

Fond Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, inv. č. 1592, sign. 109-4/1346, kart. 82, Aufgabe und rechtliche Grundlagen des Zentralamts für die Regelung der Judenfrage. Dostupné na:
<http://badatelna.eu/fond/959/reprodukce/?zaznamId=339298&reproId=349578>

Památník Terezín

Sbírky dokumentačního oddělení

Databáze listinného materiálu Památníku Terezín, inv. č. 7138, Jmenná listina – Praha-venkov, Praha-venkov jih. Dostupné na: http://archive.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/listiny/detail.php?table=Evidencni_karta&col=id&value=8883

Databáze listinného materiálu Památníku Terezín, inv. č. 7867, Přejmenování ŽNO v Praze. Dostupné na:

http://archive.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/listiny/detail.php?table=Evidencni_karta&col=id&value=8837

Yad Vashem

O.64 Theresienstadt Collection

O.64.2/SCH.5/93, Protokoll, Biografie Richarda Israele Friedmanna.

O.7 Czechoslovakia Collection

O.7.cz/26, Namenliste AS Beneschau.

O.7.cz/90, Bericht Arbeitertransport.

O.7.cz/153, Administrativní členění Židovské rady starších v Praze z 30. 6. 1944.

O.7.cz/275, Pokyny mužům před nástupem k transportu do Niska.

Dostupné na: <https://documents.yadvashem.org>

Židovské muzeum v Praze

Dokumentace šoa

Dokumenty perzekuce, inv. č. 80, Vzpomínky a literární a odborné zpracování období perzekuce, vzniklé po válce, kart. 74, Reiner, Karel: Naše činnost 1939–1944. Dostupné na: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/3697

Dokumenty perzekuce, inv. č. 50b, Transporty, Transporty: instrukce pro spolupracovníky ŽRS, 1945. Dostupné na:

https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/140394

Osobní pozůstalosti, 020 Erik Kolár.

Osobní pozůstalosti, 026 Arnošt Weigl.

Sbírka Rozhovory s pamětníky

Rozhovor č. 079, žena, nar. 1919, natočeno 20. září 1991.

Rozhovor č. 151, muž, natočeno 9. září 1992.

Rozhovor č. 175, žena, nar. 1926, natočeno 9. ledna 1993.

Rozhovor č. 586, žena, nar. 1921, natočeno 26. září 1996.

Rozhovor č. 806, muž, nar. 1906, natočeno 19. května 1999.

Rozhovor č. 939, žena, nar. 1928, natočeno 12. října 2001.

Sbírky k dějinám šoa, Osobní a rodinné materiály a pozůstalosti, Židé v Ostravě, Alter-Elad, Gabby, Krämer, Salomon: biografické informace, abstrakt rozhovoru. Dostupné na: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/130053

Sbírky k dějinám šoa, Soupis potřebných věcí pro transport do Niska nad Sanem. Dostupné na: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/140587

Periodika

Židovské listy, roč. 4, č. 12 (20. 3. 1942).

WEHLE, Kurt. Židovská náboženská obec za okupace a po osvobození ČSR. *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, 1945, č. 1/VII (1. 9. 1945), s. 2–4.

Zpráva sekretariátu Židovské náboženské obce. *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, 1945, č. 1/VII (1. 9. 1945), s. 5.

Muž, jenž zachránil matriky. *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, 1947, č. 2/IX (15. 1. 1947), s. 16–17.

Zpráva evidenčního oddělení RŽNO. *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, 1947, č. 21/IX (28. 10. 1947), s. 308–309.

Odborná literatura a sborníky

ADAM, Alfons. *Otroci Třetí říše: pobočné koncentrační tábory na území České republiky*. Praha: GplusG, 2016. ISBN 978-80-7515-042-4.

ADLER, Hans Günther. *Die verheimlichte Wahrheit: Theresienstädter Dokumente*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1958.

ADLER, Hans Günther. *Theresienstadt 1941–1945: Das Antlitz einer Zwangsgemeinschaft*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1960.

ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: Zpráva o banalitě zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. ISBN 80-204-0549-6.

BONDYOVÁ, Ruth. *Jakob Edelstein*. Praha: Sefer, 2001. Judaika. ISBN 80-85924-23-4.

BONDYOVÁ, Ruth. Kronika zavírajících se bran: Jüdisches Nachrichtenblatt – Židovské listy (1939–1945). In: *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Academia, 2001, s. 11–28. ISBN 80-200-0924-8.

BORÁK, Mečislav. *První deportace evropských židů: Transporty do Niska nad Sanem (1939–1940)*. Ostrava: Tilia, 2009. ISBN 978-80-86904-34-4.

BUBENÍČKOVÁ, Růžena, KUBÁTOVÁ, Ludmila a MALÁ, Irena. *Tábory utrpení a smrti*. Praha: Svoboda, 1969.

ČAPKOVÁ, Kateřina. *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách: 1918–1938*. Litomyšl: Paseka, 2005. ISBN 80-7185-695-9.

GRUNER, Wolf. *Pronásledování Židů v Protektorátu Čechy a Morava: místní iniciativy, centrální rozhodnutí, reakce Židů 1939–1945*. Praha: Academia, 2019. ISBN 978-80-200-3005-4.

HÁJKOVÁ, Anna. *The Last Ghetto: An Everyday History of Theresienstadt*. New York: Oxford University Press, 2020. ISBN 9780190051778.

HYNDRÁKOVÁ, Anna, KREJČOVÁ, Helena. *Prominenti v ghettu Terezín (1942–1945)*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1996. ISBN 80-85270-51-X.

JINDROVÁ, Alena. *Přeškolovací tábor Lípa: součást nacistického plánu na vyvraždění Židů*. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny, 2009. ISBN 978-80-87302-02-6.

KÁRNÝ, Miroslav. „Konečné řešení“: *Genocida českých židů v německé protektorátní politice*. 1. vydání. Praha: Academia, 1991. ISBN 80-200-0389-4.

KÁRNÝ, Miroslav. Terezínské podzimní transporty 1944. In: *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Academia, 1996, s. 10–39. ISBN 80-200-0582-X.

KOHOUT, Eduard. *Divadlo aneb Snář*. Praha: Odeon, 1975.

KREJČOVÁ, Helena, SVOBODOVÁ, Jana a HYNDRÁKOVÁ, Anna. *Židé v protektorátu: Hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942: dokumenty*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997. Historia nova. ISBN 80-85800-82-9.

KREJČOVÁ, Helena, VLČEK, Mario. *Návraty paměti: Deponáty židovského majetku v Uměleckoprůmyslovém muzeu v Praze*. Praha: Centrum pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí II. světové války, 2007. ISBN 9788086904245.

LAGUS, Karel, POLÁK, Josef. *Město za mřížemi*. 2. vydání. Praha: Baset, 2006. ISBN 80-7340-088-X.

MEYER, Beate. „Jüdische Mischlinge“. *Rassenpolitik und Verfolgungserfahrung 1933–1945*. Hamburg: Dölling und Galitz, 2002. ISBN 978-3-933374-22-6.

MEYER, Beate. *Tödliche Gratwanderung: Die Reichsvereinigung der Juden in Deutschland zwischen Hoffnung, Zwang, Selbstbehauptung und Verstrickung (1939–1945)*. Göttingen: Wallstein, 2011. ISBN 978-3-8353-0933-3.

MILOTOVÁ, Jaroslava. Ústředna pro židovské vystěhovalce v Praze: Geneze a činnost do počátku roku 1940. In: *Tereziánské studie a dokumenty*. Praha: Academia, 1997, s. 10–29. ISBN 80-200-0615-X.

OTISK, Marek. *Město v nás: Příběhy ostravských Židů*. Ostrava: Montanex, 2004. ISBN 80-7225-141-4.

PÄTZOLD, Kurt. *Verfolgung, Vertreibung, Vernichtung: Dokumente des faschistischen Antisemitismus 1933 bis 1942*. Leipzig: Verlag Philipp Reclam, 1983.

PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. 2. přepracované a rozšířené vydání. Praha: Sefer, 2001. ISBN 80-85924-33-1.

PETRŮV, Helena. *Zákonné bezprávi: Židé v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha: Auditorium, 2011. ISBN 978-80-87284-19-3.

RABINOVICI, Doron. *Instanzen der Ohnmacht: Wien 1938–1945: Der Weg zum Judenrat*. Frankfurt am Main: Jüdischer Verlag, 2000. ISBN 3-633-54162-4.

ROTHKIRCHENOVÁ, Livie. Osud židů v Čechách a na Moravě v letech 1938–1945. In: ROTHKIRCHENOVÁ, Livie a kol. *Osud Židů v Protektorátu 1939–1945*. Praha: Trizonia, 1991, s. 17–79. ISBN 80-900953-7-2.

ROTHKIRCHENOVÁ, Livie. *The Jews of Bohemia and Moravia: facing the holocaust*. Lincoln: University of Nebraska Press, 2005. ISBN 978-0-8032-4007-0.

RUTOVÁ, Radana. Židovští míšenci a smíšená manželství v období protektorátu. In: *Terezínské listy: Sborník Památníku Terezín*. Praha: Oswald, 2019, 47/2019, s. 52–68. ISBN 978-80-88052-19-7. Dostupné také na: <https://www.pamatnik-terezin.cz/publikace/terezinske-listy>

SCHMIDTOVÁ-HARTMANNOVÁ, Eva. Ztráty československého židovského obyvatelstva 1938–1945. In: ROTHKIRCHENOVÁ, Livie a kol. *Osud Židů v Protektorátu 1939–1945*. Praha: Trizonia, 1991, s. 81–116. ISBN 80-900953-7-2.

TOŠNEROVÁ, Patricia. Poštovní styk mezi protektorátem a ghettem Terezín. In: *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Academia, 2001, s. 78–112. ISBN 80-200-0924-8.

TRUNK, Isaiah. *Judenrat: The Jewish Council in Eastern Europe under Nazi Occupation*. New York: The Macmillan Company, 1972.

VESELSKÁ, Magda. *Muž, který si nedal pokoj: Příběh Josefa Poláka (1886–1945)*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2005. ISBN 86889-22-X.

VESELSKÁ, Magda. *Archa paměti: cesta pražského židovského muzea pohnutým 20. stoletím*. Praha: Academia, 2012. ISBN 978-80-200-2200-4.

VESELSKÁ, Magda. „Sie müssen sich als Jude dessen bewusst sein, welche Opfer zu tragen sind“: Handlungsspielräume der jüdischen Kultusgemeinden im Protektorat bis zum Ende der großen Deportationen. In: *Alltag im Holocaust*. München: Oldenbourg Verlag, 2013.

WEHLE, Kurt. The Jews in Bohemia and Moravia: 1945–1948. In: DAGAN, Avigdor, ed. *The Jews of Czechoslovakia: Historical studies and surveys*. Vol. III. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1984, s. 499–530. ISBN 0-8276-0230-8.

ZEMANOVÁ, Věra, PLACHÁ, Pavla. Táboři pro tzv. židovské míšence a nežidovské partnery ze smíšených manželství na českém území v době 2. světové války. In: „Nepřichází-li práce k tobě Tobě“: *Různé podoby nucené práce ve studiích a*

dokumentech. Praha: Kancelář pro oběti nacismu, Česko-německý fond budoucnosti, 2003, s. 104–111.

Odborné časopisy a články

DOLENSKÁ, Kateřina. Erik Kolár a jeho svět loutek. *Loutkář*. Praha: Sdružení pro vydávání časopisu *Loutkář*, 3/2006, s. 117. ISSN 1211-4065. Dostupné také na: <http://www.loutkar.eu/index.php?h&id=2006076>.

HYNDRÁKOVÁ, Anna. O Židovských listech (Jüdisches Nachrichtenblatt) 1939–1945. *Soudobé dějiny*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR v nakladatelství Doplněk, 1993, 1/93, s. 102–108. ISSN 1210-7050.

KASPEROVÁ, Dana. Vzdělávání židovských dětí v Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939–1942. *Pedagogika* 3/2005. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2005.

PETRÁŠ, René, ŠULTOVÁ, Kristýna. Právní a praktické problémy fungování židovských náboženských obcí 1890–1949. *Právněhistorické studie*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2019, 49/1, s. 91–118. ISSN 0079-4929.

VESELSKÁ, Magda. Příběh Hany Volavkové: K nové výstavě ve Vzdělávacím a kulturním centru ŽMP. *Roš chodeš*. Praha: Federace židovských obcí v ČR, 10/2010, s. 11 a 16. Dostupné také na: <https://www.fzo.cz/wp-content/uploads/ros-chodes-2010-10.pdf>

Slovníky a slovníková hesla

BLUMESBERGER, Susanne, DOPPELHOFER, Michael a MAUTHE, Gabriele. *Handbuch österreichischer Autorinnen und Autoren jüdischer Herkunft 18. bis 20. Jahrhundert*. Bd. 1, A-I, 1-4541. München: Saur, 2002. ISBN 3-598-11545-8.

František Friedmann. In: MAKARIUSOVÁ, Marie, ed. *Biografický slovník českých zemí*. [18], Fo-Fr. Praha: Academia, 2015, s. 425–426. ISBN 978-80-200-2517-3.

Judenrat. In: *Enzyklopädie jüdischer Geschichte und Kultur*. Band 3: He–Lu. Stuttgart: J. B. Metzler, 2012, s. 236–242. ISBN 978-3-476-02500-5.

Memoárová literatura

KAUFMANNOVÁ, Heda. *Léta 1938–1945: válečné vzpomínky*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1999. ISBN 80-85270-85-4.

POLÁČEK, Karel, SLABÝ, Zdeněk Karel, ed. *Úvahy, Korespondence, Deník z roku 1943*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 2001. ISBN 80-85844-76-1.

Kvalifikační práce

HANKOVÁ, Monika. *Kapitoly z poválečných dějin židovské komunity v Čechách a na Moravě (1945–1956)*. Praha, 2006. Diplomová práce. Univerzita Karlova. Filozofická fakulta. Vedoucí práce Jiří Štaif.

JELÍNEK, Martin. *Projekt „neZnámi“: Identifikace osob na portrétních fotografiích ve fondu fotoarchivu Židovského muzea v Praze*. Brno, 2009. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Vedoucí práce Pavel Holman.

KADLEC, Jaroslav. *Rada židovských náboženských obcí – politika židovské organizace*. Brno, 2009. Diplomová práce. Masarykova univerzita v Brně. Filozofická fakulta. Vedoucí práce Tomáš Dvořák.

MICHALCOVÁ, Andrea. *Náboženství židovského obyvatelstva a žité židovství v době normalizace v Praze*. Praha, 2016. Diplomová práce. Univerzita Karlova. Evangelická teologická fakulta. Vedoucí práce Pavel Hošek.

Internetové zdroje

Archiv společnosti Sokolovská uhelná, Hnědouhelné doly a briketárny, Sokolov, Falknovsko-chebská důlní akc. spol. v Ústí nad Labem – inventář. Vývoj původce fondu. *Sokolovská uhelná* [online]. Dostupné na:

https://www.suas.cz/images/dokumenty/inventar/Falknovsko_chebska_usti_v_usti_nad_labem_1837_1901_1946_1949.pdf

Databáze digitalizovaných dokumentů. *holocaust.cz* [online]. Praha: Institut Tereziánské iniciativy. Dostupné na: <https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/>

Databáze obětí holocaustu. *holocaust.cz* [online]. Praha: Institut Tereziánské iniciativy, c2007-2016. Dostupné na: <https://www.holocaust.cz/database-obeti/>

KAPLAN, Marion. Macht Glück glücklich? Jüdische Frauen im Untergrund 1942–1945. *L'homme: Zeitschrift für feministische Geschichtswissenschaft* [online]. 1999, 10/2, s. 214–236. Dostupné na: https://lhomme-archiv.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/p_lhomme_archiv/PDFs_Digitalisate/10-2-1999/lhomme.1999.10.2.214.pdf

LICHTENSTEIN, Tatjana. A Life at Odds? The Political and Private Worlds of a Prague Zionist. In: DASH MOORE, Deborah. *Borders of Jewishness: microhistories of encounter* [online]. Michigan: Frankel Institute for Advanced Judaic Studies, 2013, s. 12–15. Dostupné na: https://quod.lib.umich.edu/f/fia/11879367.2013.0?*rgn=full+text

WAAGEOVÁ, Eliška. Tobiáš Jakobovits: 1887–1944. *holocaust.cz* [online]. 26. 8. 2019. Dostupné na: <https://www.holocaust.cz/dejiny/lide/obeti/jachymka-2/tobias-jakobovitz/>

Seznam příloh

Příloha č. 1 – Ukázka grafu z roční zprávy ŽRS v Praze. Graf znázorňuje proměnu činností ŽRS v Praze se znatelným nárůstem likvidačních úkolů a úředních příkazů. Úbytek naopak zaznamenala péče o židy.

Zdroj: AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 8, Židovská rada starších – zpráva za rok 1943. Převzato z elektronické podoby dokumentu.

Příloha č. 2 – Změna ve vedení ŽNO v Praze.

Zdroj: AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 12, Interní ustanovení a oběžníky. Převzato z elektronické podoby dokumentu.

Příloha č. 3 – Přejmenování ŽNO v Praze na ŽRS v Praze.

Zdroj: Památník Terezín, Databáze listinného materiálu Památníku Terezín, inv. č. 7867. Převzato z elektronické podoby dokumentu.

Příloha č. 4 – Fotografie tabla ŽRS v Praze. Tablo obsahuje fotografie a osobní údaje vedoucích zaměstnanců jednotlivých oddělení. Dle vzpomínek byla tabla vytvářena na příkaz nadřízeného úřadu.

Zdroj: ŽMP, Dokumentace šoa, Osobní pozůstalosti, 020 Erik Kolár, fotografie tabla.

Příloha č. 5 – Tzv. propustka Františka Friedmanna opravňující opuštění bytu po osmé hodině večerní z důvodu služebního výkonu.

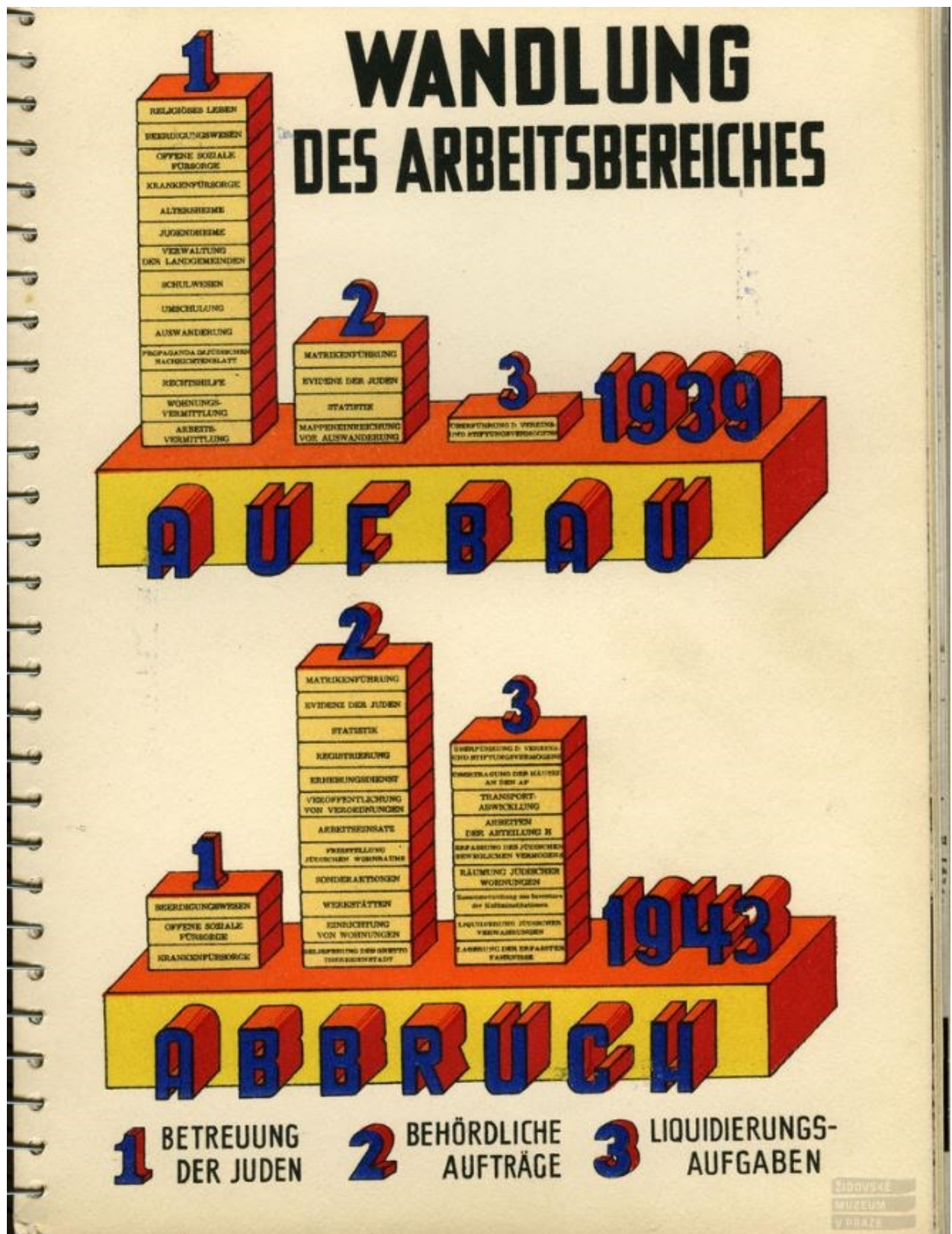
Zdroj: AŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 27, Personální evidence, průkazy zaměstnanců.

Příloha č. 6 – Dopisnice členů ŽRS v Praze zařazených do transportu Eu dne 27. 10. 1944. Adresováno Arnoštu Weiglovi.

Zdroj: ŽMP, Dokumentace šoa, Osobní pozůstalosti, 026 Arnošt Weigl, dopisnice.

Příloha č. 7 – Předvolání k pracovnímu transportu AE.

Zdroj: ŽMP, ŽNOP za okupace, inv. č. 110, Pracovní transporty – míšenci, smíšená manželství.

Příloha č. 2

V e d e n í 2. 2. 1943

Oběžník č. 201

Vedoucím oddělení, pododdělení, kanceláří a institucí k dalšímu rozšíření

Změna ve Vedení ŽNO

Sdělují všem spolupracovníkům ŽNO, že jsem byl rozhodnutím nadřízeného úřadu pověřen vedením ŽNO a že zároveň byl ustanoven pan Herbert Langer mým zástupcem.

Na organizaci ŽNO, na instančním postupu a na způsobu práce se mým jmenováním ničeho nemění.

Žádám všechny spolupracovníky, aby plnili svěřené jim úkoly nadále přesně a svědomitě, tak aby naše společná práce, za kterou odpovídáme nejen nadřízenému úřadu, ale i celé židovské veřejnosti, pokračovala zdárně a nerušeně.

Salo Krámer
Vedoucí

4043-2.43-PO-lh-1A51

ŽIDOVSKÉ
MUZEUM
V PRAZE
46

Příloha č. 3

Der Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD

Prag, den 8. Februar 1943
XIX. Kautzenallee 19
Telefon 704.15, 704.65

Zentralamt
für die Regelung der Judenangelegenheiten

Datum: 11. FEB. 1943

Zu: [Handwritten: M]

Abc.: [Handwritten: F]

Er. Nr.: 487/43

Tgb. Nr. B. d. S. X-18-106143
Bitte bei der Antwort vorstehendes Geschäftszeichen und Datum anzugeben.

An die
Jüdische Kultusgemeinde
in P r a g
Philipp de Montegasse.

Betrifft: Abwicklung der jüdischen Kultusgemeinde in Prag.

Ich verfüge auf Grund des § 3 der Verordnung des Reichsprotectors in Böhmen und Mähren vom 5. März 1940 über die Betreuung der Juden und jüdischen Organisationen die Umbenennung der "Jüdischen Kultusgemeinde Prag" in "Ältestenrat der Juden in Prag". In den Rechten und Pflichten der Kultusgemeinden treten hierdurch keine Änderungen ein.

gez.: Dr. Weinmann

Beglaubigt:
Kopie: [Handwritten: 6]

6

ÄLTESTENRAT DER JUDEN IN PRAG .

Dr. FRANZ FRIEDMANN
 GEB. 23. VI. 1897 IN SEDLETZ
 PRAG XII. - JAGELLONGASSE 1
DER JUDENÄLTESTE

ERICH KRAUS
 GEB. 30. IV. 1910 IN PRAG
 PRAG V. - LUTYHONGASSE 3
STELLVERTRETER D. JUDENÄLTESTEN

Dr. VIKTOR KOLLEK
 GEB. 3. III. 1904 IN IGLAU
 PRAG V. - UFERGASSE 4
 MITGLIED DES ÄRZ. RECHTSABTEILUNG

ERNST RECHT
 GEB. 3. IV. 1902 IN PILSEN
 PRAG I. - KARPFGASSE 6
 MITGLIED DES ÄRZ. TREUHANDSTELLE

ARCH. ARTUR BLITZ
 GEB. 5. VI. 1907 IN BRÜNN
 PRAG X. - THERESIENSTADTG. 24
TREUHANDSTELLE

ING. RUDOLF FREUND
 GEB. 22. II. 1888 IN NEU-BIDSCHOW
 PRAG XII. - MACHAGASSE 44
JÜD. ZENTRALMATRIK

OTTO FEDERMANN
 GEB. 27. X. 1889 IN BISKUPKOWITZ
 PRAG II. - EMAUSGRUND 5
WIRTSCHAFTSABT.

Dr. TOBIAS JAKOBOVITS
 GEB. 23. XI. 1887 IN LACKENBACH
 PRAG V. - NÜRNBERGERSTR. 49
ZENTRALMUSEUM

Dr. ERNST KLAUBER
 GEB. 30. I. 1909 IN TAUS
 PRAG V. - LUTYHONGASSE 3
EXPOSITUR

Dr. ERIK KOLÁR
 GEB. 18. IV. 1906 IN PRAG
 PRAG XII. - MÁNEŠGASSE 23
EVIDENZABTEILUNG

JOSEF MERKSAMER
 GEB. 4. II. 1901 IN BUDWEIS
 PRAG II. - KLEMEŠG. 40
KANZLEI D. TREUHANDSTELLE

Dr. MAX METZL
 GEB. 18. V. 1905 IN IGLAU
 PRAG I. - GEMEINDEHOF 2
KANZLEI DER LEITUNG

Dr. EMIL POLLAK
 GEB. 12. V. 1894 IN MALLNETZ
 PRAG II. - FELSENGGRUND 44
SOZIALABTEILUNG

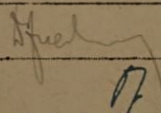
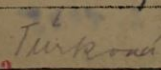

FRIEDR. PROSSNITZ
 GEB. 25. XI. 1896 IN PRAG
 PRAG I. - GEMEINDEHOF 2
FINANZABTEILUNG

Dr. ERNST WEIGL
 GEB. 14. VI. 1906 IN PRAG
 PRAG XII. - HAINFELD 362
PERSONALKANZLEI

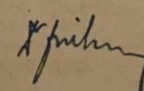
Příloha č. 5

Name: Friedmann Dr. Franz ✓		Nummer des Ausweises: 40	
geburts- datum: 23.6.1897	geburts- ort: Sedletz		
Anschrift: Prag XII., Jagellons ^{en} strasse 1			
Zugewiesen der JKG: Prag		Bürger- legit. Nr.: 12974	
Funktion: Bevollmächtigter für Finanz- und Rechtsfragen			
ausweis gültig bis:	verlängert bis:	rückgestellt am:	Unterschrift:
28. II. 1942	31. V. 1942	1. III. 1942	
	31. VIII. 1942	28. V. 1942	
	30. XI. 1942	28. VIII. 1942	
2716/18.11.1941/P 16 - Kartei der Dienstaussweise - 4. XII. 1942			

Ich bestätige den Empfang des Ausweises Nr. 40, welcher mich zum Verlassen meiner Wohnung nach 20 Uhr in dienstlichen Angelegenheiten berechtigt,

Ich nehme zur Kenntnis, dass jeder Missbrauch dieses Ausweises, insbesondere ein Verlassen der Wohnung nach 20 Uhr in ausserdienstlichen Angelegenheiten mit schweren staatspolizeilichen Massnahmen geahndet wird.

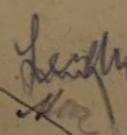
PRAG, den 28. XI. 1941 194

Unterschrift

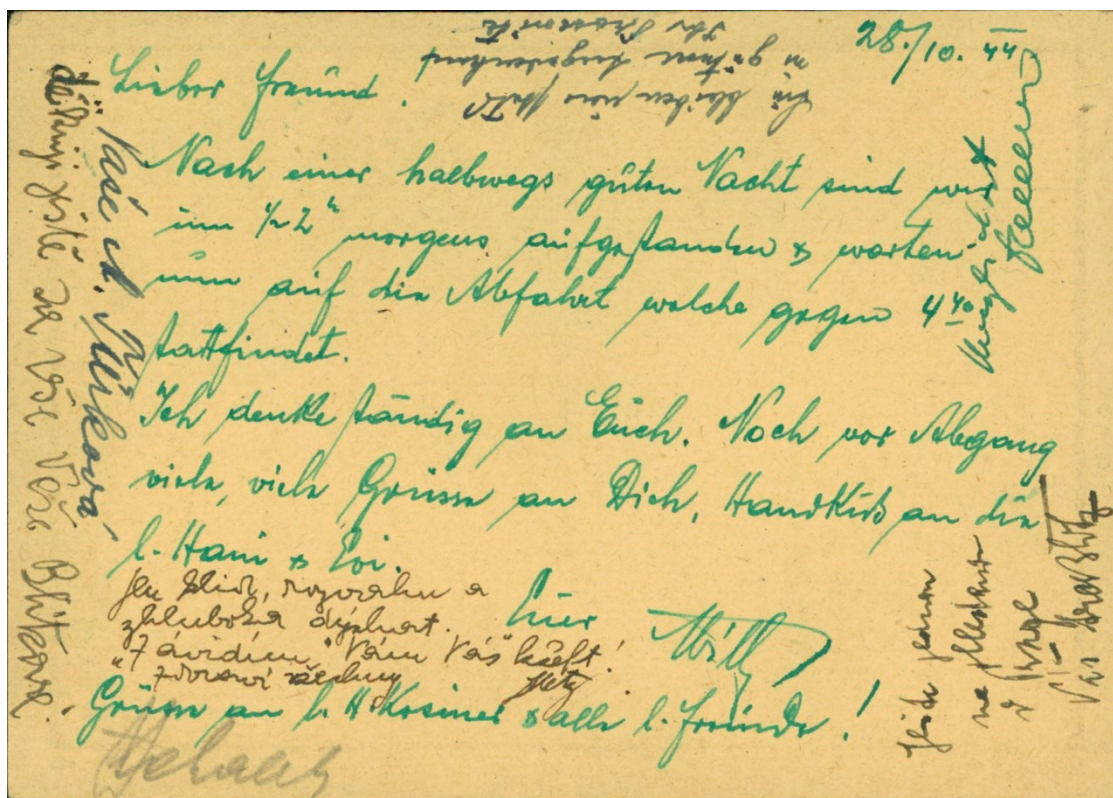
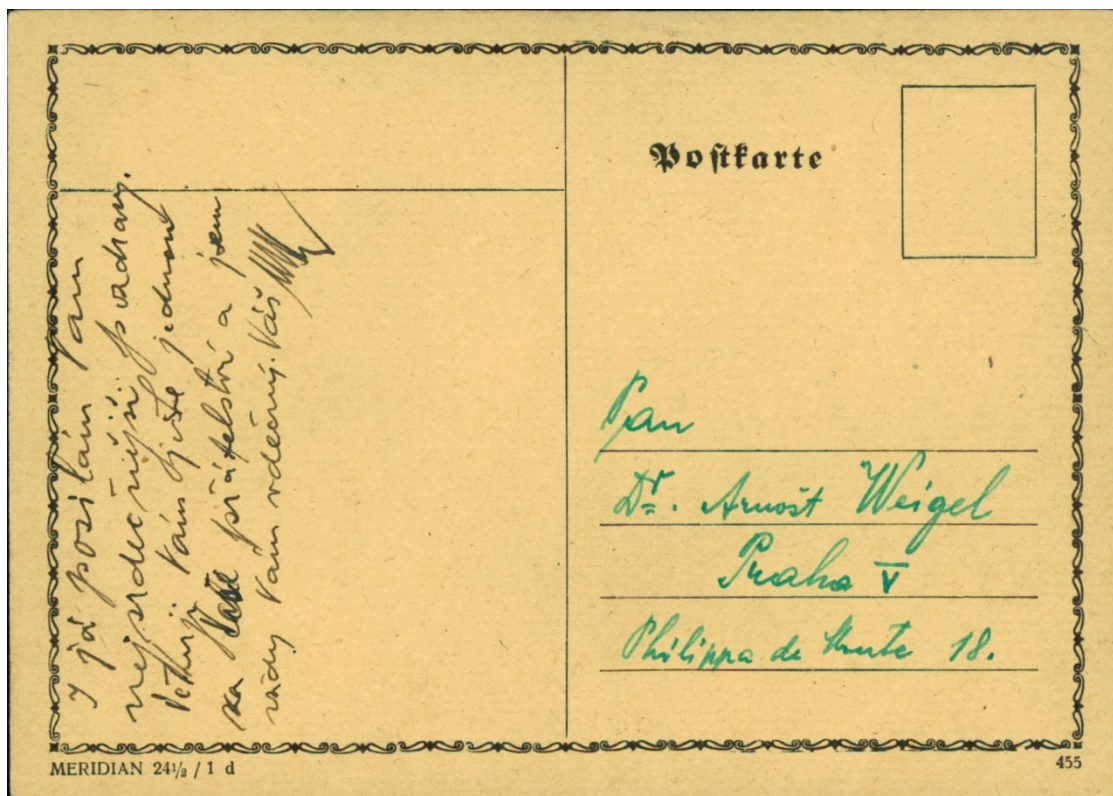
2716/19.11.1941/P 16

verlängert bis 31. V. 1943
 28.2.1945
 31.5.1945
 31. VIII. 1943
 31.8.1944
 30. IX. 1944
 29. II. 1944
 31. V. 1944
 31.8.1944
 30. IX. 1944

101436/24

Příloha č. 6

Předvolání pro cestovní číslo 895

Z příkazu Vám oznamujeme, že dne 11. února 1945 máte odcestovati k pracovnímu nasazení v Terezíně.

Děti: Nežidovské děti nemohou být vzaty s sebou. Tyto děti mohou zůstat v bytě v opatrování příbuzných nebo známých, nebo mohou být dány k příbuzným nebo známým smíšeným manželstvím, anebo do veřejných sociálních institucí /Okresní péče o mládež, Sociální ústav hlav. města Prahy/.

Židovské děti musí být vzaty s sebou do Terezína.

Byt a majetek: Odbavení majetku se neprovádí, neboť jde o pracovní nasazení a nikoliv o přeložení bydliště nebo ghettoisování.

Policejní odhláška se neprovádí.

Bytem a majetkem může být v mezích zákonných předpisů disponováno. Neždustane-li nikdo v bytě, doporučuje se odevzdati klíče zplnomocněnému zástupci. Zmocněnce jmenujte správci domu.

Máte-li konta, pobírate-li renty, pense nebo pojišťovací požitky, z nichž mají mít užitek děti, které nebyly vzaty s sebou, anebo manželé, udělte příslušnou plnou moc opatrovníkovi, pokud se týče manželů.

Zavazadla: Jest vzít jen nejnutnější zavazadlo, neboť pro cestu jest k dispozici jen velmi omezený prostor. Ložní soupravu a jídelní náčiní nicméně rozhodně vezměte s sebou.

Zavazadlo opatřte pokud možno trvanlivé cestovním číslem, které Vám bylo přiděleno. Velké zavazadlo jest odevzdati v sobotu mezi 8 a 19 hod. ve sběrně v Praze XI, Levého ul., hlavní vchod do židovského hřbitova. V nutných případech bude velké zavazadlo pokud možno odvezeno, požádáte-li o to prostřednictvím doručitele této obsílky, nebo nejpozději v pátek dne 2. února 1945 do 17 hodin u Židovské rady starších v Praze V., Phil. de Monte ul. 15, I. poschodí, transportní oddělení /telefon 625-41 nebo 631-51, linka 175/.

Zavazadlo, které má být odvezeno, musí být připraveno a označeno počínaje sobotou dne 10. února 1945 v 8 hodin ráno a až do jeho odvozu musí stále být v bytě někdo přítomen, kdo zavazadlo vydá.

Zavazadla ze vzdálených předměstí nemohou být odvezena.

Povinnost k nástupu: Kdo nenastoupí, musí být připraven na trestní opatření proti sobě a příslušníkům své rodiny.

Sociální pomoc: V nutných případech může být poskytnuta peněžitá podpora. V případech naprosté nutnosti může být poskytnuta pomoc při balení /oddělení pro sociální péči Praha I., Haštalská 20, Telefon 616-85, 627-41/.

Nástup: V sobotu dne 10. února 1945 nastupují cestovní čísla od 1 - 225 do 18 hodin, cestovní čísla od 226 - 550 do 20 hodin na Hagiboru. Obyvatelé dělnických domovů ŽRS budou včas odvezeni zvláštními vlaky elektrické dráhy.

Cestovní čísla 551 - 725 nastupují ve 20 hodin ve středostavovské kuchyni v Praze I., Haštalská 20.

Cestovní čísla přes 726 nastupují ve 20 hodin v Praze V, Kelleyova 6. /Dělnický domov/.

Bezpodmínečně vezměte s sebou všechny potravinové lístky, pracovní knížku a osobní průkaz. Policejní odhláška a odhláška potravinových lístků se nekoná.

Dotazník: Příložený dotazník ve všech bodech přesně vyplňte a přineste s sebou.

Všeobecné informace: Praha I., Josefovská 5, I. poschodí, dveře č. 10, telefon 625-41, 631-51, linka 213.

Električky: Do 15 hodin platí bílá /pro odevzdání zavazadel/ od 15 hodin zelená /pro nástup/.

Židovská rada starších v Praze

Přílohy: Cestovní číslo, plná moc pro příslušníky rodiny, dotazník, 2 električky.